

PAVEL MÜHLPACHR

**SOCIÁLNÍ
PROPEDEUTIKA
POSTMODERNY**

**SLEZSKÁ
UNIVERZITA**

FAKULTA VEŘEJNÝCH
POLITIK V OPAVĚ

PAVEL MÜHLPACHR

**SOCIÁLNÍ
PROPEDEUTIKA
POSTMODERNY**

Opava 2019

Recenzovali:

prof. PhDr. Alžbeta Mrázová, Ph.D. MPH

doc. PhDr. Karel Pančocha, Ph.D.

doc. PhDr. et PhDr. Martin Kaleja, Ph.D.

© prof. PhDr. Pavel Mühlpachr, Ph.D., 2019

© Fakulta veřejných politik v Opavě, Slezská univerzita v Opavě, 2019

ISBN 978-80-7510-336-9 (Print)

ISBN 978-80-7510-337-6 (Online)

OBSAH

ÚVOD	6
1. KRIZE JAKO INTEGRÁLNÍ SOUČÁST POSTMODERNY	7
2. SOCIOLOGICKÁ ANALÝZA POSTMODERNÍ SPOLEČNOSTI	15
3. SOCIÁLNÍ PRÁCE JAKO TECHNOLOGIE PRÁCE S LIDMI	26
4. SENIUM JAKO SOCIODEMOGRAFICKÁ VÝZVA	37
5. VZDĚLÁVÁNÍ SENIORŮ JAKO FORMA SOCIÁLNÍ INTERVENCE	51
6. RESOCIALIZACE JAKO SOCIÁLNÍ KOREKCE CHOVÁNÍ	67
7. VĚZEŇSTVÍ JAKO RESOCIALIZAČNÍ INSTITUCE	85
8. SOCIÁLNÍ INKLUZE JAKO PEDAGOGICKÁ KATEGORIE	101
9. KOMUNIKACE JAKO EPISTÉME VYTVÁŘENÍ IDENTITY	112
10. INFORMACE JAKO ZÁKLADNÍ SOCIÁLNÍ KAPITÁL	119
11. OSMÝ DEN SCHÁZÍ NÁM – REALITA ČI MÝTUS	130
12. DESIDERATA JAKO IMPERATIV SOCIÁLNÍ PRÁCE	139
POUŽITÁ LITERATURA	143

ÚVOD

Postmoderna, postmodernismus a cokoliv s prefixem post je výzvou pro sociální vědy. Sociální práci z toho nevyjímá. Pokud se podíváme na moderní koncept sociální práce, lze konstatovat, že se jedná v zásadě o nejmladší sociální vědu, která se zejména po roce 1989 rozvíjela v nových společenských podmínkách. Tedy vědu, které byla nejvíce epistemologicky ovlivněna modernou a postmodernou.

Postmodernismus je nejednoznačný a kontroverzně chápaný sociologický, spíše sociální, pojem. Většinou je spojován s pluralitou, heterogeností, popíráním tradic, změnou hodnot a sociálních norem. Postmoderna je sociálním paradigmatem. Vznik postmoderny je spojován s krizí moderny. Ta nenachází odpovědi a interpretace na sociální jevy, které nastoupily ve velmi historicky krátké etapě ve druhé polovině 20. století především právě v Evropě. Nastupuje tedy kvalitativně nová společnost s prvky anomie. Postmodernu nelze hodnotit negativně, je to výzva, která nám dává šance, které možná nejsme schopni uchopit ve smyslu pozitivní změny.

I proto přichází tato monografie s názvem Sociální propedeutika postmoderny, aby se zaměřila na některá aktuální a pro sociální práci žádoucí témata. Neklade si za cíl uvedení do postmoderny v plné šíři požadované pro sociální práci, ale zaměřuje se na vybraná témata resocializační pedagogiky, sociální andragogiky a sociální filozofie.

Autor se tedy snaží o základní exkurz do vybraných sociálních oblastí. Zejména problematiku vězeňství a resocializace včetně sociálních kontextů postmoderní společnosti jakož i technologický koncept sociální práce směřuje do oblasti resocializační pedagogiky. Otázky seniorské populace, vzdělávání seniorů, dilemata informační společnosti a problematiku sociální inkluze směřuje autor do sociální andragogiky. Zbývající témata lze zařadit do sociální filozofie.

1. KRIZE JAKO INTEGRÁLNÍ SOUČÁST POSTMODERNY

Porodník tvrdí, že narození je de facto krizová situace pro narozené dítě, pedagogové, že nástup do školy je také jistá specifická krize, přechod škola – povolání je krize, manželství je někdy také krize, syndrom prázdného hnízda je krize. Do toho všeho ekonomická krize, krize hodnot, krize sociálního státu, politická krize. Celý život je vlastně soubor různě na sebe navazujících krizí, které se dotýkají přímo člověka anebo jsou v jeho bezprostřední blízkosti a obklopují ho a ohrožují. Která z krizí je závažnější, která tvořivější? Zaměříme se na životní období mezi krizí středních let a krizí tzv. důchodovou.

„Čtyřicítka je věkem životního poledne, vrcholem kopce, na jehož úpatí se začíná zřetelně rýsovat silueta krematoria...“, tak charakterizoval krizi středního věku zakladatel analytické psychologie, švýcarský lékař, Karl Gustav Jung. Zajímavé přitom je, že věk řeší spíše muži. Psychologové považují střední věk za období, kdy se růst mění ve stárnutí. Český psychiatr Petr Hruběš tvrdí, že po čtyřicítce začíná život na dobu určitou. Již zmíněný Karl Gustav Jung dodává: „Cílem zrání je nalézt smysl a potěšení v oné nadcházející poklidné části dne, prozářené sytými paprsky zapadajícího slunce, v tom uvolněném sestupujícím tempu.“ Vyplývá z toho jediné – člověk ve středním věku by se měl naučit vnímat to, co doposud prožil jako odrazový můstek k tomu, co ještě prožít může. Nebrat čtyřicítku jako bránu smrti, ale jako otevřenou bránu do druhého života, který může být stejně zajímavý a vzrušující, než byl ten první.

Fakt, že krize středního věku není mýtus, ověřili britští ekonomové studií, kterou prováděli v 71 zemích celého světa. Zjistili, že tzv. „křivka štěstí“ má tvar „U“. To znamená, že ve dvaceti jsou lidé plni optimismu,

radostných plánů do života, intenzivně prožívají pocit vlastní výlučnosti a štěstí. Tyto pocity klesají a v průměru kolem 45. roku se dostávají na „celoživotní minimum“ (např. v USA je to ve 44 letech v Evropě přibližně v 47 letech). Tento jev je podle britských vědců nezávislý na sociálním postavení, majetku, rodinném stavu či pohlaví. Podle americké psycholožky Susan Nolen-Hoeksema si lidé kolem čtyřicátého roku uvědomují, že je dosažen úspěchy netěší tak, jak si od nich slibovali, respektive že nestihnou dosáhnout všeho, co si předsevzali. Uvědomují si, že život je konečný, mnohé bolestně zasáhne úmrtí rodičů, nebo dokonce vrstevníků. Britští autoři výše citované studie však na základě svých poznatků předpovídají lidem přece jen optimistickou perspektivu: „Po padesátce se křivka zvedá a po šedesátce lidé opět prožívají šťastné období.“

Český psychiatr, prof. Michal Hrdlička, jeden z autorů knihy o krizi středního věku, vysvětluje, jak se může projevit: Připustit si, že procházíme obdobím, kdy nás dosažení toho, po čem jsme toužili, neuspokojuje, či dokonce fakt, že místo období očekávané stability čelíme krizi, je pro řadu lidí destruktivní. Podvědomé obranné mechanismy zpravidla nedovolují podívat se pravdě do očí. Často se tak zdánlivě potýkáme s nejrůznějšími typy potíží, úzkostmi, depresí či vztahovými problémy, za kterými však stojí společný nepřítel zálučně se schovávající krize středních let.

Tři zásady, které nás vedou k snáze k tomu jak se vypořádat s krizí středního věku:

1. Optimismus: Jít stejnou cestou jako dříve a vydržet v nezměněné intenzitě. Vsadit na to, že máme dost sil, abychom krizi porazili, nebo na to, že krize odejde časem sama.
2. Přizpůsobení: Jít stejným směrem, ale ne stejnou cestou jako dříve – zvolnit tempo a zmírnit nároky. Dát větší prostor prožitkům namísto výkonnosti, relaxaci namísto sebepřemáhání a osobním koníčkům namísto nových pracovních záměrů.
3. Nová šance: Využít druhé poloviny života jako příležitosti k radikální změně, ať už povahy konkrétní (změna profese, rodinných poměrů, realizace odkládaných zájmů, nové místo či země pobytu) nebo duchovní.

„Neexistuje univerzální optimální řešení a všechna tři možná řešení jsou rovnocenná. Záleží na našem temperamentu, schopnostech, motivaci, nezdolnosti a životních zkušenostech, jakou cestu si vybereme,“ říká profesor Hrdlička.

Krise středního věku je zákonitá a náročná fáze psychologického přechodu v období mezi 35. a 50. rokem života. Více ji trpí a prožívají muži. Může být zdrojem vleklé farmakorezistentní depresivity a ztráty sebeúcty.

Může být spojena (častěji u mužů) se sebedestruktivním postojem a chováním (alkoholismus, kouření, abúzus léků na úzkost/usínání, nezdravá životospráva). Účelná je konzultace na psychiatrii, u psychologa resp. absolvování psychoterapie. Správnou volbou je konzultace, resp. léčba u psychiatra. Ten může nabídnout skutečnou léčbu: psychoterapii, antidepresiva.

A takový způsob řešení je pro české poměry typický. To je krize středních let, jak potom bude reagovat člověk při blížící se seniorální krizi. Odborná pomoc zabrání „samoléčbě“ (alkohol, léky na úzkost/spánek). Alkohol není prostředkem, jak „zvládnout“ krizi středního věku. Subjektivně vnímané potíže z dlouhodobého hlediska akcentuje a krizi středního věku může prohloubit o závislost na alkoholu.

V krásné i odborné literatuře bývá často naše životní pouť přirovnávána k cestě Slunce po obloze od svítání k soumraku. Nejprve sluneční kotouč usilovně stoupá a roste vzhůru ke svému zenitu. Uprostřed dne se dostává na vrchol a pak postupně klesá až nakonec zapadne za obzor. Podle řady autorů prodělává člověk ve zlomovém období, kdy po expanzi a růstu začíná postupný sestup a stárnutí, životní krizi – tzv. krizi středního věku.

V psychologii se vyčlenilo samostatné odvětví, které se zabývá životním cyklem člověka, vývojem jeho osobnosti a psychických funkcí, změnami v morálním usuzování, důležitými předěly, mezníky a konflikty, které při nich musí řešit – tzv. biodromální, psychologie.

Tento pojem – pojem biodromální – užívá řada pedagogických subdisciplín jako je speciální pedagogika, léčebná pedagogika, sociální pedagogie, nakonec je možné pojem užívat i v andragogice.

V minulosti existovaly v tradičních společenstvích (a v některých kulturách fungují doposud) obřady přechodu – rituály umožňující lidem projít kritickými obdobími při přechodu z jednoho stádia životního cyklu do druhého. Z nich se v naší společnosti zachoval např. značně okleštěný svatební obřad. Uvědomit si vlastní smrtelnost a smířit se s projevy stárnutí nám však žádný rituál nepomáhá.

Většina autorů, zabývajících se krizí středního věku, se shoduje v tom, že se jedná o zlomové období pro muže i pro ženy. Přestože se dá jen obtížně generalizovat a stírají se přitom individuální rozdíly, přináší střední věk řadu mezníků a výzev, které jsou společné ženám i mužům, ale zároveň i některé rodově specifické změny.

Krizi středního věku umísťuje většina autorů do období mezi 35 – 40. rokem života. Jedná se o osobní mezník, předěl, kdy si podle Říčana (1990) uvědomíme, že ze svých mladých ambicí dokážeme uskutečnit sotva zlomek. Jako protest proti rutině a její jednotvárnosti podle něj vyvstává otázka smyslu: K čemu to všechno, když pozice jsou v podstatě vybudovány a existence zabezpečena? V této chvíli pravdy vidí velkou příležitost – buď se v ní nalezneme nebo propadneme panice a v marné honbě sami sebe uštve.

Krise životního středu je spojena s myšlenkou na smrt. Smrt ještě není bezprostřední hrozbou, ale člověk si najednou všimne na svém těle projevů stárnutí. “Z ničeho nic” objeví v obličejí prohlubující se vrásky a zalekne se, že už dosáhl svého vrcholu a čeká ho jen cesta dolů.

Podle Říčana (1990) v nás opět ožívá adolescentní velké téma identity. Ptáme se, co si počít s druhou polovinou života, abychom ji prožili autenticky, pravdivě, celistvě a nerozpolceně. Pokud se dokážeme vyrovnat se ztrátou mládí, stárnutím a vizí naší smrtelnosti, nalézáme pak podle něj hlubší životní ponor a nastupujeme cestu badatele ve vlastním vnitřním světě.

Jedním z autorů, kteří se krizí středního věku zabývali je E. Jaques. Ve své klasické práci *Smrt a krize životního středu* rozebírá výsledky své studie, při níž zkoumal životopisy 310 náhodně vybraných vynikajících až geniálních umělců z nejrůznějších uměleckých oborů. Mnozí umělci podle něj procházejí ve věku mezi 35 – 40 lety tvůrčím přerodem, uměleckou i osobní krizí. U těch, kteří se s ní vyrovnali, se poté

výrazně změnil styl jejich práce. Pokud je tato krize zlomila a nevyrovnaní se s ní, ztratili často svůj tvořivý potenciál a řada z nich reagovala destruktivně resp. autodestruktivně.

Střední věk je odborníky označován za krizové období také z toho důvodu, že se v rozmezí několika let většinou nahromadí více životních změn, které mohou být pro člověka poměrně stresující a vyžadují od něj pružnost a schopnost adaptability.

Čtyřicátník a čtyřicátnice si všímá na svém těle projevů stárnutí, fyziologických a hormonálních změn a jsou konfrontováni se ztrátou mládí. To se může podle některých autorů projevit také jako výrazný zlom v milostném životě, partnerská nebo manželská krize.

Další předpokládanou krizí ve středním věku je podle Friedanové (1993) – tzv. prázdné hnízdo – odchod dětí od rodičů a jejich samostatný život. Tímto životním mezníkem se ve svých výzkumech zabývala už v 60. letech minulého století v USA L. Bernice Neugartenová. Autorka zkoumala zkušenosti žen před a poté, co odešlo z domu nejmladší dítě. Rozdělila dotazované na ty, které byly zaměřené především na domov, na komunitu, na práci a kombinovaně na domov a komunitu. V prvních studiích v 60. a 70. letech 20. století projevovaly ženy, které byly zaměřeny na domácnost (zatímco ostatní ženy se věnovaly své kariéře), obavy a strach ve spojení s představou “prázdného hnízda”. V následném výzkumu po 5 letech byly dokonce i tyto ženy silnější a vyrovnanější než muži stejného věku. Neugartenová se ptala žen, zda omezily nebo prohodily své role a aktivity (jako žena, matka, udržovatelka domova, babička, dcera, pracovnice, členka církve nebo klubu, občanka a přítelkyně) v posledních 5 až 10 letech poté, co děti opustily domov. Ukázalo se, že místo toho, aby bylo po-rodčovské období života vnímáno jako stresující a depresivní, bylo naopak spojováno s vyšším stupněm spokojenosti. Pokud dotázaní projevovali závažné problémy, neprokázala se žádná spojitost s odchodem dětí.

Další podobná studie byla podle Friedanové (1993) provedena v 70. letech minulého století pod vedením Marjorie Fiskeové a jejích kolegů z University of California Medical School v San Franciscu. Šlo o longitudinální studii, která byla zaměřena na muže a ženy ve čtyřech obdobích, o kterých se předpokládalo, že jsou stresující a krizová – před a po

“vyprázdnění hnízda” a před a po odchodu do důchodu. Nejvíce stresu, obav a problémů prožívaly ženy středního věku (průměrný věk 48 let) před odchodem posledního dítěte z domu. Tyto ženy také prokazovaly nejvíce psychiatrických problémů ze sledovaných skupin a umisťovaly se níže na škálách adaptability. Muži středního věku byli stále převážně zaměřeni na práci a poskytování dostatečného příjmu k udržení pohodlného životního stylu. Projevovali znaky dobrého přizpůsobení. V následném výzkumu po 10 letech byla u zmiňovaných “problémových žen” mnohem nižší pravděpodobnost projevů nepřizpůsobení, stresu a úzkosti. Byly asertivnější, silně motivované podniknout něco samy mimo sféru rodiny, jejich manželské a psychiatrické problémy, které se zdály být o tolik závažnější než u mužů, převážně vymizely. Zatímco pouze necelá polovina mužů si udržela zájem o politické a sociální otázky a ostatní rezignovali, téměř polovina starších žen se naopak začala o sociopolitickou problematiku zajímat více.

Říčan (1990) píše v souvislosti s další blížící se životní změnou – odchodem do důchodu toto: “Pro muže je představa důchodu někdy opravdu hroznější než představa smrti. Proto životní spokojenost mužů po pětapadesátce v průměru dost prudce klesá. I pro ženu může být perspektiva důchodu stejně zlá, ale vcelku se dnešní ženy kolem padesátky dosud s touto vyhlídkou smiřují snadněji než muži a některé ji vítají.”

Jak se tedy vyrovnat s životním přelomem, v němž se muž i žena zalekne projevů stárnutí a ztráty mládí? Člověk se musí především smířit s představou vlastního stáří. Pokud doposud myšlenky na podzim a zimu svého života zaháněl a spojoval je se strachem, obavami a nechutí, musí prolomit kruh, najít nový směr a jiné hodnoty, než je krása, pružnost, zdatnost a výkonnost.

Říčan (1990) cituje Sheehyovou, která napsala populárně vědeckou knihu *Přechody – předpověditelné krize dospělého života*: připravenost překročit mezník z jednoho stádia do druhého znamená zároveň připravenost intenzívně žít. Růst vždy vyžaduje, abychom se dočasně zřekli jistoty. Citové, existenciální vyrovnání se smrtí je jediným přiměřeným řešením krize životního středu.

Ve stárnutí se většinou vidí hlavně úpadek, ztráta tělesných i duševních sil a schopností, ztráta půvabu a svěžesti mládí. Přibývání let je

zároveň cesta a na této cestě se sice některé možnosti, úkoly a příležitosti ztrácejí, avšak objevují se nové. Proto každé životní období přináší něco nového, kvůli čemu stojí za to, aby jím člověk prošel, něco, čím se může poučit a zdokonalit, a také něco, co může a má vykonat právě člověk v určitém životním období.

Podle Říčana (1990) je ústupový boj s tělesným a duševním úpadkem, který každý z nás po padesátce vede či povede, nová velká zkušenost – zkouška, ve které lze obstát a propracovat se k odolnosti, trpělivosti, přejícnosti a smyslu pro humor, které mladší věk nezná. Vyvívá se podle něj generativita.

Střední věk je přelomovým obdobím pro řadu mužů i žen. Když ponecháme stranou individuální rozdíly dané např. charakterem, silou osobnosti, způsobem řešení konfliktů a specifikací konkrétních životních obtížných situací a rovněž odborné debaty o tom, zda muži procházejí andropauzou nebo ne a zda jsou její projevy srovnatelné s předpokládanými projevy menopauzy u žen, dostáváme se k nosnému tématu tohoto věku. Žena i muž se zalekne blížícího se stáří, zastaví se a hledá tzv. "druhý životní program".

Současná společnost klade důraz na efektivitu, tělesnou krásu a zdraví, a proto je stáří pojmáno negativně a spojováno s obavami a nechutí. Stáří má ale i svoji typicky českou tvář v podobě aktivního důchodcovského věku spojeného se zahradničením, chatařením, cestováním a kulturními koníčky.

Smrt, choroba a tělesný i psychický úpadek ale zůstávají tabu, nemluvíme o nich a vytěšňujeme je do podvědomí, protože nám postindustriální společnost nenabízí žádnou alternativu ke konečnosti a definitivnosti zániku vlastní existence. Se smrtí se snáze vyrovnávají duchovně zaměřeni lidé. Pokud člověk vidí v životě hlubší smysl než uspěchané plnění úkolů nebo příležitost urvat si a užít, co nejvíc to jde, pak ho nemůže ve středním věku zlomit vědomí blížícího se stáří a hrozba smrti.

Penzionování je podle Možného označováno za sociálně implantovaný práh životního cyklu. Jedná se totiž o životní událost, jež z pohledu současné společnosti odděluje dvě velké životní etapy: dospělost a stáří, resp. druhý a třetí věk. Přejít do důchodové fáze života je

považován za jednu ze sociálních změn, které pro člověka mohou představovat zátěž, resp. riziko sociálního selhání a vyloučení ze společnosti. Adaptace na přechod do důchodu může být obtížná mimo jiné i proto, že člověk „vstupuje“ do životní etapy, jejíž obraz ve společnosti není nikterak pozitivní. „Stáří lidé postrádají v celospolečenském uvažování důstojný kredit (Vohralíková, Rabušic, 2004).“ Chybí model úspěšného stáří a obecný smysl stáří, jakožto životní fáze. Role důchodce není v naší společnosti jasně definována. V případě špatné, neúspěšné adaptace se hovoří o důchodové krizi, penzijním debaklu či nemoci, někdy se zmiňuje dokonce termín penzijní smrt (Pacovský, 1997; Kalvach, 1997). To, jak úspěšně se člověk adaptuje na přechod do důchodu, významně ovlivňuje kvalitu života celé životní etapy stáří. Z tohoto hlediska se může zdát zarážejícím fakt, že kvalita života ve stáří není příliš často dávána do přímé souvislosti se vstupem do této životní fáze, tedy s penzionováním a adaptací na něj. Demografické studie již delší dobu upozorňují na rychlé stárnutí naší populace, tedy, v určitém smyslu, na zvyšování poměru „postproduktivních jedinců“ vůči „jedincům produktivním“. Kvalita života či lépe životní spokojenost jsou ve vzájemném vztahu se zdravím člověka a jeho soběstačností, potažmo s jeho potřebou zdravotně sociálních služeb. Kvalita života je tak důležitá nejen z hlediska lidského, ale i ekonomického. Jedním z předpokladů úspěšné adaptace na penzionování je „přebudování identity“. Jde přitom o to, že člověk nejen přestává někým být, ale zároveň se i někým stává. Ztrácí roli pracovní, ale získává roli důchodovou. Adaptace spočívá ve vyrovnání se s nutností změny smyslu vlastního života (Vágnerová, 2007). Vnímaná smysluplnost vlastního žití je jedním z předpokladů kvality života. Haškovcová (1990) hovoří v této souvislosti o nalezení druhého životního programu. Zlepšování kvality života klientů, popřípadě, pokud není možné zlepšení, pak alespoň její udržení, je jedním, možná tím nejdůležitějším, cílem andragogiky.

2. SOCIOLOGICKÁ ANALÝZA POSTMODERNÍ SPOLEČNOSTI

Sociologie v době svého vzniku v první polovině devatenáctého století deklarovala ambici být obrazem světa, který je nezávislý na náboženských dogmatech minulosti. Díla sociologických klasiků však obsahují prvek, který najdeme ve všech velkých náboženstvích. Jde o mýtus původu čili velké vyprávění o tom, jak se zrodil svět, ve kterém žijeme, a co jej od té doby řídí. V sociologii se tímto mýtem o původu stalo rozlišení mezi tradiční a moderní společností, tedy mezi společností středověké Evropy a západní společností druhé poloviny devatenáctého století. Přechod od jedné ke druhé byl druhem historického přerodu, změnou povahy řádu, a sociologie sama sebe chápala jako reflexi této změny. Sociologie se realizovala v hledání odpovědi na otázku, *jak je vůbec možný řád* ve společnosti, díky čemu vzniká, a jak se udržuje.

V tradiční společnosti byl společenský řád posvěcen tradicí a autoritou tradičních náboženství, která vysvětlovala smysl existujících institucí, např. rozdělení na stavy, poddanství, rodiny. Součástí tohoto řádu byla v nemenší míře i pravidla, jimiž se řídil každodenní život člověka. Vzájemná souvislost ve své podstatě jen volně souvisejících pravidel a zvyklostí byla zajištěna jejich integrací do celostního symbolického řádu: svět měl „smysl,“ stejně jako všechno, co se v něm odehrávalo. Předpokladem souladu přitom bylo, že institucionální podmínky, k nimž se pravidla chování vztahovala, zůstávaly po generace víceméně stejné.

V průběhu osmnáctého století však nastává průmyslová revoluce a s ní obrat v dosavadním způsobu života. Technologické inovace v oblasti průmyslu (parní stroj), zemědělství, dopravě jsou doprovázeny změnami v organizaci práce (zakládání novodobých továren), ve způsobech odbytu (vysoké počáteční investice do strojového vybavení

vyžadovaly výrobu v masovém měřítku), rozložení obyvatelstva (koncentrace ve městech a v dosahu zdrojů surovin nebo dopravních cest). K tomu přistoupily změny v životním stylu (strukturování dne podle pracovní doby) a sociální struktury (vznik společenské vrstvy zajišťující si obživu jen z prodeje své pracovní síly a naopak nová vrstva vlastníků kapitálu).

Sociální změny vedly k tomu, že se masy lidí dostaly do pohybu. Za prvé to byl pohyb vertikální (sociální mobilita): s rozpadem stavovského uspořádání založeného na různých právech a povinnostech jednotlivých skupin se obyvatelstvo nově rozdělilo do tříd definovaných zejména ve vztahu k trhu. Uvnitř třídního systému pak lidé mohli doputovat mezi nové střední třídy, které byly tvořeny živnostníky, drobnými vlastníky, úředníky veřejných nebo soukromých podniků a příslušníky svobodných povolání. Nebo se stávali příslušníky nové nižší třídy, tzv. proletariátu. Existovala i skupina těch, kteří se změnám přizpůsobili a dobře jich využili ve svůj prospěch. Ti potom mohli požívat vysokého společenského statusu. Nemuseli přitom čekat na vrchnostenské posvěcení své pozice, které by nově zbohatnuvší vřadilo do zaběhaného obrazu světa, ve kterém je vysoký status totožný s úctyhodností rodu (jako dříve v případě pošlechtičtění, nobilitace).

Kromě toho došlo i k pohybu horizontálnímu: z venkova do měst. Města se stávala tavicími kotlíky, v nichž se setkávali příchozí z různých krajů nebo i z okolních zemí. Tam byli nejen zbaveni pout tradice a vrchnostenské autority, jimž podléhali na venkovských panstvích, ale také zpravidla přicházeli o zázemí a podporu, které jim skýtala vesnická komunita a širší rodina. Města se stávala společenstvími cizinců, kde se každý musel spolehnout sám na sebe. Zároveň mohl počítat se svobodou dříve nevídanou. Jeho jednání už bylo poměřováno jen jeho dovednostmi a výsledky, a nebylo předmětem nepřetržité, i když třeba jen neformální sociální kontroly ze strany spolusousedů. Kromě sociální kontroly se oslabil i závaznost tradičních norem chování – ta najednou nebyla k potřebě, byla to pravidla určená pro zcela jiné prostředí a zcela jiné aktivity. Celé oblasti norem a zvyků strukturující každodenní život měly být revidovány a lidé se ocitli v situaci, kterou Émile Durkheim označil jako anomii (viz níže).

Jiný ze sociologických klasiků, německý sociolog Max Weber (1864–1920), použil v souvislosti s fungováním moderní společnosti výraz „železná klec“ racionality. Měl tím na mysli, že po odstranění intervencí ze strany tradice, náboženství a politiky se dominantním modelem chování stává *chování účelově racionální*, spojující co nejefektivněji v zásadě libovolné cíle s dostupnými prostředky. Neracionálně jednající aktéři mají v moderní společnosti podle Webera mizivou šanci na úspěch.

Kromě fungování trhu byla Weberovi předobrazem racionálního uspořádání také byrokracie. Nebylo pro něj přitom rozdílu mezi byrokracií státní a soukromou. Rozhodující bylo, za prvé, že fungovala podle psaných pravidel. Za druhé, že její fungování bylo neosobní, neboť ke klientům přistupovala jako k nositelům objektivních znaků posuzovaných podle objektivně existující normy. Výsledek byrokratického aktu pak neměl být ovlivněn ani osobou úředníka ani osobou klienta. Dalšími znaky byrokracie byla hierarchická organizace, včetně pevného služebního řádu a jasně vymezených, na sebe navazujících kompetencí atd.

Weber se domníval, že v budoucnu budou podobně organizovány další a další segmenty společnosti. Ačkoliv si s jistou hořkostí připouštěl negativní důsledky takového uspořádání pro svobodu člověka, domníval se, že je tento trend nezvratný a moderní společnosti zřejmě zůstanou do budoucna stále více uzavřeny v „železné kleci“ racionality.

Modernita v pojetí Maxe Webera představovala to, co se v pozdější době začalo označovat jako *organizovaná, těžká* či *pevná modernita*. Zdálo se, že tříšť z trosk hodnot a norem tradičních společností opět ztuhla do pevné konstrukce. Mezi opěrné sloupy pevné modernity patřila byrokracie, průmyslová velkovýroba, nová podoba kolektivismu založeného na masových organizacích (masové politické strany, masová hnutí, zaměstnavatelské svazy, odbory apod.), centralizovaná veřejná správa a sociální politika. Ty představovaly *novou formu sociální kontroly*, která měla sklon k *centralizaci* a *formalizaci*, na rozdíl od decentralizované a neformální (vrchnostenské, sousedské) sociální kontroly tradičních společností.

I v časech „pevné modernity“ společnost zůstávala rozdělená na třídy, které si uvnitř zachovaly značnou homogenitu, pokud šlo

o spotřebitelský vkus, životní styl i aspirace. Zejména po druhé světové válce pak masový sociální konflikt mezi těmito třídami přešel do masového sociálního konsensu založeného na koncepci sociálního státu. Obecným vzorem, často reálně nedostupným, byl životní styl středních tříd. Tato společnost poválečných „třiceti tučných“ let pro sebe postupně hledala nová jména, aby vyjádřila zkušenost blahobytu a relativní sociální rovnosti: společnost hojnosti (J. K. Galbreith), společnost volného času (J. Dumazedier), postindustriální společnost (A. Turaine). Hovořilo se také o „konci tříd“ (resp. jejich sjednocení ve třídu střední, zahrnující téměř všechny členy společnosti) a též o „konci ideologií“ (D. Bell), které už neměly stavět třídu proti třídě nebo národ proti národu.

Termín „tekutá modernita“ pochází z knihy polského filosofa a sociologa Zygmunda Baumana. Vztahuje se ke společnosti, která přestává odpovídat znakům organizované (pevné) modernity a spíše u ní sledujeme rozpouštění či zkapalnění, dalo by se říci i likvidaci (angl. liquid = tekutý), institucí, které tvořily hlavní oporu předchozího stadia modernity. Časově tento přechod odpovídá konci šedesátých let a zejména období od konce sedmdesátých let dále. Jestliže ideálem předchozí doby byla racionální organizace, jistota a předvídatelnost, pak populárními slovy období tekuté modernity je pohyblivost, deregulace a flexibilita.

Mezi charakteristické znaky tekuté modernity patří následující sociální procesy:

- *Globalizace*: skutečnost, že události v konkrétním místě jsou ovlivňovány událostmi kdekoli na světě, a to téměř v reálném čase a v rozsahu dříve nevídaném;
- *Deteritorializace moci*: přestává platit dřívější definice, podle které je stát jednotou území, jeho obyvatelstva a suverénní vlády. Velkou moc nad určitým obyvatelstvem mají aktéři, kteří nejsou nijak svázáni s daným teritoriem, např. nadnárodní korporace nebo mezinárodní organizace, globální finanční instituce atd.
- *Postfordismus*: jde o změnu v organizaci práce. Místo velkých továren s racionální organizací práce, zejména pásovou výrobou, souvislou hierarchií pracovních pozic a masovou unifikovanou produkcí (jejímž

předobrazem byla organizace práce v automobilovém průmyslu u H. Forda) se organizace mění do podoby sítě: centrum si ponechává pouze značku, management, případně výzkum a vývoj, zatímco velké segmenty produkce jsou ponechány subdodavatelům, jež případně mají sami další subdodavatele s vlastní sítí podřízených výrobců a tak dále. Nová organizace umožňuje centru pružně reagovat na změny na trhu, aniž by bylo nutné jako dříve investovat do masivního budování nových výrobních kapacit; místo toho se centrum připojí na novou síť subdodavatelů.

- *Úpadek centralizovaných organizací:* zejména státní a veřejné instituce jsou kritizovány pro svou pomalost a neefektivitu. Objevují se návrhy, aby s částí svých funkcí naložily podle postfordistické strategie a rozdělily svou činnost do segmentů, které by předaly „subdodavatelům,“ tedy veřejným agenturám nebo soukromým firmám.
- *Individualismus:* v podmínkách organizované modernity individualismus znamenal, že práva a povinnosti, úspěchy i neúspěchy jsou každému *připisovány* jako jednotlivci, ale *distribuce* práv či povinností prostřednictvím formálních organizací předpokládala, že jednatel bude pro tento účel posuzován podle určitého pravidla či kategorie spolu s mnoha ostatními. Tekutá modernita představuje novou podobu individualismu, kdy každý člověk svůj zájem nárokuje sám za sebe, mnohem méně už jako člen nějaké standardizované skupiny („zaměstnanec,“ „odborář,“ „pacient“).

Individualismus je možná nejvýznamnějším slovem, kterým bychom mohli charakterizovat duchovní atmosféru moderní doby. Slouží do jisté míry jako *popisná charakteristika* a prostředek pochopení dneška. Právě v přílišném individualismu totiž někdo spatřuje příčinu patologického chování, ztráty kontroly a bezohlednosti vůči ostatním. Jiní naopak argumentují individualisticky proti příliš silné sociální kontrole, která teprve z člověka dělá devianta.

Zároveň je individualismus *metodologickým* problémem přístupu k sociálním patologiím. Preventivní působení i represe musí směřovat na konkrétního jedince. Ovšem sociální pedagogika usiluje i o vytváření příznivého sociálního prostředí, které by následně

vytvářelo pozitivní tlak na jedince ve směru jejich úspěšné integrace do společnosti. S tímto dvojím úkolem se setkáme i v rámci příštího tematického modulu, u teorií sociálně patologického chování. Individualismus tak zůstává tím, s čím v sociální pedagogice musíme vždy počítat.

Zatímco v tradiční společnosti je životní dráha člověka chápána jako „*úděl*“, tedy něco daného člověku již narozením do určitého společenství (rodu, stavu, církve), ve společnosti moderní platí, že člověk si svůj život utváří jako svůj vlastní, individuální „*projekt*“. Tato tendence se zesilovala s tím, jak postupně docházelo nejprve k rozpadu tradiční společnosti, a později k přeměně organizované modernity v modernitu „*tekutou*.“ Postupné vyvazování z dosud zachovaných vazeb znamená jak větší svobodu (v podobě snížené sociální kontroly), tak větší zodpovědnost (v důsledku eroze ochranných mechanismů).

Po roce 1990 dochází ke globálnímu rozšíření změn, které v západní Evropě a v Americe začaly již koncem sedmdesátých let. Zejména jde o nebývalé rozšíření komunikačních technologií. Ty způsobují, že události po celém světě se ovlivňují téměř v reálném čase. Další podstatnou změnou je pak komplex ekonomických opatření omezujících roli vlád v hospodářství. K tomu přistoupil pokrok v aplikaci vědeckých poznatků do praxe, např. v oblasti biotechnologií, nanotechnologií, umělé inteligence. V důsledku toho je osud každého člověka ovlivňován stále více faktory, tedy i možnými riziky. Vzniká riziková společnost, tj. společnost, která nejenom, že je těmto vlivům vystavena, ale také je vnímá a jako potenciální rizika je klasifikuje. *Hlavním zdrojem obav rizikové společnosti potom je, nakolik je možné rizikům čelit koordinovaným společenským jednáním.* V tomto smyslu je patologií sociálního prostředí stav nerovnováhy, kdy jsou členové společnosti vystaveni rizikům, jež nemohou ovlivnit, avšak na jejichž zvládnutí přitom plně závisí. Tím sice není moderní riziková společnost odlišná od minulosti, co se však změnilo, je povaha rizik.

Souhrnným znakem moderních rizik je to, že souvisí s vyvázáním individua z místních kontextů a sociálních kontaktů a s jeho zapojením do širších vztahů, v nichž faktorem důvěry už není vzájemná blízkost, obeznámenost a tradice, ale naopak spoléhání se na *expertní systémy*. Tento

termín Giddens používá souhrnně pro „technické systémy nebo odborné expertizy, jež organizují velké oblasti fyzického a sociálního prostředí, ve kterém dnes žijeme.“ Moderní člověk např. věří ve zdravotní nezávadnost konzumovaných potravin nikoliv proto, že osobně zná producenta jako poctivého člověka nebo proto, že od stejného producenta jeho rodina nakupuje již po generace. Takové byly zdroje důvěry v tradiční společnosti. Moderní spotřebitel místo toho věří, že producent používá vědecky prověřené postupy výroby, které odpovídají právně zakotveným a státem nebo jinými institucemi kontrolovaným zdravotním normám. Osobní integrita producenta nebo tradice jeho firmy mohou být výhodou, ale nesmí se dostat do konfliktu s expertními systémy.

Tento princip, tedy řízení společnosti prostřednictvím abstraktních systémů, je typický pro moderní společnost od jejího počátku a pouze se v čase proměňoval. Riziková společnost však vzniká právě až tehdy, když se produkce rizik stala problematickou, a lidé začali katastrofy a neštěstí jako důsledek rizik interpretovat. S tím souviselo přehodnocení důvěry v expertní systémy, včetně státních a veřejných institucí. Jak vyspělé technologie, tak regulace každodenního života byly dříve považovány za nejlepší cestu k ovládnutí a využívání životního prostředí člověka (tedy vnější přírody) i lidského organismu (vnitřní přírody). Byly považovány za způsob eliminace rizik, jimiž trpěla tradiční společnost. Místo ideální společnosti se však objevila nová kategorie hrozeb, jež jsou „vedlejšími efekty“ (nezamýšlenými důsledky) této snahy. Na rozdíl od dřívějších hrozeb jsou:

- důsledkem komplexních a dalekosáhlých příčin, takže není snadné vyhledat a eliminovat „viníka,“
- nepředvídatelné, s latentními dopady,
- globální,
- dlouhodobě nezjistitelné lidskými smysly v rámci každodenní zkušenosti,
- důsledkem lidského rozhodnutí a jednání.

Patologie sociálního prostředí pak spočívá v tom, že společnost postrádá znalosti nutné k eliminaci tohoto nového druhu rizik, případně znalosti existující, ale nelze je učinit obsahem kolektivního jednání.

Sociální exkluze je klíčovým pojmem současné debaty o sociálních problémech moderních společností. Objevuje se přibližně od sedmdesátých let dvacátého století a nahrazuje zejména v devadesátých letech v politickém i odborném diskurzu evropských zemí pojem chudoby. V praxi to znamená, že sociální exkluzi považujeme za významný faktor těch sociálních patologií, které jsou spojovány s nedostatečným příjmem, majetkovou nerovností, odcizením a nepřátelstvím mezi skupinami ve společnosti, některými společensky nekonformními kulturními návyky atd.

Sociální exkluze je také dominantním termínem v pracovních materiálech tvůrců sociální politiky v České republice i EU. Za výhodu jeho použití se považuje, že na rozdíl od termínu „chudoby“¹ odkazuje nejen na příjmovou nedostatečnost sociálně vyloučených, ale i na fakt, že se tito ocitají mimo ostatní společnost. Za nevýhodu naopak bývá kritiky označována skutečnost, že evidentní příjmové nerovnosti přehlíží.

Sociální vyloučení (exkluze) znamená *vyloučení ze života společnosti*. Jde o opak sociálního začlenění (inkluze), tedy situace, kdy lidé mají rovné příležitosti žít život srovnatelně kvalitně jako ostatní, mít práci, účastnit se společenských akcí a kulturních podniků, mít přístup na stejná místa ve veřejném prostoru atd. Sociální inkluze také předpokládá, že lidé mají přiměřený podíl na rozhodování, která se dotýkají jejich života, a že se mohou efektivně domáhat svých práv.

Mezi typickými důvody sociální exkluze se uvádí zejména:

- *Nedostatek finančních prostředků*. Řady kulturních statků je možné se zmocňovat jen jakožto zboží; komunikace se děje prostřednictvím zařízení, která se musí koupit; nízký příjem také znamená nutnost věnovat více času získání obživy na úkor času věnovaného sociálním kontaktům; zjevná chudoba vytváří symbolickou bariéru pro vstup do některých lokalit atd.

¹ „Chudoba“ se dnes zpravidla používá jako pojem užší, označující velmi nízkou úroveň příjmu. Předpokládá se samozřejmě, že dotyčná osoba nemá jiné zdroje, např. úspory nebo rentu, ani dostatečnou škálu výrobních prostředků, jež by jí zajišťovaly soběstačnost.

- *Nedostatečné vzdělání a znalosti, případně znalosti neadekvátní či zastaralé.* Tento okruh příčin stojí za obtížemi při hledání zaměstnání, při integraci jedinců do komunikačních sítí, stejně jako v oblasti přístupu ke kulturním statkům a ke vzdělání. V širokém slova smyslu sem patří i jazyková bariéra, omezené komunikační dovednosti, neznalost základních občanských práv a povinností, dezorientace ve vztahu ke správním a justičním orgánům, absence kompetencí k výkonu vlastnických a jiných práv, neinformovanost o sociálních právech, ztráta orientace v bankovních produktech, jakož i řada dalších.
- *Diskriminace.* Zde chápána jako špatné zacházení na základě odlišnosti.

Příkladem lidí, kteří se často dostávají do sociálního vyloučení, jsou nezaměstnaní, případně dlouhodobě nezaměstnaní, osamělé matky, staří lidé, lidé, kteří se nevyznají v nových technologiích, mladí lidé bez dostatečného vzdělání, děti ze sociálně znevýhodněného prostředí, zdravotně postižení a zdravotně znevýhodnění, osoby v dlouhodobé péči, lidé bez domova, cizinci.

Termín *sociální exkluze* se v sociologii objevuje (původně bez přímého vztahu ke studiu sociálních problémů) jako označení stavu nastolovaného v průběhu tzv. *sociálního uzavírání*. Jedná se o mechanismus či strategii, jímž jedna sociální skupina uzavírá přístup ke zdrojům, pozicím, odměnám, příležitostem jiné (zpravidla menší) skupině. Tento proces může nabývat různé podoby, od pouhého fyzického násilí, přes formální (zákony) i neformální (zvyklosti) společenské normy, až po složité symbolické konstrukce, které zdůvodňují nerovnost přístupu.

Globalizace je pro koncept moderní společnosti stěžejním pojmem, pojmem komplexním, označujícím různé dimenze propojování světa. Obecně jde o *stav, kdy je zpochybněna představa života a jednání v uzavřených a vůči sobě ohraničitelných prostorech národních států a jim odpovídajících národních společnostech*. Vytvářejí se nové mocenské a konkurenční vztahy, konflikty a překryvy mezi aktéry a tématy národního státu a nadnárodními aktéry, identitami a situacemi. To vše

je možné přiblížit na takových, pro globalizaci typických fenoménech, jako jsou, např.:

- *nadnárodní organizace* (Světová banka, katolická církev, McDonald)
- *nadnárodní problémy* (znečištění, klimatické změny, drogy, měnové krize)
- *nadnárodní události* (olympijské hry, MS ve fotbale, publikace karikatur proroka Mohameda)
- *nadnárodní „obce“* (environmentální hnutí, odborná fóra, internetové hráčské komunity, rodiny)
- *nadnárodní struktury* (finanční toky, výrobní sítě, komunikační strategie nadnárodních společností)

Jak ukazují některé uvedené příklady, existovaly nadnárodní fenomény i v minulosti, takže datování počátků globalizace se v různých jejích dimenzích podstatně liší. Někteří kladou její počátky do dob římské říše (kvůli její imperiální moci), další do doby zámořských objevů (kvůli propojení světa obchodními cestami do tzv. „světové ekonomiky“). Za globalizační faktor se považoval kolonialismus evropských mocností, který byl motivován potřebami expandujícího průmyslu. Tehdy se globalizace propojuje s kapitalismem. Pocity „globalizovaného člověka“ nalezneme i v devatenáctém století:

„Globalizace prostřednictvím svého vykořisťování světového trhu zformovala produkci a spotřebu ve všech zemích kosmopolitně. K velké lítosti reakcionářů vzala průmyslu národní půdu pod nohama. Prastaré národní průmysly byly zničeny a jsou denně ničeny. Jsou vytlačovány novými průmysly, jejichž nástup je životní otázkou pro všechny civilizované národy... Na místo staré lokální a národní soběstačnosti a uzavřenosti nastupuje všestranné spojení, všestranná závislost národů na sobě, a to jak v materiální, tak i v duševní produkci. Duševní produkty jednoho národa se stávají společenským majetkem. Národní jednostrannost a omezenost je stále více a více nemožná a z mnoha národních a lokálních literatur se vytváří literatury světová.“

Tyto dřívější „globalizace“ se však od současného stavu lišily tím, že neměly komplexní povahu. Svě dnešní podoby nabývá globalizace až

v průběhu dvacátého století s tím, jak se minimalizují náklady na komunikaci přes globální vzdálenosti a jak se časová prodleva mezi vysláním a přijetím informace blíží nule. Oproti minulosti se také rapidně snižují náklady na dopravu osob, zboží a služeb v planetárním měřítku. Tak je globálním vlivům vystavena nejen sféra politická a ekonomická, ale i každodennost člověka, včetně sféry rodinné intimity.

Jako v případě každé společenské změny ovšem nástup globalizace znamená, že se ve společnosti vystavené dosud neexistujícím vlivům, s neexistujícími normami a zvyklostmi nezbytnými pro jejich zvládnutí, vytvoří mnohodimenzionální projevy sociální patologie.

3. SOCIÁLNÍ PRÁCE JAKO TECHNOLOGIE PRÁCE S LIDMI

Nezadržitelně se rozběhlo 21. století, prvního století třetího tisíciletí. S počátkem nového tisíciletí jsou spojovány nejrůznější dohady, více nebo méně fantastické.

To nám dává příležitost zamyslet se nad současným stavem naší civilizace a postavením člověka v ní. Zdá se dosti zdůvodněná představa, že vývojové stádium naší civilizace, časově ohraničené koncem dvacátého století, má jistě výrazné rysy, které ji značně odlišují od období předcházejících. Naše současná kultura a civilizace stojí na třech základních pilířích, má tři hlavní kořeny:

- antiku (v kulturním i sociálním smyslu, v sociálním smyslu převážně její římská větev),
- křesťanství (hlavně v duchovním smyslu, ale do určité míry i ve smyslu sociálním, silně determinované Římem, hierarchické uspořádání feudalismu a pod.),
- judaismus (skoro výlučně duchovně a hlavně prostřednictvím křesťanství).

Nelze to však považovat za úplný výčet, lze přidat ještě germánské (nebo možná keltsko-germánské) kořeny: feudalismus, rytířství, agresivní bojovnost, ta asi hlavně.

Náš známý filozof Bělohradský mluví o třech stoletích bojů za lidská práva:

- 18. století boj za práva občanská,
- 19. století boj za politická práva,
- 20. století boj za práva sociální.

Sociální pohled na člověka na přelomu tisíciletí přináší fakt, že veškeré velké a rozsáhlé vize, které byly doprovázeny revolucemi a válkami, ztroskotaly. Koncem minulého století ztroskotala i poslední obrovská vize komunistického spravedlivého a dobrého světa, aniž byla nahrazena vizí novou. Vizí současnosti je absence jakékoli vize. A to je pro člověka špatné, člověk perspektivu, vizi potřebuje.

Připomeňme další vývojové trendy, které se v současném stadiu naší civilizace ještě stupňují: nazrávání sil, ohrožujících lidstvo a člověka v planetárním měřítku – jmenujme populační výbuch, ekologickou krizi, jaderné zbraně a další. V souvislosti s informační explozí tyto negativní vlivy pronikají přímo k člověku, zneklidňují ho, stresují ho a vyvolávají obavy.

Současnou společnost charakterizují dva obecnější momenty. Je to individualismus a dynamismus.

Individualismus, pramenící v antické inspiraci renesance, narůstá v současné době až obludných forem, kdy získává výraz v přemrštěné a nevyvážené touze po osobní svobodě, individuálních lidských právech, ekonomickém sobectví, až po atomizaci společnosti. Tento individualismus nabývá namnoze až formy titanismu (budme jako bohové). Tento moderní titanismus lze uvést do nové souvislosti – je u kořene všech revolučních snah nikoli přizpůsobovat se existujícímu, nýbrž měnit vše naráz, přetvářet člověka i společnost.

Dynamismus je vnímán jako vnitřní tendence společnosti (civilizace) k samovývoji. Sociální a ekonomický dynamismus vede k neustálému urychlování vývoje a strhává ke stále větší dynamice i jednotlivce. Od poloviny 20. století je urychlování vývoje stále prudší, probíhá ve stále strmější exponenciální křivce. Člověk mu nemůže stačit, stává se pro něj zdrojem stále silnějších stresů.

Základním rysem euroamerické společnosti ve druhé polovině dvacátého století je to, co se označuje jako vědecko-technická revoluce. Rozvoj vědy se po vzniku nových vědních oborů – kybernetika, teorie informací a podobně – rozjel dosud nevídaným tempem. Objev struktury kyseliny deoxyribonukleové rozběhl nebyvalé události, označované někdy jako biologická časovaná bomba. Nukleární fyzika přivolala na svět jak nukleární zbraně (a strach z nich), tak atomové elektrárny,

zdroj nejen energie, nýbrž i strachu a sociálního napětí. Teorie informací dala vznik počítačům, až po síť sítí, Internet.

Rozvoj vědy pak vyvolal prudký rozvoj techniky, až do té míry, že technika už nepomáhá člověku, nýbrž ohrožuje lidstvo. Člověk se jí jednak bojí, jednak u něho vyvolává stresy tím, že jí již nestačí. Klade na člověka stále větší nároky, nepřiměřené jeho průměrným schopnostem. Navíc ho zbavuje práce. V kvalitativně vyšší poloze se znovu opakuje situace z počátku technické revoluce s rozbitím strojů.

Nezaměstnanost se stává jedním z hlavních problémů lidstva. Jde přitom o strukturální nezaměstnanost, vyplývající z technického pokroku a ekonomického dynamismu civilizace. S jejím řešením si lidstvo zatím neví rady, jakékoli pokusy bojovat s ní ztroskotávají (a nutně musí ztroskotávat), jde o civilizační trend. Dnes už značná část populace v ekonomicky nejvyspělejších zemích nikdy nepracovala, nemá naději pracovat a fakticky ztratila schopnost pracovat. Liberalističtí ekonomové považují dokonce nezaměstnanost za nezbytnou podmínku ekonomického rozvoje.

Práce je – přinejmenším v naší civilizaci – základní člověkatvorný faktor, nemožnost pracovat člověka rozkládá, degraduje, psychicky i sociálně. Nezaměstnaní mladí lidé jsou další časovanou bombou, kterou si naše civilizace vytváří.

Prudký rozvoj vědy a techniky je jednou z hlavních podmínek stejně prudkého rozvoje ekonomiky. Ekonomická funkce je bezesporu jednou ze základních sociálních funkcí, spolu s funkcí reprodukční je základní podmínkou existence společnosti a člověka. Dynamika naší civilizace se projevuje nejsilněji právě v oblasti ekonomiky: výroba se musí stále rozvíjet, podnik, jehož vývoj se zastaví, odumírá. Proto vyrábí stále více, proto se rozšiřuje do dalších oblastí. Člověk – už ne subjekt, nýbrž pouhý nástroj výroby – se nezbytně cítí vůči výrobě bezmocným. A je vystavován stále silnějším stresům všeho druhu.

Peníze vždy byly (kromě jiného) měřítkem hodnot. V poslední době se však stávají měřítkem univerzálním, dokonce jediným, všechno, všechny hodnoty se převádějí na peníze. Vezměme jako příklad tenis: existují dva žebříčky, jeden podle výkonu, sportovních úspěchů, druhý podle získaných peněz. Tlak ekonomiky pak vede k jednostrannému

zužování lidských zájmů a lidských aktivit na zájmy a aktivity ekonomické, povyšování peněz na hlavní, ne-li jediný cíl. A tím k podstatnému deformování člověka.

S těmito faktory souvisí další rys, na který sociologové upozorňují již delší dobu: bujení a přebujení sociálních institucí a organizací a jejich nadvláda nad člověkem. Nejde jenom o stát, daleko spíše jde o organizace ekonomické. Tyto organizace jsou stále silnější a mocnější, v důsledku globalizace přesahují státy a přirozené společnosti. Člověk se cítí vůči nim stále bezmocnějším. Odpor nejen anarchistických skupin, ale mládeže vůbec vůči tzv. establishmentu a nadnárodním monopolům (McDonald's a mcdonaldismus) pramení z velké části zde, nejen v oblasti ekologické.

Zmíněné procesy vedou nepochybně k narůstání bohatství naší civilizace. Lze říci, že naše civilizace je až příliš bohatá – degeneruje ji to (a ty, kteří jsou nositeli tohoto bohatství). Bohatí jsou stále bohatší a je jich stále více, jejich podíl na bohatství společnosti je stále větší. Chudí jsou stále chudší. Nůžky se stále více rozevírají uvnitř civilizace. Nejde tu jenom o skutečnou chudobu, ale o pocit chudoby. A to je zdrojem neustálého napětí ve společnosti. Není podstatné, zda jde o pouhou závist, jak je to často klasifikováno, nebo o pocity jiné, například o odmítání nespravedlnosti.

Konzumní společnost se stala hojně diskutovaným civilizačním rysem současnosti. Konzumní společnost není pouze negativní rys. Souvisí s rozvojem techniky a ekonomiky, který vedl k odstranění hladu a bídy v klasickém slova smyslu. Konzumní společnost ve vyspělé civilizaci předpokládá jistou ekonomickou úroveň masového spotřebitele a svým způsobem odráží zvýšenou životní úroveň. Aby spotřebitel mohl konzumovat, musí mít možnost si konzumní statky koupit. A to vede k nutnosti přehodnotit mnohé ekonomické kategorie, především mzdu a zisk. Právem můžeme považovat za otce konzumní společnosti Forda. Aby mohl svá auta masově vyrábět, musel tu být konzument, který si je mohl koupit. Proto zvyšuje mzdu. Masová výroba – odpovídající příjem – masová spotřeba.

Konzumní společnost má tedy dvě stránky: jednak stránku ekonomickou, stále rostoucí výroba musí najít masového spotřebitele,

kterého si různými způsoby (reklama a jiné) vytváří. Druhou stránkou, možná odvozenou, nicméně sociálně stejně vážnou, je stránka sociálně psychologická nebo přímo etická: hedonismus, ne pouze jako individuální jev, nýbrž jako jev sociální, jeden z rysů naší civilizace.

Stejně vážným rysem naší civilizace je již připomenuté silné a stále pokračující oslabování sociálních vazeb, rozklad tradičních pospolitostí, do nichž je člověk zapojen a v nichž nachází oporu. Nejde tu pouze o rodinu, ale ještě více o vesnickou pospolitost, sousedská společenství, různé spolky a sdružení. Jednotlivec je stále více ponecháván sám sobě, je izolován od jiných a od pospolitosti. Mluvíme o atomizaci společnosti a přexponování individualismu. Člověk je osamocen tváří v tvář nezvladatelným a namnoze nepochopitelným sociálním útvarům a silám. Produktem oslabení sociálních vazeb je oslabení síly sociálně kulturních regulativů, rozkolísání morálky se známými sociálně negativními důsledky. Hedonismus je projevem rozkladu morálky, můžeme jej spojit s řadou civilizačních jevů.

Patřil by sem nepochybně alkoholismus jako stará drogová závislost naší civilizace. Ta se s alkoholem naučila žít. Ale v souvislosti s dalšími civilizačními rysy – demokratizace, masovost, konzumní společnost, hedonismus – nabývá i alkoholismus nových dimenzí, které se už těžko zvládají, individuálně i sociálně.

Drogy ve vlastním slova smyslu jsou civilizačně cizím prvkem, proto tím nebezpečnějším. I zde hrají hlavní roli podobné civilizační faktory: oslabení morálních, sociokulturních relativů, oslabení a rozpad sociálních vazeb, hedonismus – snaha získat nové požitky, celková sociální deziluze, ztráta perspektivy. A do toho vstupují faktory kriminální, ekonomické a další, dokonce falešné pojetí osobní svobody a lidských práv. Ukazuje se, že se jedná o jeden z nejvážnějších anomických prvků, s nímž si společnost neví rady. Možná právě proto, že se v něm kříží tolik jiných civilizačních rysů.

Do této oblasti patří i to, co se označuje jako sexuální revoluce. Ta přinesla hodně pozitivního, osvobodila člověka a především ženu od řady tíživých, stresotvorných tabu, ale na druhé straně také hodně negativního. Nepochybně i ona souvisí se zmíněným oslabením sociokulturních regulativů, odsunutím kategorií, jako je ukázněnost, zdrženlivost

(v širším než sexuálním významu) na vedlejší kolej a obdobně, ale hlavně se stále připomínaným hedonismem: jiná než požitková stránka sexu se oslabuje (sex je přitom pouze nástrojem funkcí jiných, nejen reprodukčních, ale i citových a přes ně i sociálních), ze sexu se stává pouze otázka rozkoše.

Volně s touto skupinou jevů souvisí i masová kultura. Spolu s dožíváním či oslabováním postavení tradičního umění, tzv. vysoké kultury. Umění vždy přinášelo a mělo přinášet požitek, jeho podstatou je působení na afektivní sféru. U masové kultury dominuje základní premisa – je tvořena pro nejširší vrstvy obyvatel, pro masy.

Současná společnost je charakterizována i postupující sekularizací civilizace. Ta se projevuje ústupem vlivu velkých náboženství. Sociální dopady jsou negativní (rozkolísání morálky, hrubý materialismus). Na místa velkých tradičních náboženských systémů nastupují náboženství sektářského typu, která postrádají pozitivní vlivy velkých náboženství. Nutno poznamenat, že vysloveně krizový jev v této oblasti, náboženský fundamentalismus a agresivita, je prvek naší dnešní civilizaci cizí, resp. okrajový. Pokud existuje, přichází do ní zvnějšku. Naproti tomu výbuchy nacionalismu jsou prvky plně autochtonní.

Populační exploze, jeden z nejvážnějších současných planetárních problémů, je z hlediska euroamerické civilizace něčím externím (ovšem s dopady i dovnitř civilizace). Bezprostředně se nás dotýká jiný populační problém: stárnutí populace, stále se zvyšující počet starších lidí postproduktivního věku a jejich stále vyšší podíl na celkové populaci. I zde se jedná o zvrát pozitivního v negativní. Příčinou stárnutí populace je nepochybně výrazné zlepšení zdravotní péče, pokroky lékařské vědy, spolu se zvyšováním životní úrovně. Zvyšování průměrného věku s sebou nese řadu problémů dalších, zasahujících do osobnostní sféry každého z nás, seniora jako juniora. Problémů ekonomických, sociálních, mravních a dalších.

Přímo pak naši civilizaci ohrožuje ekologická problematika. Agresivní chování člověka k přírodě hrozí likvidací člověka jako druhu.

Mezi další krizové jevy lze zařadit výbuchy extremismu, občanské války a terorismus. Nárůst kriminality je sociálně patologický jev, těžce zasahující do osobní sféry jedince.

Posledním výrazným rysem naší euroamerické civilizace na přelomu tisíciletí je značné sobectví, sobectví kolektivní i individuální, lhostejnost, lhostejnost ke třetímu světu, stejně tak jako lhostejnost k méně nadaným, k méně schopným, méně zdravým, somaticky, psychicky, sociálně či jinak handicapovaným. Výrazně se projevuje značná míra ztráty solidarity.

Jakkoli text připomínal hlavně negativní rysy naší současné civilizace, záměrně jsme se vyhýbali užití slova krize. Je tedy naše euroamerická civilizace v krizi? Je přece silnější než kdykoli v minulosti, silnější než všechny ostatní minulé i současné civilizace. Nebo jde spíše o fenomény přechodu, transformace? Prvky krize jsou neoddiskutovatelné, ale přece jen převažují prvky přechodu, přechodu k nové kvalitě. Takový přechod, přechod takového rozsahu vždycky přináší krizové jevy – ledaco mizí, ledaco musí zmizet, udělat místo novému. Vznik nového má ostatně vždycky nejdříve charakter destruktivní. Naše civilizace zatím nekončí a její konec není na obzoru. Ani lidstvo ještě nespěje k zániku (i když jsou síly, které o to se zdarem usilují).

Skutečně novým jevem je vznik informační společnosti v důsledku informační exploze. Souvisí s rozvojem techniky, využíváním počítačů, rozšířením počítačových sítí. Není vyloučeno, že se jedná o jeden z nejvýznamnějších rysů měnící se civilizace, který by ji mohl velice podstatně změnit (Internet).

Zahlcení informacemi nebo přechod do virtuální reality, to jsou jevy, jejichž dosah si ani nedokážeme domyslet. Už pouhá televize přináší v tomto smyslu řadu problémů a dopadů na člověka a do ostatních sfér civilizace. Na jedné straně jsou informace demokratizovány, zpřístupňovány v dosud nebývalé míře všem lidem, stávají se prvkem masové kultury, na druhé straně se mohou stát individuálním vlastnictvím, sociální výsadou, nástrojem ekonomického prospěchu a moci nad lidmi. Kladou také na člověka značně vysoké nároky – dokáže je lidé zvládnout? Objevuje se nové nebezpečí – počítačová a informační narkomanie. A u informací platí mnohonásobně silněji než v jiných oblastech, že mají tendenci osamostatňovat se, vymukat se člověku z rukou.

Před člověkem se otevírá široké spektrum modalit chování, životních způsobů a jejich výběr bude ovlivňován kvalitou, bohatstvím

socializačního procesu, ve kterém výchova sehrává významnou roli. Z tohoto hlediska nelze rezignovat na výchovu a její poslání, spíše naopak. Je třeba v širokém sociálním kontextu celosvětových společenských procesů nově tematizovat horizonty cílů výchovy, vzdělávání, prostředky k jejich dosahování, aplikovat individualizované přístupy, inovovat připravenost pedagogů pomoci dorůstající generaci řešit sociální problémy (pedagogickým působením je uschopňovat k řešení životních problémů).

Koncept postmoderny a jeho důsledky pro výchovu mladé generace se promítají i do pojetí výchovných institucí, do pojetí výchovy v rodině, ale též nacházejí svůj odraz v politice státu vzhledem k mladé generaci.

Společenské změny, které koncem minulého století nastaly, jsou součástí celosvětového kontextu vývojových změn ekonomických, politických, sociálních a také kulturních. Jejich dosah a význam musí být nahlížen ve směru do budoucnosti a v těchto širších souvislostech.

Současná společnost posledního půl století ráda užívá pojmu *sociální*. To je případ i při užívání pojmu *sociální práce*, i když víme, že tento nejen pojem, ale i vědní disciplína má svoji střednědobou i krátkodobou historii. Ale i přesto platí, že co je *sociální* je v dnešní době *in*. Následující pojednání nebude až tak pojednáním vědeckým (jak by se na mezinárodní konferenci očekávalo), ale bude spíše zamyšlením pro další vývoj oboru.

O existenci tří mezinárodních institucí víme, jsou to:

- Mezinárodní federace sociálních pracovníků (IFSW)
- Mezinárodní asociace škol sociální práce (AISSW)
- Mezinárodní rada pro sociální rozvoj (ICSW).

Ty zasedaly v roce 2011 v Hongkongu, v roce 2012 ve Stockholmu a v roce 2014 v Melbourne a tyto mezinárodní instituce vytváří vlastně mezinárodní síť sociální práce. Zejména poslední zasedání těchto institucí bylo významné, neboť na něm byla připravena a přijata globální definice sociální práce a tato definice byla předložena členům těchto organizací na společné konferenci s názvem *Sociální práce, vzdělávání*

a *sociální rozvoj*, která se konala v červenci roku 2014 právě v Melbourne v Austrálii.

Globální definice sociální práce je tedy vymezena takto: *Sociální práce je praktická profese a vědecký obor, který podporuje sociální změnu a rozvoj, sociální soudržnost, posilnění práv a svobod lidí. Zásady sociální spravedlnosti, lidských práv, kolektivní zodpovědnosti a respektování rozdílností jsou základem sociální práce. Za pomoci teorií sociální práce, sociální věd, humanitních oborů a tradičních původních poznatků sociální práce zapojuje občany a sociální struktury do řešení problémů života a do posilňování sociálního blaha.*

Sociální práce tímto ale nepopírá svoje paradigmatata. Paradigma, pojem uvedený do teorie vědy Thomasem Kuhnem koncipovat pro sociální práci Malcolm Payne jako tzv. tři malá paradigmatata a v současnosti do tohoto konceptu přiřazujeme paradigma čtvrté, tedy:

- Terapeutické paradigma (důraz na duševní zdraví a pohodu – psychotherapie – Rogersův přístup orientovaný na klienta).
- Reformní paradigma (důraz na společenskou rovnost – věk, gender, handicap – antiopresivní přístup).
- Poradenské paradigma – přístup k informacím a službám, kvalifikované poradenství a úkolově orientovaný přístup v SP).
- Paradigma spirituální.

Sociální práce si vybuodovala svůj status samostatné vědy. Nebylo to vždy jednoduché. Lze však sociální práce představit jako sociální konstrukt mající tyto specifikace:

- Každá životní etapa je spojena se sociální prací.
- Sociální práce má biodromální charakter.
- Cílem sociální práce je uschopnění klienta v sociálním prostředí.
- Sociální práce se snaží o animace (oduševňování) jedince.
- Sociální práci lze definovat jako disciplínu snažící se o orientování člověka na životní dráze, v krizových bodech či problémovém průběhu životní dráhy.
- Sociální práce ale také mobilizuje lidský kapitál v prostředí sociální změny.
- Sociální práce je vědou interdisciplinární, nikoliv jen sociální ...

Sociální práce na našem území v perspektivně krátkodobé historie začíná přibližně v dílech Krakešové (1973). Modernější pohled zejména na metody sociální práce přináší v roce 1992 V.Novotná, V.Schimmerlingová a zároveň koncept charakterizovaný jako 3P – péče, pomoc, podpora. V té době řešila sociální práce jako obor důležitá dilemata jako například: profesionalizace x dobrovolnictví či specializace x polyvalence.

V průběhu posledního čtvrtstoletí se sociální práce možná až zbytečně teoretizovala. Více by jí slušelo se věnovat výzkumu v sociální oblasti a sociální výzkum přijmout jako epistému sociální práce. To vede i ke stále neukončenému dilematu zda sociální práce je vědou nebo praktickou činností či dokonce technologií práce s lidmi. Ale pozor, věda je vědou najde-li uplatnění na trhu, má svůj předmět zájmu, terminologii a metody. Zajímavé je sledovat, kde se sociální pracovníci jako tvůrci vědní disciplíny vlastně vzali, zejména na akademické půdě. Byli to sociologové, sociální pedagogové, právníci dokonce i odborníci z medicíny. To je významným specifickým rysem české i slovenské sociální práce. V Polsku tomu tak nebylo a není, neboť tradice a síla sociální pedagogiky nedává možnost rychlému rozvoji sociální práce. Také tuto disciplínu polské prostředí neakceptuje jako vědní disciplínu.

Důležité je si uvědomit, že sociální práce odborně jako sociální pedagogika analyzuje postavení člověka ve společnosti, a to zejména v rovině mikro, mezo a makro. Sociální pedagogika je disciplínou na hranici pedagogiky a sociologie a je spíše disciplínou sociální než pedagogickou. Ale se sociální prací má hodně společného. Věnují se klientovi, občanovi jedinci, který má svoje specifika. Lze hovořit o *univerzálním klientovi*. Čím je charakteristický?

- Mění rychle životní styl, nepreferuje stálost.
- Žije v jiném hodnotovém a normativním světě než majorita.
- Těžko se podřizuje autoritám.
- Má snahu se vymykat sociální kontrole.
- Má specifickou životní filozofii spíše alternativní a sekularizovanou.
- Sociální pomoc považuje za povinnost státu či institucí.
- Obtížně hledá výchovný a socializační vzor.

- Zná důkladně svá práva, ale obtížně se identifikuje s povinnostmi.
- Často nacházíme v jeho okolí anomické sociální prvky.
- Často diagnostikujeme dysfunkci v jeho rodinném prostředí.
- Vykazuje specifické znaky chování a jednání.
- Život má často spojený s projevy sociálně patologických jevů.
- Neví co dělat, nová situace vyžaduje radu.
- Oslaben v sociálních vazbách, vykazuje prvky sociální izolace.
- Má výrazný komunikační deficit zejména interpersonální.
- Má vyšší výskyt multiprolémů, výrazně častěji než mnoproblémového chování.
- Vykazuje prvky sociální dezorientace
- Má problémy s vlastní identitou.
- Očekává pomoc velmi často bez vlastního přičinění.

Výčet těchto charakteristik nemá klienta stavět do negativního světla. Je to realita, kterou musíme přijmout a přiznat výskyt některých z uvedených fenoménů. Cílem sociální práce je pak *inkluze* klienta do přirozeného sociálního prostředí což je dominantním cílem moderní sociální práce.

4. SENIUM JAKO SOCIODEMOGRAFICKÁ VÝZVA

Medicína, alchymie, filozofie i náboženství hledaly od počátku vzniku lidstva příčiny stárnutí člověka a snažily se tuto etapu života usnadnit, ulehčit, přinejmenším odsunout ji v čase.

Stárnutí, stáří, umírání a smrt byla témata, která ve všech epochách znepokojovala nejen lidstvo samo, ale i odborníky různých oborů.

Stárnutí není záležitostí moderní doby, avšak až v posledním století se stalo běžnou zkušeností. Existují hypotézy, podle nichž se v prehistorických dobách stáří nedožíval nikdo, a až do sedmnáctého století překročilo 65. rok života pravděpodobně jen jedno procento populace. Do devatenáctého století se toto číslo zvýšilo přibližně na čtyři procenta.

Lidský věk se prodlužuje, populace stárne. Hrozí socioekonomický a generační kolaps společnosti. Stárnutí lidstva je problémem téměř celosvětovým. Na významném nárůstu počtu stárnoucích osob se podílejí zejména vyspělé země Evropy a Severní Ameriky a Japonsko.

Počátek tisíciletí je období, kterého se doposud příliš generací nedožilo, jedinečné období, kdy lidstvo bilancuje svoje úspěchy a stanovuje vize do kratší či delší budoucnosti. V ní budou senioři hrát významnou roli. Právě na rozhraní druhého a třetího tisíciletí opouští pedagogika koncepci vyhraněného zaměření na dětskou populaci a orientuje se rovněž na populaci dospělých v produktivním období života a na populaci seniorů. Rozvíjí se andragogika, gerontopedagogika a gerontologie, subdisciplíny pedagogiky, které si svoje místo v systému společenských věd teprve hledají.

Na počátku třetího tisíciletí opouští pedagogika koncepci vyhraněného zaměření na dětskou populaci. Činí tak v souladu s ideou *celoživotního vzdělávání, celoživotního učení a učící se společnosti*. Objevují se nové cílové skupiny, mezi nimiž seniorská populace hraje dominantní úlohu.

Rovněž pedagogika na počátku třetího tisíciletí doznala výrazných změn. Nejedná se již o výhradně školské formy vzdělávání mladé generace, ale docházíme do stadia, kdy vzdělávací a výchovné intervence jsou součástí životního stylu člověka na jeho životní dráze. Pedagogika se integruje se sociologií, psychologií a jinými disciplínami, od dominantního intencionálního výchovného působení se přechází k analýze funkcionálních výchovných vlivů, které se mnohdy zdají být výchovně efektivnější. Postmoderní pedagogika se s celou řadou těchto rychlých změn ještě nevyrovnala. Nastolují se nové pedagogické problémy, svoje legitimní místo nacházejí speciální pedagogika a sociální pedagogika, andragogika a gerontopedagogika.

Lidský život je konečný. Jedinec stárne od okamžiku početí. Procesy stárnutí lze ovlivnit řadou odborných intervencí a komplexní a cílenou péčí, podporou a pomocí jedinci na jeho životní dráze. Všechny tyto intervence povedou ke skutečnosti, že většina z nás se seniorského věku dožije. Lidský život se prodlužuje, prodlužuje se právě v etapě postproduktivní. To je základní premisa vzniku nového sociálního problému – stárnutí populace. Před společností jako takovou, ale i před společenskými vědami se otevírá široké akční pole působnosti.

Stáří byla věnována v průběhu vývoje lidstva pozornost především filozofická, v neposlední řadě také lékařská. Gerontopedagogika jako nedílná součást gerontologie se vymezila jako subdisciplína teprve v nedávné době (konec 20. století), a tudíž historické počátky této subdisciplíny jsou identické s počátky gerontologie. Gerontologie je však přírodní věda, věda, která se zabývá problematikou stárnutí a stáří. Je to věda interdisciplinární, integrovaná a komplexní. Vychází z biopsychosociální podstaty člověka a procesů stárnutí. Zkoumá zákonitosti, příčiny, mechanismy a projevy stárnutí a vypracovává vědecké podklady pro zdravé stárnutí a stáří a pro komplexní péči o staré občany. Rozsah problémů zahrnuje mimo jiné biologické, lékařské, sociální a demografické aspekty procesu stárnutí a v posledních desetiletích i aspekty pedagogické, andragogické a speciálně pedagogické v podobě nově koncipované gerontopedagogiky.

Počátky gerontologie by nepochybně bylo možno nalézt již na úsvitu civilizace. Předchůdci lékařů si při provozování svého řemesla jistě

uvědomovali souvislosti mezi stářím, nemocemi a smrtí. Stárnutí je sice problém daný stavbou a funkcí organismu, byla to však civilizace, která udělala ze stárnutí hrozbu a problém. Tvorové žijící v drsných přírodních podmínkách umírají většinou dříve, než se stárnutí začne projevoval. To ovšem neznamená, že stárnutí u divoče žijících živočichů nemá svoji fylogenetickou funkci: stárnutí patří do systému mechanismů, které určují rychlost výměny generací a udržení optimální věkové struktury populace.

U lidského druhu ovšem došlo s nástupem civilizace ke změně situace. Existenční podmínky se začaly zlepšovat a život se stával bezpečnějším. Více lidí se dožívalo vyššího věku, měnila se věková struktura populace a více jedinců se dožívalo věku, kdy se stáří již zřetelně projevvalo svými nepříjemnými důsledky. Tehdy se pravděpodobně poprvé začali lidé zajímat o příčiny stárnutí. Motivací byla a je zvědavost a přirozený strach ze smrti. Dokladem toho je touha po *věčném mládí*, kterou známe z nejstarších bájí a mýtů.

O elixír mládí usilovali alchymisté, a také oni se odvolávali na starší prameny, na knihy, o nichž se domnívali, že mají původ již ve starém Egyptě. Již v Bibli, v První knize Mojžíšově, je tomuto tématu věnována pozornost. Mimochodem závěr nezní příliš povzbudivě. Známý příběh o vyhnání z ráje, o Adamovi a Evě a o stromu poznání končí krátkým monologem Hospodina, který si jasně nepřaje, aby lidé byli nesmrtelní. Dokonce se toho obává.

I mezi antickými filozofy nacházíme řadu zajímavých myšlenek. Aristoteles považoval stárnutí za důsledek ztráty tepla, Hippokrates za důsledek ztráty vlhka. Pravděpodobně nejobsáhleji se v antickém období věnoval stáří Řek působící v Římě Galénos z Pergamu, považovaný ještě po celý středověk za vrcholnou lékařskou autoritu. Ve spise *O udržení zdraví* chápe stáří jako stav mezi zdravím a nemocí, navozený výměnou tělních šťáv a úbytkem krve, vlhka a tepla. Stárnutí považoval za ovlivnitelné životosprávou a zvláště dietou. Zavedl pojem *gero-comica* (hygiena a životospráva). V metodách léčení popsal i zvláštnosti ošetřování starců.

Platon chválí stáří, protože vede člověka k lepší životní harmonii, k opatrnosti a prohlubuje jeho moudrost. Starý člověk dovede lépe

hodnotit kvality života, lépe jej umí prožít, má zdravý úsudek. Sokrates se naopak obává prodloužení života, neboť má strach, že bude muset zaplatit daň stáří, oslepne, ohluchne, nebude schopen se učit a bude rychle zapomínat. Cicero upozorňuje na to, že starý člověk musí prohloubit svoji sebekontrolu, aby nezkresleně vnímal změny, které ho ve stáří čekají jak v jeho individualitě, tak v okolní společnosti. Terentius vyslovuje příkrý, negativní výrok na stáří: *Senectus ipse est morbus* (samo stáří je nemoc) a Seneca tento výrok ještě prohlubuje: *Stáří je nevyléčitelná nemoc*. Středověk pohlížel na stáří negativně, a proto v té době panoval strach ze stárnutí a stáří. Bádání o stáří a úvahy o něm byly vytlačeny na okraj zájmu společnosti.

Po více než 1500 let se objevovala jen sporadicky díla, převážně rekapitulující a modifikující zásady životosprávy a diety (Galenova východiska) k prodloužení života a ke zlepšení zdravotního stavu ve stáří.

V 17. století publikovali své názory na stáří např. Francis Bacon či Jan Amos Komenský. F. Bacon sepsal dílo *Hlavní požadavky pro zdravý a dlouhý život*, v nichž v duchu antické tradice doporučoval střídmost, prevenci předčasného opotřebování organismu. J. A. Komenský formuloval *Školu stáří* jako součást *Vševýchovy* a vydal eticko-filozofický spisek *Metuzalem, to jest o daru dlouhověkosti*.

Až osvícenství s rozvojem lékařských věd rozšiřuje další poznatky na poslední věkovou etapu. Díla významných autorů mají medicínský charakter a medicínská dimenze u seniorské populace převládala až do 20. století. Koncem 19. století se formuje geriatricie, která se rychle rozvíjí až ve druhé polovině 20. století. V tomto období se také mohutně rozvíjí gerontologie, jejíž počátky jako samostatné vědní disciplíny lze spatřovat na počátku minulého století. Pedagogický, resp. andragogický pohled na seniorskou populaci se do popředí zájmu dostává až v 90. letech 20. století.

Koncepce celoživotního učení a celoživotního vzdělávání rozšiřují obzor gerontopedagogiky, která má charakter spíše didaktizující (např. Pöggeler). Aktuálnějším vymezením gerontopedagogiky je koncepce zaměřená na péči, pomoc a podporu jedinců v seniorské populaci v souvislosti se zvyšujícím se počtem seniorů a narůstajícím počtem nemocí,

majících epidemiologický charakter, což dává podklad pro prosazování terapeuticky orientované intervence (např. Hansellmann).

CHARAKTERISTIKA SENIORSKÉ POPULACE

Seniorská populace vykazuje některé charakteristické rysy. Je velmi heterogenní, a to i v rámci jemnějšího chronologického členění a určitého regionu. Je to dáno především:

- obecně platnou jedinečností vloh a osobnostních rysů, které se s věkem neztrácejí,
- různou mírou rozvoje těchto vloh během mládí a středního věku,
- interindividuální variabilitou involučních biologických dějů,
- různou mírou chorobných změn,
- událostmi dlouhého života, zkušenostmi a návyky včetně vzdělání a profesní kariéry, životním způsobem,
- hodnotovým systémem, životním názorem, aspirací, expektací,
- různým sociálně ekonomickým zázemím včetně majetku, bytových podmínek a bytové situace (osamělost, ovdovění, počet dětí a vztahy s nimi).

Senioři, přestože mají mnohé rysy společné, se tak navzájem velmi liší jak ve své zdatnosti a životních podmínkách, tak ve svých potřebách a nárocích.

RIZIKA SENIORSKÉ POPULACE

Při hlubší analýze sociálních jevů spojených se stárnutím populace do této kategorie spadají i jistá ohrožující rizika. Patří mezi ně např.:

- pauperizace, ekonomické zbídačování, znemožňující uspokojit potřeby přiměřené dané společnosti,
- věková diskriminace, ageismus,
- segregace, vytěsňování, nedobrovolný život vně společnosti,
- generační intolerance (pracovní příležitosti, vedoucí pozice, bydlení),
- předsudky, např. přeceňování nemocnosti a poklesu funkční zdatnosti ve stáří, apriorní podezírání z přítomnosti diskreditujících postižení (dementia),
- podceňování léčitelnosti zdravotních obtíží i potřeby věkové modifikace zdravotnických i jiných služeb,

- maladaptace na stáří a s ním spojenou změnu sociálních rolí (penzionování),
- osamělost, zvláště v souvislosti s ovdověním (např. ve skandinávských zemích žije osaměle 40% osob starších 60 let),
- rychlý vývoj společnosti, zastarávání technologických znalostí, ztráta konkurenceschopnosti na trhu práce, zhoršení orientace ve společenském dění i mezigenerační komunikaci (nové aktivity, nová terminologie),
- vyšší nemocnost a při kombinaci a atypickém průběhu chorob ve stáří i vyšší riziko omylu,
- zvýšené riziko ztráty soběstačnosti,
- pokles schopnosti a vůle signalizovat své potřeby a potíže,
- manipulování, ztráta rozhodovacích možností (zvláště v souvislosti se zdravotnickými a sociálními službami),
- zanedbávání a týrání nesoběstačných jedinců,
- pro seniorskou populaci je typická převaha žen.

Stáří je multidimenzionální fenomén. Přírodovědné a antropocentrické paradigma 19. a 20. století se s tímto fenoménem nevyrovnalo.

Dramatický demografický vývoj, vrcholící v hospodářsky vyspělých státech na přelomu 20. a 21. století relativním i absolutním stárnutím populací, učinil ze stáří dlouhou realitu, která významně ovlivňuje kvalitu a vyznění života každého jedince i rozvoj společnosti. Stáří se svou problematikou překročilo rámec osobní a rodinné události a stalo se závažnou společenskou výzvou.

Takzvané nové paradigma věd, prosazující se v kontextu civilizační krize na konci 20. století, vytvářelo lepší předpoklady pro pochopení stáří, role a potřeb starých lidí. Je to dáno cílevědomým důrazem na komplexnost, celistvost, vzájemnou propojenost, interdisciplinárnost, individualizaci, etiku i na hledání smyslu života.

Tyto skutečnosti vyžadují zformulování nových přístupů, nových struktur i nového vzdělávání pro oblast stáří, jejichž nedílnou součástí je důsledné týmové pojetí. To vyžaduje alespoň základní multidisciplinární orientaci jako východisko k efektivní týmové komunikaci a k vytváření ucelených komplexních programů, které musí respektovat

jak celostní pojetí jedince (intraindividuální komplexnost), tak heterogenitu populace (interindividuální variabilita).

Stáří není choroba, i když je zvýšeným výskytem chorob provázeno, a ztráta soběstačnosti není nezbytným, zákonitým důsledkem stárnutí. Zdravotní a funkční stav seniorů se historicky, generačně zlepšuje a je účelné a smysluplné aktivně usilovat nejen o zabezpečení nemocných a závislých starých osob, ale především o další zlepšování zdravotního a funkčního stavu ve stáří a o prevenci závislosti.

V duchu výzev světových organizací a jejich programů je reálné usilovat o to, aby byl přidáván život létům, nikoliv léta životu. Prodloužení aktivního období života vyžaduje další nabídku smysluplných aktivit.

Společenský přístup ke stáří má dva aspekty:

- prvním jsou potřeby a zájmy stále se zvyšujícího počtu seniorů, otázky smysluplnosti, kvality a zabezpečení jejich života,
- druhým jsou sociálně ekonomické důsledky stárnutí populace včetně ovlivnění hospodářského rozvoje a sociálního smíru.

Společenská opatření vůči seniorské populaci by měla být komplexní, koordinovaná, individualizovaně cílená, vycházející z potřeb a přání seniorů, resp. dílčích cílových skupin a zpět na tyto konkrétní subjekty účelně orientovaná za jejich aktivní spoluúčasti a cílevědomé ochrany jejich práv. Zdravotně sociální problematika je pouze částí těchto komplexních opatření.

K mezinárodním prioritám patří především:

- důsledná integrace seniorů do společnosti, prevence segregace,
- mezigenerační tolerance s vyloučením ageismu, věkové diskriminace (ageismus od anglického age = věk),
- důraz na kvalitu života ve stáří,
- maximální účelnost všech forem péče, služeb a čerpání nákladů, včetně restrukturalizace a geriatrické modifikace služeb historicky vzniklých v mladé společnosti,
- pomoc rozvojovým zemím ve zvládnání očekávaného rychlého přibývání seniorů, kteří dosud tvoří jen kolem 3% místní populace.

Mezinárodní akční plán k problematice stárnutí, přijatý Světovým shromážděním OSN o stárnutí, např. konstatuje a požaduje:

- K dosažení plynulého rozvoje je zapotřebí zachovávat odpovídající rovnováhu mezi sociálními, ekonomickými, ekologickými faktory a změnami v růstu rozložení a struktury obyvatel. Aby byl zajištěn optimální rozvoj jednotlivých zemí, musí si vlády uvědomovat demografické tendence a změny ve struktuře svého obyvatelstva a přihlížet k nim.
- Delší život umožňuje člověku provést retrospektivní analýzu svého života, napravit některé své chyby, více se přiblížit pravdě a dosáhnout jiného porozumění smyslu a hodnotě svých činů. To je snad nejvýznamnější přínos seniorů lidskému společenství. Zvláště v současnosti, následkem změn nemajících obdoby a dotýkajících se všech fází lidského života, by nám staří lidé mohli přehodnocením svého života pomoci dosáhnout naléhavě potřebné reorientace dějinného vývoje.
- Spirituální, kulturní a sociálně ekonomický přínos stárnutí je pro společnost cenný a jako takový by měl být rozpoznán a dále chráněn. Náklady do problematiky stárnutí by měly být pokládány za trvalou investici. Důležitou podmínkou sociálně ekonomického rozvoje je věkově integrovaná společnost, ve které je eliminována věková diskriminace i nedobrovolná segregace a naopak je posilována solidarita a vzájemná podpora mezi generacemi. Stárnutí je celoživotní proces a jako takové by mělo být chápáno. Příprava celé populace na pozdější stádia života by měla být nedílnou součástí sociální politiky a měla by zahrnovat faktory tělesné, duševní, kulturní, náboženské, spirituální, ekonomické či zdravotní. Senioři by měli být aktivními účastníky tvorby a realizace politických opatření, včetně těch, která se jich zvláště dotýkají.
- Rodina, v různosti svých forem a struktur, je základní jednotkou společnosti, spojnicí generací, a měla by být zachována, posilována a chráněna v souladu s tradicemi a zvyky každé země.
- Vlády a především místní orgány, nevládní organizace, dobrovolníci a dobrovolnické organizace včetně seniorských sdružení mohou mimořádně přispět k úspěšnosti podpory a péče, kterých se dostává starým lidem v rodinách a komunitě. Vlády by měly podporovat a povzbuzovat dobrovolné aktivity tohoto druhu.

- Vlády, nevládní organizace a všichni, kdo jsou v této problematice angažováni, mají zvláštní zodpovědnost za mimořádně zranitelné seniory, především za chudé, mezi nimiž jsou často ženy a obyvatelé venkovských oblastí.
- Člověk jako biologický druh je charakterizován dlouhým dětstvím a dlouhým stářím. To po celé dějiny umožňovalo starším lidem vzdělávat mládež a předávat jí své hodnoty. Tato role zajistila lidstvu přežívání a pokrok. Přítomnost starých lidí v rodinách, v sousedském okolí a ve všech formách společenského života je stále nenahraditelnou výukou humanity. Nejen svým životem, ale dokonce i svou smrtí nás staří lidé učí. Zármutkem přicházejí ti, kdo žijí dále, k poznání, že mrtví se dále podílejí na lidském společenství – výsledky své práce, svými díly a zvyklostmi, které za sebou zanechali, vzpomínkami na jejich slova a činy. To nás může povzbuzovat k tomu, abychom hleděli na svou vlastní smrt s větší vyrovnaností a postupně si plně uvědomili odpovědnost k příštím generacím.
- Otázky humanitního charakteru se vztahují ke konkrétním potřebám stárnoucího obyvatelstva. I když existuje množství problémů a potřeb, které jsou společné jak starším osobám, tak všem ostatním obyvatelům, v některých z nich se odráží zvláštní charakter a potřeby starších osob. To zvláště zahrnuje zdravotnictví a výživu, podmínky bydlení a životní prostředí, rodinu, sociální péči, zajištěný příjem a zaměstnanost a rovněž vzdělávání.
- Otázky rozvoje se týkají sociálně ekonomických důsledků stárnutí obyvatelstva, tedy zvyšování podílu seniorů na celkovém počtu obyvatel. Sem patří zejména vliv stárnutí populace na výrobu, spotřebu, akumulaci, investice, stejně jako na celkové sociálně ekonomické podmínky, zvláště pokud závislost na péči u seniorů s věkem narůstá.

Stáří je obecným označením pozdních fází ontogeneze, přirozeného průběhu života. Je důsledkem a projevem geneticky podmíněných involučních procesů modifikovaných dalšími faktory (především chorobami, životním způsobem a životními podmínkami) a je spojeno s řadou významných změn sociálních (osamostatnění dětí, penzionování a jiné změny sociálních rolí). Všechny změny příčinné i následné se vzájemně prolínají, mnohé jsou protichůdné a jednotné vymezení a periodizace stáří se tak stávají velmi obtížnými.

Stárnutí je celoživotní proces, jehož involuční projevy se stávají zřetelnějšími zhruba od přelomu 4. a 5. decenia, a to v závislosti na náročnosti prostředí.

Biologické stáří je hypotetické označení konkrétní míry involučních změn (atrofie, pokles funkční zdatnosti, změny regulačních a adaptačních mechanismů), obvykle těsně propojených se změnami způsobenými těmi chorobami, které se vyskytují s vysokou frekvencí převážně ve vyšším věku (např. ateroskleróza). Pokusy o určení biologického stáří, které by bylo výstižnější než kalendářní věk konkrétního člověka, se nezdařily a stanovení biologického stáří ani jeho dílčích variant se nevyužívá. Stále tak chybí objektivizace zjevné skutečnosti, že lidé stejného kalendářního věku se významně liší mírou involučních změn a funkční zdatnosti.

Příčiny stárnutí a stáří nejsou stále uspokojivě vysvětleny. Bylo vysloveno množství hypotéz více či méně originálních, které se vzájemně prolínají a jejichž popularita osciluje. Velmi zjednodušeně můžeme rozlišovat především tyto okruhy:

EPIDEMIOLOGICKÝ PŘÍSTUP

- stárnutí a umírání jsou děje především nahodilé – vykazují výraznou variabilitu a jsou podmíněny především vnějšími a chorobnými vlivy (interakce s prostředím, choroby, úrazy),
- přirozená *smrt stářím* zřejmě neexistuje, pouze *smrt jako nehoda*,
- v optimálních podmínkách může být život velmi dlouhý.

GERONTOLOGICKÝ PŘÍSTUP

- stárnutí a umírání jsou procesy svou povahou zákonité,
- vykazují druhovou specifičnost a blízkost u dvojčat,
- jsou kódovány genetickou informací,
- přirozená *smrt stářím* existuje,
- ani v optimálních podmínkách se život neprodlouží nad jistou hranici, k níž se již blížíme, nedojde-li k ovlivnění genetické informace.

Sociální stáří je období vymezené kombinací několika sociálních změn či splněním určitého kritéria – nejčastěji penzionování, resp. dosažení věku, v němž vzniká nárok na odchod do starobního důchodu. Sociální

stáří je dáno změnou rolí, životního způsobu i ekonomického zajištění. Stáří je v tomto smyslu chápáno jako sociální událost.

V souvislosti se sociálním stářím lze hovořit o sociální periodizaci života, která zjednodušeně člení lidský život do 3, event. 4 velkých období, tzv. věků. Toto pojetí, které se objevilo i v některých vžitých označeních (např. Univerzita třetího věku), má však svá závažná úskalí.

- **První věk** je označován jako předproduktivní – období dětství a mládí, charakterizované růstem, vývojem, vzděláváním, profesní přípravou, získáváním zkušeností a znalostí.
- **Druhý věk** je produktivní – období dospělosti, životní produktivity biologické (založení rodiny), sociální a především pracovní.
- **Třetí věk** je postproduktivní, což implikuje představu stáří nejen jako období poklesu zdatnosti a odpočinku, ale především jako představu fáze za zenitem a bez produktivní přínosnosti. To je však nebezpečné východisko k podceňování, diskriminování, minimalizaci potřeb, pauperizaci. Takové pojetí třetího věku příliš akcentuje pracovní, kolektivně výrobní roli jedince a potlačuje hledisko osobnostního rozvoje jako celoživotního procesu trvajícího až do smrti v nejvyšším stáří.
- **Čtvrtý věk** bývá někdy používán k označení fáze závislosti. Toto označení je nevhodné, vzniká totiž dojem, jako by nesoběstačnost byla stejně zákonitá jako obecně přijímaná stádia předchozí. To odporuje konceptu úspěšného stárnutí a představě, že zdravé stáří zůstává až do nejpokročilejšího věku samostatné.

Kalendářní (chronologické) stáří je vymezeno dosažením určitého, arbitrárně stanoveného věku, od něhož se empiricky obvykle nápadněji projevují involuční změny. Uplatňuje se rovněž demografické hledisko – čím více seniorů ve společnosti (čím starší populace), tím vyšší hranice stáří. Výhodou kalendářního vymezení stáří je jednoznačnost, jednoduchost a snadná komparace.

V 60. letech minulého století se komise expertů Světové zdravotnické organizace ve svém doporučení přidržela patnáctileté periodizace lidského života a jako hranici stáří označila věk 60 let.

V hospodářsky vyspělých státech se v souvislosti se stárnutím populace, prodlužováním života ve stáří, poklesem kardiovaskulární

morbidity ve středním věku a zlepšováním funkční zdatnosti seniorů posouvá hranice stáří k věku 65 let.

Tak jak se jeví problematické vymezení počátku stáří, je obdobně problematická i periodizace kalendářního stáří. Vždy jde jen o rámcové, schematické naznačení věkových gradientů, jemuž se konkrétní jedinci mohou významně vymykat. Ve své jednoduché podobě, která ovšem jako jediná může být prakticky využitelná, periodizace rovněž nepřihlíží k jinak významným ontogenetickým rozdílům mezi muži a ženami. Význam periodizace tkví v orientačním odhadu potřeb, rizik a nároků vůči společnosti u osob určitého věku.

Je zjevné, že opakovaně se objevuje jako uzlový ontogenetický bod, kritická perioda, věk kolem 75 let.

Dlouhověkost je označení pokročilého věku, obvykle nad 90 let (někdy nad 85 let). Dlouhověcí tvoří jen nepatrný zlomek populace, ale jejich počet stoupá (zvyšování životní úrovně, snižování nároků životního prostředí na tělesnou zdatnost, medicínský pokrok).

Jako index dlouhověkosti je označován poměr dlouhověkých ke všem osobám ve věku 60 a více let v dané populaci (90+ / 60+).

V souvislosti s dlouhověkostí lze uvažovat i o maximální délce života. Ta je druhově specifická a geneticky, polygenním způsobem determinovaná (ať přímým naprogramováním nebo odolností tělesných struktur, spolehlivostí funkcí, dokonalostí obranných a reparačních mechanismů). Změkčování životních podmínek a medicínský pokrok poněkud zvyšují naději na dosažení extrémního věku i posunutí jeho hranice, ale trvale jde o zcela ojedinělé (a vždy poněkud sporné) případy. V současné době se předpokládá maximální (a dosud hodnověrně nedosažená) délka lidského života asi 125 let.

Opakovaně se vynořují úvahy o možnosti dosáhnout různými mechanismy, v současnosti např. genetickým inženýrstvím, hypotetického věku 150–200 let. Dožívání 150 let předpokládal již počátkem minulého století jeden ze zakladatelů gerontologie, držitel Nobelovy ceny I. I. Mečnikov, podobné názory se objevují i u některých autorů v 70. letech 20. století. Dostupné (publikované) výsledky výzkumů však tyto prognózy pro blízkou budoucnost nepotvrzují.

Stárnutí (také gerontogeneze) je zákonitý, druhově specifický celoživotní proces, jehož involuční projevy se stávají zřejmější ve 4. deцениu, event. na přelomu 4. a 5. decenia.

Je to proces individuální, který probíhá se značnou interindividuální variabilitou (každý člověk stárne do určité míry svým tempem), danou nejen různou genetickou výbavou, ale také různými životními podmínkami, interakcemi s prostředím, odlišným zdravotním stavem i životním stylem.

Současně jde o proces asynchronní (heterochronní), postihující nerovnoměrně různé struktury a funkce organismu, opět zčásti v souvislosti s jejich zatěžováním a stimulováním (aktivitou) či poškozováním (chorobnými procesy).

Průběh stárnutí může být modulován také pozdními důsledky zásahů (vlivů) v tzv. kritických vývojových periodách, vyznačujících se mimořádnou vnímavostí a ovlivnitelností organismu.

Srovnáváme-li proměny lidského údělu, života a smrti v posledních sto letech, pak zjistíme, že v nedávné minulosti nás provázela smrt životem již od samotného narození. Ve střední Evropě byla na sklonku 19. století registrována více než polovina všech úmrtí u dětí do pěti let.

Opravdového stáří se tehdy dočkal jen malý zlomek (6%) dospělých. Dnes u nás umírají děti jen výjimečně a smrt se stala doménou především stáří: koncem osmdesátých let 20. století umíralo více než 80% populace až ve věku nad 60 let. Druhým nápadným rozdílem v této relativně krátké středoevropské historii je místo umírání. Dříve se umíralo především doma, dnes hlavně v nemocnicích a ústavech – ve velkých městech ČR v r. 1990 téměř v 80 %, na venkově v 60 %. S touto skutečností se smiřuje jen menší část obyvatelstva a ještě méně zdravotníků. Sociologové si právem kladou otázku, proč se na počátku 21. století umírá obtížněji než ve staletích předchozích. Usoudili, že smrt se stala v mírových dobách především výsadou stáří. Smrt jako společenský fenomén byla degradována, vytlačena na okraj společenského vědomí a přesunula se z domovů do nemocnic. V tradici vžitá povinnost členů nejbližší rodiny být v posledních hodinách s umírajícím leží dnes především na bedrech zdravotníků psychologicky na tuto situaci nepřipravených. V průběhu života posledních dvou generací se postupně

vytrácí osobní konfrontace člověka se smrtí, a proto dnes zastihuje umírající ve stáří zkušenošně zcela nepřipraveny. Smrt přestávala být také smysluplnou a pro většinu je považována i ve stáří za událost předčasnou. Zakořenila se falešná představa, že problém smrti vyřeší již v blízké budoucnosti věda. Naproti tomu mnozí badatelé světové geriatrické psychiatrie opakovaně upozorňovali, že odsunutí problematiky smrti do pozdního stáří, její společenské tabuizování, jakož i narůstající náboženská vlašnost podmínily častější vznik úzkostně-depresivních stavů, ale i jiných duševních poruch a chorob, včetně sebevražd ve stáří.

Úvahy o individuální psychologii smrti ve stáří spočívaly ve snaze odbourat onen zakořeněný falešný mýtus o naději na brzké vymýcení smrti pomocí moderní vědy. Někteří autoři zdůrazňují, že smrt ve stáří je z hlediska ekologického dokonce žádoucí, neboť zabraňuje potenciálnímu přemnožení života na zemi. Doporučují, aby moderní lékařství vzdělávalo specialisty v obtížné úloze, jak s lidským porozuměním usnadňovat odchod ze života, když ve stáří nastane onen čas. Vlastní smrti by měl předcházet pocit naplnění života a potřeba stáhnout se a nechat místo mladším. Lékaři by měli více propagovat poznání, že biologická nesmrtnost existuje v našich potomcích, což by většinu mohlo naplnit uspokojením. Starý člověk sice chápe, že smrt se blíží, ale nesnadno se s tím smiřuje. Smrt ve stáří přijímá a pozitivně chápe jedině tehdy, když břemeno stáří je příliš těžké a další život přináší více utrpení než radosti. Kumulovaná smrt ve stáří v nemocnicích však přináší velké problémy těm, kteří umírající v posledních týdnech a hodinách života ošetřují. Lékaři a zdravotníci by měli v této nesnadné úloze vystupovat spíše v roli rádce než spasitele. Jejich psychologická pomoc umírajícím by měla jít ruku v ruce ve spolupráci se členy rodiny, a to mnohem dříve, než nastoupí terminální fáze fatální choroby. Úloha rodiny je totiž v psychologii umírajícího jedince nezastupitelná.

5. VZDĚLÁVÁNÍ SENIORŮ JAKO FORMA SOCIÁLNÍ INTERVENCE

Myšlenky o síle a účinnosti vzdělávání při řešení společenských problémů byly v historii lidstva formulovány již mnohokrát. Od Sokratovského ztotožňování nevědomosti se zlem přes renesanční myslitele formulující utopistické ideje o osvícené vládě a vzdělaném národu, Komenského myšlenky o vzdělávání všech a pro všechny, ideje osvícenců apod. Přichází-li někdo dnes s podobnou myšlenkou, musí si být vědom toho, že se jen řadí k velikému zástupu, který už tu v historii lidstva byl.

Vzdělávání světa se v procesu globalizace stává významným prostředkem, který nelze zaměňovat s cílem, který by měl být obsahem již zmiňované filozofie světa. *Vzdělávání světa* může sehrát svoji úlohu jen za předpokladu vytyčení jasných cílů a možnosti i schopností organizačního zajištění realizace této myšlenky. Tato záležitost bude asi problémem základním. Vyplývá to např. ze skutečnosti, že v posledních letech se vydává relativně stále méně prostředků na vzdělávání, že vzdělávání nepatří mezi priority při vyjádření potřeb, že vzdělávání není pojímáno jako investice do lidských zdrojů, ale pouze jako nezbytný náklad. Proto by organizační zajištění projektu *Vzdělávání světa* asi bylo problematické.

Jednou z možných cest je i využívání počítačových sítí a dálnic. Globální světové vzdělání by zde mělo mít své stálé místo, organizované na principu světovém i regionálním, respektujícím národní identitu a lokální vzdělávací potřeby, respektující rozmanitost etnickou, rasovou, zahrnující i všechny menšinové skupiny. V jakékoliv společnosti (národní i nadnárodní) není testem demokracie zajištění práv a privilegií většiny, ale právě v zajištění práv i u všech menšin a pro všechny. Pro filozofii globálního vzdělávání by tento přístup měl být samozřejmostí.

Prvním úkolem při vytváření jakýchkoliv sítí by bylo určení hypotetických cílů pro lidstvo, které by byly dosažitelné v určitém časovém horizontu. Bude třeba nalézt filtr, který umožní sjednotit řadu odchylných názorů, pohledů a idejí, nalezení konsensu při hledání cest k realizaci společných cílů. Úspěch takového projektu by závisel na mnoha neznámých. Bylo by nutné předem analyzovat na různých realizačních stupních vstupní předpoklady, udělat jejich kritickou analýzu a předem vyloučit ty, které mají minimální šanci na úspěch příp. k nim hledat alternativní možnosti.

Primární aktivitou by mohlo být použití satelitního TV kanálu pro šíření idejí *Vzdělávání světa*. V oblasti komerčních reklam v podstatě takovéto světové sjednocení existuje, v oblasti vzdělávání by bylo zřejmě složitě takovou akci financovat. Musela by být zřejmě založena nadnárodní společnost. V oblasti komerce již dnes takové společnosti hrají významnou roli v globalizačním procesu, i když ne všechny mají globalizační charakter. Nadnárodní společnost je opravdu globální, když její totální kapitálová investice v některé zemi je menší než polovina její investiční činnosti ve světě. Takovéto společnosti by mohly ideu světového vzdělávání podpořit.

Zároveň s rozvojem světových komunikačních sítí musí *Vzdělávání světa* rozvíjet svoji organizační síť. Lokální centra této sítě by nemusela mít národní základ. Národní identifikace by neměla překrývat přístupnost všem lidem světa, bez ohledu na národnost, rasu, pohlaví, náboženství nebo etnickou příslušnost. Lokální centra vzdělávací sítě by musela tento přístup respektovat jako základní atribut svého poslání. Proto by ustavení světové komunikační sítě mělo být významnější než ustavení regionálních nebo lokálních center. *Vzdělávání světa* by tak pomohlo při řešení problémů, vyplývajících z globalizace i v boji proti nacionalismu, který byl příčinou světových krizí a kolizí v několika posledních staletích. *Vzdělávání světa* by mohlo být významným činitelem v boji za přežití lidstva.

Termín *andragogika* byl vytvořen po vzoru termínu *pedagogika* (*pais, paid-os* = chlapec) obdobným pojmovým rozšířením pojmu *anér, andr-os* = muž na dospělý člověk + *agogé* = vedení, výchova (z *agó, agein* = vésti, řídit).

Termín *andragogika* pochází již z první poloviny 19. století. Poprvé ho použil německý učitel Alexander Knapp v roce 1833, který mluví o *andragogice* neboli vzdělávání v dospělém věku. Po sto letech termín

obnovuje v roce 1924 Rosenstock, který andragogikou chápe všechny školské formy vzdělávání dospělých. Jde tu pravděpodobně o první pokus programově oddělit výchovu dospělých od výchovy mládeže.

Současná andragogika začíná teprve v 50. letech 20. století dílem švýcarského teoretika výchovy dospělých H. Hanselmana a německého klasika andragogiky F. Pöggelera.

Henrich Hanselmann postuluje andragogiku jako disciplínu s výrazným terapeutickým zaměřením pomoci dospělým a se silným, až militantním náboženským (evangelickým) charakterem. Pro takto pojatou práci s dospělými vyžaduje použití metod principiálně se lišících od metod výchovně vzdělávací práce s mládeží, především oproštění se od jakékoli školské formy. Zdůrazňuje individuální výchovu na základě dobrovolnosti a místo dominantní role učitele a vychovatele vyžaduje vzájemné interakční působení obou pólů pedagogického vztahu.

Náboženský základ (tentokrát katolický) má také západoněmecká koncepce andragogiky reprezentovaná Franzem Pöggelerem. Na rozdíl od sociálně andragogického pojetí Hanselmannova jde tu výrazně o pojetí didaktické. V tomto akcentování vzdělávání jako pro dospělé specifické formy výchovy – na rozdíl od péče a formování charakteru, které se podle něho týká pouze dětí a mládeže – spočívá jeden ze základních rozdílů mezi pedagogikou a andragogikou, na jejichž stanovení klade Pöggeler velký důraz. Při jejich stanovení se shoduje v podstatě s Hanselmannem (dobrovolnost, neformálnost, odmítání školských forem a neadekvátních metod aj.). V zásadě shodné je pro oba také odmítání výchovného působení u dospělých: dospělý je *nevychovatelný*, protože výchova a změna osobnosti po ukončení biologického vývoje neexistuje.

Andragogika je novou, dynamicky se rozvíjející disciplínou, a je proto pochopitelné, že je v mnoha směrech předmětem diskusí a že je podrobována kritice. Námitky směřují do řady oblastí:

- zásadní pochybnost o principiální nebo relativní odlišnosti vzdělávání dospělých a vzdělávání dětí a mládeže a oprávněnosti a o potřebě andragogiky jako samostatné disciplíny vůbec,
- zásadní pochybnost nejen na půdě pedagogiky, ale celého liberalistického proudu myšlení (viz např. Hannah Arendtová), až odpor aplikovat

pojem *výchova* na dospělé: po zformování osobnosti je dospělý *nevychovatelný* a jakékoliv pokusy v tomto směru jsou nejen nemožné, ale dokonce nepřípustné. Jde tu v zásadě o základní spor mezi Komenškého pojetím celoživotní výchovy, a Herbartovým chápáním výchovy jako pomoci v dospívání a odmítáním jakékoli výchovy dospělých (vznikla by všeobecná nedospělost),

- v rámci andragogiky samé se pak vedou spory o zařazení andragogiky do soustavy věd o výchově a o její poměr k pedagogice: jde o dvě zcela samostatné oblasti, které spolu nemají nic společného, nebo dvě větve obecné vědy o výchově a samostatnost je jen relativní?
- diskuse probíhá také o tom, zda je andragogika teorií, ideologií, nebo souborem pokynů pro praxi vzdělávání dospělých (nebo šířeji vedení dospělých),
- vedou se diskuse o vymezení náplně, zda výhradně didaktické, technologické pojetí omezující andragogiku na teorii a praxi vzdělávání a učení, nebo širší pojetí, zasahující výchovu jako celkové vedení dospělých a jejich ovlivňování.

Bez ohledu na tyto neuzavřené diskuse je vznik andragogiky nesporně odrazem současné etapy vědecké a technologické revoluce druhé poloviny 20. století, především rozvoje vzdělávání dospělých, koncepce permanentního vzdělávání, celoživotního vzdělávání, celoživotního učení, ale také narůstání krizových jevů a růst problémů s postavením člověka a péče o něj v současné civilizaci.

Slovník vzdělávání dospělých definuje andragogiku jako vědu o výchově, péči a vzdělávání dospělých, respektující všestranně zvláštnosti dospělé populace a zabývající se její personalizací, socializací a enkulturací. V oblasti výchovy a vzdělávání se zabývá zvláštnostmi působení pedagogických zákonitostí na dospělou populaci, definuje osobnost dospělého ve výchovném a vzdělávacím procesu, definuje systém výchovy a vzdělávání dospělé populace, jakož i zvláštnosti ve vztahu k ostatním pedagogickým a společenským vědám.

Širší definice výchovy konstatuje, že *výchova je jedna ze základních sociálních funkcí, spočívající v permanentním formování osobnosti člověka jako společenské bytosti a v jeho přípravě pro výkon jeho sociálních*

rolí, jakož i ve sjednávání podmínek, především sociálních a psychických pro jeho život jako společenské bytosti, výkon sociálních rolí, konsumpci kultury a seberealizaci.

Andragogické pojetí výchovy pojem výchova podstatně rozšiřuje: nejen výchova dětí a mládeže, ale i dospělých, nejen intencionální působení, ale i působení funkcionální, nejen edukace a vzdělávání, ale i péče.

Výchova je jedna ze základních sociálních funkcí a antropin (jí se liší člověk od zvířat). Lze ji chápat jako:

- formování osobnosti – člověka – jako společenské bytosti schopné seberealizace,
- socializaci ve smyslu osvojování sociálních regulativů a přípravu pro výkon sociálních rolí,
- enkulturaci – vpravování člověka jako jednotlivce do kultury, která je znakem lidské společnosti jako takové a základní charakteristikou jednotlivých globálních společností.

Výchova je komplexní proces, mající dva základní typy:

- funkcionální působení – působení sociálního prostředí, nezáměrné, pro formování osobnosti primární,
- intencionální působení – záměrné, výchova v užším slova smyslu, v rozvinuté společnosti vlastní jádro výchovy.

Z hlediska náplně lze výchovu dělit na:

- péči, jíž rozumíme sjednávání podmínek (především sociálních a psychických) pro výkon a seberealizaci člověka a pro výkon jeho sociálních rolí,
- edukace (výchova v užším slova smyslu) jako osvojování sociálních rolí,
- vzdělávání jako přenos a osvojování znalostí, dovedností a návyků potřebných pro výkon sociálních funkcí.

Andragogiku lze operacionalisticky členit na následující oblasti:

- vzdělávání (andragogika v užším slova smyslu), které lze dále členit na školní (vysokoškolská pedagogika, postgraduální studium, distanční

studium), podnikové či resortní (bankovníctví, sektor ministerstva vnitra) a mimoškolní (kursy, přednášky apod.),

- edukace ve smyslu politická výchova, propaganda, zdravotnická výchova, výchova k občanství, tělesná výchova, reedukace delikventů, prevence sociálních patologií, kulturní výchova, vojenská výchova),
- péče (kulturně výchovná péče, knihovnictví, podniková péče o lidi, personalistika, sociální péče včetně gerontologické péče, zábava, rekreace, volný čas a seberealizace),
- funkcionální působení – masové komunikační prostředky, výchovná práce různých organizací a institucí (Jochmann, 1992).

Gerontopedagogika je nová disciplína, která se terminologicky i obsahově vyvíjí. Je součástí andragogiky jako vědy o výchově a vzdělávání dospělých. Jeví se jako nutnost v současné postmoderní době, v době celoživotního vzdělávání a celoživotního učení.

Mezi nejběžnější formy vzdělávání jedinců postproduktivního věku patří Univerzity třetího věku (U3V), Akademie třetího věku, Lidové univerzity. Mühlpachr v publikaci s názvem Gerontopedagogika prezentuje čtyři funkce vzdělávání v postproduktivním věku. Jsou jimi: funkce preventivní, anticipační, rehabilitační a posilovací.

Význam vzdělávacích aktivit tkví v tom, že naznačují stárnoucím a starým občanům novou životní perspektivu. Vzdělávání pro ně představuje životní pomoc v tom, že jim kromě informací a vědění nabízí životní orientaci na rozvoj a osobní růst v etapě života, která byla dříve považována za deficitní. Přehodnocení názorů na úlohu seniorů v současné společnosti dokumentuje názorně i Charta práv a svobod starších lidí. Vypracovaly ji Univerzita v Lovani a Centrum celoživotního vzdělávání na Svobodné univerzitě v Bruselu. Je v ní zdůrazněno, že *generace starších není na odpočinku. Spolu s druhými a pro druhé se učí, objevuje, inovuje tak, aby nepředstavovala jenom objekt pro pomoc, ale také zdroje, které lze rozvinout ve službě druhým.*

Pomoci, péči a podpoře jedincům postproduktivního věku přispívá i nově koncipovaná andragogika (péče) a zvláště integrální andragogika, která se koncipuje jako společenská vědní disciplína (lze uvažovat i o technologii pomoci), která reaguje na aktuální

potřeby pomoci v různých deficitních oblastech, zvláště v oblasti péče o seniory.

Koncepce integrální andragogiky operuje s premisou, že andragogika není pouze pedagogickou disciplínou zabývající se výchovou a vzděláváním dospělých. Není humanitní vědou o člověku, ale pro člověka. Tato koncepce se začala rozvíjet na Univerzitě Palackého v Olomouci pod vedením doc. Jochmanna, nestora české andragogiky 90. let.

Skutečnost, že andragogika se široce zabývá individuálními i sociálními souvislostmi kultury, ekonomiky a politiky, a potřeba odlišit toto široké pojetí od užšího konceptu andragogiky jako teorie vzdělávání dospělých, vede k užívání názvu *integrální andragogika*. Možná by bylo vhodnější užít výrazu *integrující*, protože:

- andragogika integruje pohled řady vědních disciplín na možnosti i problémy uplatnění člověka ve všech oblastech společenského života (v kulturním, ekonomickém i politickém kontextu),
- andragogika integruje všechna období životní dráhy jedince,
- andragogika integruje zkoumání procesů a jevů, kterým je člověk vystaven v prostředí neustálých společenských změn.

Nejobecnější definicí integrální andragogiky je její pojetí jako aplikované změny o mobilizaci lidského kapitálu v prostředí sociální změny. Lidský kapitál si lze představit jako určitý stupeň kvality příslušníků určité společnosti. Tato kvalita je dána dvěma hlavními složkami: kapitálem kulturním (vlastně kulturní úrovní, v podstatě dovednostmi používat informace získávané nejen vzděláním, ale i působením rodinného prostředí) a kapitálem sociálním (sítěmi společenských kontaktů, vazeb, známostí apod.).

Jiným přístupem je definování integrální andragogiky jako aplikované vědy o orientování člověka v kritických bodech jeho životní dráhy či při problémovém průběhu jeho životní dráhy. Takto chápaná andragogika se daleko více zajímá o socioterapeutický či psychoterapeutický vztah k člověku, který se nedokáže vlastními silami vypořádat se svými problémy.

Třetí variantou definování integrální andragogiky je možnost vidět ji jako vědu o animaci dospělého člověka. Animace, tj. oduševňování,

nikdy nekončící humanizace člověka je přitom vztažena na enkulturaci (získávání a rozvíjení kulturních kompetencí), socializaci a resocializaci (tj. na optimalizaci sociálních pozic a rolí, včetně – a hlavně – rolí socioprofesionálních) a edukaci (tj. záměrné a cílevědomé formování člověka, jeho vychovávání a vzdělávání).

Nejperspektivnější by možná mohlo být sociologizující chápání integrační andragogiky jako vědy o sociálních a individuálních souvislostech změn syntetického statusu. Vedle statusu vrozeného (pohlaví, rasa), statusu připsaného (postavení bez vlastního úsilí) a statusu získaného (socioekonomická pozice, která vlastně zařazuje člověka v síti sociální struktury společnosti) existuje status syntetický, který lze popsat pomocí následujících ukazatelů:

- objektivní charakteristika profese, kterou člověk vykonává (práce manuální, intelektuální, řídicí, jednoduchá, složitá),
- prestiž této profese (jaká vážnost je profesi přisuzována veřejným míněním),
- dosažená kvalifikace, dosažený stupeň vzdělání,
- vliv, moc, kterou člověk disponuje,
- příjmy, kterých dosahuje,
- životní způsob, který vykazuje (jak bydlí, jak tráví volný čas, jaké zájmy má mimo svou profesi apod.), (Šimek, 1997).

Představa, že výchova a vzdělávání člověka jsou omezeny na období jeho dětství a mládí, je už dávno překonaná. Výchova a v jejím rámci i vzdělávání je dnes chápána jako proces celoživotní. Jedním z důležitých požadavků celoživotního vzdělávání je, aby příležitost k němu měli skutečně všichni. Cílem je vytvořit takové podmínky a vzdělávací příležitosti, aby lidé cítili potřebu vzdělávat se a zdokonalovat a také mohli a chtěli tuto svou potřebu uspokojit v průběhu celé své životní dráhy, tedy i v postproduktivním věku.

Že se člověk učí, pokud žije, a že se může a má učit i ve starším věku, je už dávno známo. Jako příklad můžeme uvést Komenského *školu stáří*, v níž se lidé mají učit moudře využívat výsledků své práce a správně prožívat zbytek svého života. Přesto však byly vzdělávací potřeby

starších a starých lidí dlouhou dobu ignorovány. Svůj podíl na tomto stavu měla i věda o stárnutí a stáří, gerontologie, která spolu s gerontopsychologií vytvářela negativní obraz stáří. Tato etapa životní cesty byla spojována především s různými omezeními, nemocemi, ztrátami a z nich vyplývající pasivitou starších a starých lidí.

K přehodnocování úlohy stárnoucí a staré populace ve společnosti dochází v 60. letech 20. století. V souvislosti s vědeckotechnickým rozvojem v západoevropských zemích, který přinesl zejména pro starší generaci řadu negativních důsledků, se v oblasti vzdělávání dospělých objevuje nová cílová skupina, na níž je vzdělávání zaměřeno. Jsou jí lidé v postproduktivním věku.

Zájem odborníků o vzdělávání stárnoucích a starých lidí je doprovázen i konstituováním nové hraniční vědní disciplíny, která studuje tyto speciální otázky. Zaměříme se nyní na dvě dílčí otázky, a to na význam vzdělávacího úsilí v postproduktivním věku a na formy vzdělávání v postproduktivním věku.

Podle doporučení Mezinárodního plánu aktivit může většina lidí žít mnoho let po dosažení nároku na důchod. Proto nelze přípravu na odchod do důchodu chápat jako přízpůsobení se vzniklým podmínkám na poslední chvíli, ale je třeba ji chápat jako proces probíhající během celého vědomého lidského života. V souvislosti s tím značnou roli, na níž závisí jejich budoucí prospěch, sehrávají jak sami jednotlivci, tak osoby zodpovědné za přijatá rozhodnutí. Mezinárodní plán aktivit doporučuje vládám zemí podnikat nebo podporovat opatření vedoucí ke zmírnění a zabezpečení přechodu z aktivního života k přerušení pracovní činnosti a pružněji určovat věk, v němž vzniká nárok na důchod. Tato opatření mohou zahrnovat kurzy přípravy na odchod do důchodu a ulehčení práce v posledních letech zaměstnání, např. podporou postupného zkracování pracovní doby.

Příprava na stáří je neprávem podceňovaným programem ovlivňování občanů směrem k úspěšnému stárnutí a aktivnímu stáří. Měla by být chápána jako přirozená součást široce koncipované andragogiky, orientované na osobnostní rozvoj. Předpokladem k ní je vytvoření reálné představy o povaze života ve stáří, jeho délce a ovlivnitelnosti. Zde je velký prostor pro účinnou, neformální

vzdělávací a osvětovou činnost především hromadných sdělovacích prostředků.

Příprava zahrnuje zdravý životní styl, podporu zdraví (salutogenezi) ve středním věku s eliminací rizikových faktorů epidemiologicky nejvýznamnějších příčin disability (nezpůsobilosti) ve stáří, podporu aktivit tělesných a duševních s přiměřenou psychohygienou a relaxací, výběr vhodných alternativních aktivit v rámci substituční teorie požadující zaplnění prostoru uvolněného penzionováním, tj. zachovávání zájmových aktivit ve středním věku a jejich racionální upřesnění pro další období ve věku předdůchodovém. Významná je prevence maladaptace na penzionování se ztrátou smyslu života a s projevy degradace.

Významné je též:

- Vytváření přiměřených materiálních předpokladů pro aktivní život ve stáří a včasné řešení bytové situace s úsilím o zajištění kvalitních nenáročných bytových podmínek.
- Ujasnění pracovních možností a průběhu penzionování, nejlépe postupného.
- Posilování dobrých mezilidských vztahů a sounáležitostí, stejně jako pozitivní vztah k sobě i k životu a aktivní, cílevědomě pozitivní ovlivňování svého životního pole. Psychosociální faktory, kultivace osobnosti i komunikace jsou neméně důležité než faktory materiální.

Příprava na stáří bývá rozlišována jako:

- dlouhodobá (celoživotní),
- střednědobá (asi od 45 let),
- krátkodobá (2–3 roky před penzionováním).

Podle odhadu odborníků zabývajících se demografickým vývojem měla v roce 2000 přibližně jedna pětina obyvatel Evropy šedesát a více let. Nejvíce poroste skupina osmdesátiletých občanů a starších, což představuje značné nároky na finanční zdroje z oblasti zdravotní a sociální péče. V naší republice činil koncem roku 2000 podíl obyvatel v důchodovém věku asi jednu pětinu. Z celkového počtu obyvatel šedesátiletých a starších jich je téměř čtvrtina ve věku sedmdesát pět a více let.

Tyto změny v populační skladbě se výrazněji projeví až v prvních desetiletích 21. století a je tedy třeba se připravit na řešení problémů souvisejících s kvalitou života v postproduktivním věku.

Kvalita života je kategorie velmi subjektivní a individuální – představuje různé věci pro různé lidi a v různém čase. Je pochopitelné, že individuální tempo stárnutí vede i k větší diferenciaci kvality života v postproduktivním věku. Kromě takových diferenciacních znaků, jako je věk, zdravotní stav a s ním související fyzická a psychická výkonnost se do posuzování kvality života promítají další faktory – pohlaví, rodinná situace, životní úroveň, vzdělanostní úroveň, získaný socioprofesionální status apod. Subjektivní prožívání kvality života v postproduktivním věku ovlivňují i životní aspirace jedince, hodnotové orientace, zejména pak hodnoty spojené s kultivací osobnosti. Obecně lze konstatovat, že i ve starším věku je nejdůležitějším kritériem kvality života různorodost potřeb a možnost jejich uspokojování, ať už jde o potřeby fyziologické, psychické nebo sociální.

Psychologická teorie aktivního stárnutí předpokládá, že ve stáří jsou v podstatě zachovány potřeby středního dospělého věku – především potřeba být nadále aktivní a mít pocit užitečnosti. Odchod do důchodu a s ním související úbytek sociálních kontaktů znamená omezení aktivity a sníženou možnost komunikace. Ukončením pracovní činnosti ztrácí jedinec svou profesní roli a tím i svou *funkční identitu*. Má roli, která má charakter ne-role, což ho často demoralizuje a snižuje jeho vlastní hodnotu.

Jeden z důležitých kompenzačních mechanismů je spatřován v rozvíjení systému vzdělávání pro starší populaci. Výzkumy potvrzují, že vzdělávací aktivity v postproduktivním věku přispívají k pocitu důstojnosti a životního uspokojení, k začlenění do společnosti i k fyzickému a duševnímu zdraví. Vzdělávání může usnadnit zvládání vývojevých úkolů v průběhu života a může pomoci zajistit úspěšný přechod a adaptaci v pozdějších stádiích. Může také zlepšit orientaci v nových životních situacích a schopnost samostatně se rozhodovat. Vzdělávání ve starším věku se tak stává nutnou podmínkou pochopení života ve stále se měnícím světě. Prostřednictvím nových informací poskytuje seniorům možnost volby jak uspořádat svůj vlastní život, jak být psychicky vyrovnanější a spokojenější.

Mühlpachr (2004) publikoval ve shodě s Livečkou následující **funkce vzdělávání** v postproduktivním věku:

- preventivní
- anticipační
- rehabilitační
- posilovací

Preventivní funkce je naplňována různými opatřeními, které za předpokladu, že jsou prováděny v určitém předstihu, pozitivně ovlivňují průběh stárnutí a stáří. Anticipační funkce přispívá k pozitivní připravenosti na změny ve stylu života, k nimž dochází zejména ve spojení s odchodem do důchodu. Rehabilitační funkce je spojena se zno-
vuobnovováním a udržováním fyzických a duševních sil a s přípravou činností pro další existenci jedince. Za nejvýznamnější je považována posilovací funkce. Ta přispívá k rozvoji zájmů, potřeb a schopností lidí v postproduktivním věku, k podpoře jejich aktivity, ke kultivaci jejich zájmů a potřeb. Podle charakteru působení bychom tuto funkci měli označovat jako stimulační, příp. kultivační.

Občané v postproduktivním věku jsou sociální skupinou, k jejímž znakům patří homogenizace na straně jedné, a diferencovanost na straně druhé. Za homogenizovanou považujeme tuto skupinu proto, že většina jejích členů je vyvázána z pracovního procesu. Diferencovanost této skupiny je dána např. takovými znaky, jako jsou dosažená úroveň vzdělání, původní profese, sociální zařazení v mikroklimatu rodiny, finanční možnosti a osobní celoživotní zkušenosti. Připočteme-li ke zmíněné diferencovanosti velké rozptylové pole podmínek učení, pak pochopíme nezbytnost hledat pro skupinu občanů v postproduktivním věku rozmanité specifické vzdělávací formy různého charakteru. Může jít zejména o Lidové univerzity, Kluby aktivního stáří, Akademie třetího věku a Univerzity třetího věku.

Lidové univerzity představují specifickou podobu vzdělávání v postproduktivním věku, která se osvědčila zejména ve skandinávských a v německy mluvících zemích. Starší člověk, který má zájem o studium, absolvuje vzdělávací program spolu s mladými posluchači. Pozitivní je zde zejména vzájemné ovlivňování a sblížování dvou generací: mladé

lidi vede k porozumění problémům pokročilého věku, starší generace pak profituje z toho, že její komunikační pole zůstává ve společnosti, která ji akceptuje.

V našich podmínkách mají poměrně dobrou tradici tzv. *Akademie třetího věku* a *Kluby aktivního stáří*. Obě tyto formy uspokojují vzdělávací potřeby občanů v postproduktivním věku zejména v těch regionech, kde nejsou vysoké školy. Akademie třetího věku jsou organizovány pod záštitou různých organizací (např. Červený kříž) či institucí (Akademie J.A.Komenského, Domy kultury). Vyznačují se přístupností výkladu a přizpůsobováním obsahu místním potřebám a individuálním zájmům občanů postproduktivního věku. Kluby aktivního stáří mají podobné poslání, ale na rozdíl od výše uvedených forem se vyznačují trvalejšími neformálními vztahy, rozvíjením osobních zájmů seniorů a uspokojováním potřeby vzájemného kontaktu.

Nejnáročnějším způsobem vzdělávání pro seniory jsou *Univerzity třetího věku* (dále jen U3V). Jedná se o oficiálně uznané instituce, které umožňují občanům postproduktivního věku studium vysokoškolské úrovně v nejrůznějších oborech. U nás jsou postupně zaváděny podle možností příslušné vysoké školy (fakulty) a podle zájmů zúčastněných seniorů. V České republice se realizuje tento typ studia v rámci celoživotního vzdělávání.

První U3V vznikla v r. 1973 ve Francii na Univerzitě společenských věd v Toulouse. Založil ji profesor práva a ekonomických věd P. Vellase s cílem vytvořit vzdělávací příležitost pro stárnoucí a starou populaci a nabídnout takový program činností, které by odpovídaly podmínkám, potřebám a aspiracím, jež jsou této věkové skupině vlastní. Hnutí U3V se rychle šíří do dalších evropských zemí a posléze i mimo kontinent. Ze zemí střední Evropy se myšlenka U3V ujala nejdříve v Polsku (1975). U nás vznikla první U3V v r. 1986 v Olomouci z iniciativy ČSČK, o rok později byla založena U3V v Praze na 1. lékařské fakultě UK. V současné době je studium pro seniory organizováno přibližně na 45 vysokých školách či fakultách ČR.

V průběhu posledního čtvrtstoletí, kdy se hnutí univerzit třetího věku rozvíjelo, krystalizovaly názory na cíle univerzit třetího věku. V první fázi byly uvažovány především tyto cíle:

- seznámit starší občany s vědeckými poznatky,
- prohloubit jejich sebepoznání,
- pomoci jim získat nadhled a tím ulehčit jejich přizpůsobování a orientaci ve stále složitějším a měnícím se prostředí. Potvrzuje se totiž, že vzdělávání a další vzdělávání v průběhu dospělosti i v postproduktivním věku významně ovlivňuje kvalitu života ve stáří.

V posledních letech se v tomto kontextu klade důraz především na sociálněpsychologické aspekty vzdělávání starších lidí v univerzitách třetího věku. Cílem je pak vytvářet předpoklady pro setkávání generací, nalezení báze pro výměnu zkušeností, pro vyvedení starého člověka z jakéhosi gheta (Petřková, 1994, str. 24–32).

Jak vyplývá z řady studií (Svensson 1990, Pearce 1991, Kolland 1993 aj.), jsou vzdělávací aktivity považovány za jeden z nejdůležitějších faktorů udržení kvality života v postproduktivním věku. Vzdělávání v této životní etapě přispívá nejen k mobilizaci intelektuálních a kognitivních funkcí, ale i k upevňování fyzického a duševního zdraví, k posilování sebedůvěry a tím i k životní spokojenosti. A nejen to. Vzdělávací aktivity jsou též důležitým parametrem sociální pozice pro ty seniory, kteří již nepokračují v pracovní činnosti, představují pro ně nové zaměstnání a doplnění role starších.

V souvislosti s hledáním vzdělávacích příležitostí pro občany třetího věku je vhodné připomenout, že jde o skupinu značně diferencovanou. Diferencovanost této skupiny není dána pouze takovými znaky, jako jsou dosažená úroveň vzdělání, původní profese, sociální zařazení v mikroklimatu rodiny či finanční možnosti. K dalším znakům patří zdravotní stav, celoživotní zkušenosti, mentální výkonnost a v neposlední řadě i životní orientace staršího člověka.

Poslání U3V je spatřováno nejen v zabezpečování práva starších na učení a vzdělávání, v realizaci jejich zájmového vzdělávání na současné vědecké úrovni, v udržování a zlepšování jejich fyzické kondice, ale také v aktivitách výzkumných. Analýza realizovaných výzkumných projektů naznačuje, že je věnována dostatečná pozornost přípravě na stáří, tréninkům směřujícím k uchování fyzického zdraví, kognitivní aktivizaci psychických funkcí apod. Poněkud stranou zůstávají motivační

a emocionální aspekty života v postproduktivním věku, učení a vzdělávání nevyjímaje.

V problematice U3V se do popředí dostává zaměření, obsahová náplň a účelnost (výstupy) této dnes již plně etablované činnosti. Zvláště v souvislosti se stoupající vzdělávací aktivitou pro seniory v mimouniverzitních institucích.

Existuje několik možných přístupů a úrovní (při všech se uplatňuje aspekt společenské události s navazováním kontaktů a rozšířením komunikačních příležitostí):

- pouhá nabídka programu pro volný čas,
- běžná osvětová a populárně naučná činnost,
- diskusně seminární forma (ve Velké Británii např. malé kroužky expertů, jejichž členové se střídají v přípravě seminářů),
- ucelené cykly přednášek, zaměřené na oblast možných zájmů (astrologie, historie umění apod.),
- ucelené cykly přednášek inovační povahy, usnadňující integraci seniorů do společnosti i spoluúcast při rozhodování tím, že vzdělávají v oblasti nových technologií, nových problémů, měnícího se světa (práce s počítači, ekologická problematika, činnost médií, násilí ve společnosti apod.) – tato inovace znalostí postihuje i mezigenerační komunikaci, včetně významné komunikace prarodičů s vnuky. Tuto náplň lze vhodně kombinovat s programem zaměřeným na životní postoje a životosprávu (relaxační a psychoterapeutické postupy, kurzy kreativního myšlení, komunikace, asertivity, adaptace na život ve stáří, tělesná výchova pro seniory včetně jógy apod.). Není zanedbatelné, že takto získané dovednosti a znalosti z oblasti životosprávy i mezilidských vztahů budou senioři uplatňovat i v rámci svých rodin a širší veřejnosti,
- ucelené cykly zaměřené na samosprávnou aktivitu seniorů – např. zakládání a vedení seniorských center, příprava trenérů pro výcvik paměti a kognitivní aktivaci, metodika úpravy bytového prostředí, ochrana zájmů seniorů např. v oblasti dopravní bezpečnosti, kriminality, týrání a zanedbávání apod. Senioři vyškolení v metodice sociologických výzkumů se mohou podílet na sběru dat, pomáhat v dotazníkovém i jiném monitorování situace zvláště mezi svými vrstevníky.

Kombinací zvláště posledních dvou okruhů aktivit může být vytvořeno opravdu ucelené vzdělávání seniorů se společensky významnými výstupy, přesahujícími osobnostní rozvoj či jen ukrácení volného času jednotlivých účastníků. Do programů mohou být se značným efektem zakomponovány hodiny cizojazyčné konverzace a pohybových a relaxačních aktivit včetně jógy.

Významu univerzit třetího věku by měla být přizpůsobena kvalita výuky, její příprava a důsledné dodržování nejen obecně pedagogických, ale specificky gerontagogických postupů.

V propracování gerontagogické metodiky, respektující involuční psychické změny, jsou stále velké rezervy. U3V by měla aspirovat na víc než na přednášky. Je třeba se více zabývat výběrem témat, přípravou pomůcek, tempem přednášky i zpětným vyhodnocením a pedagogickým auditem. I zde by mělo platit důsledné sledování vytčeného cíle a využívání zpětné vazby.

Právě metodika výuky by měla odlišovat U3V od vzdělávacích aktivit pro mladší jedince, včetně osob předčasně penzionovaných či dlouhodobě nezaměstnaných v předdůchodovém věku. Pro tuto mladší populaci organizované programy jsou někdy označovány jako *univerzita volného času*.

6. RESOCIALIZACE JAKO SOCIÁLNÍ KOREKCE CHOVÁNÍ

Konec 20. století v Evropě byl ve znamení řady politických, sociálních a ekonomických změn, které vyvolaly v českém, slovenském i polském pedagogickém prostředí snahu o inovaci stávajícího vzdělávacího systému, inovaci metod, přístupů, postupů. Začala se prosazovat neautoritativní pedagogika, objevily se již dávno objevené zásady alternativní pedagogiky a pedagogické vědy začaly konečně „žít“. To se dotklo samo sebou i speciální pedagogiky. Konceptce integrace se stala hegemonem vědních subdisciplín speciální pedagogiky. Individualizace přístupů se stala ve výchově, vzdělávání, rehabilitaci a resocializaci paradigmatickou novostí a originalitou. Nastoupila inkluze a inkluzivní strategie inovovaná do současného světa. Koncept sociální participace je koncepcí, která nás teprve ve svém rozvoji ve speciální pedagogice čeká a o níž ještě mnoho uslyšíme v kontextu inovovaných přístupů. Celá speciální pedagogika je inovovaná, nenajdeme oblast, ve které by se za poslední roky něco neměnilo či nemodifikovalo. Díky permanentnímu procesu inovace získává speciální pedagogika nový smysl a nový význam. Z horizontu současného člověka mizí tradiční edukační instituce, vznikají nové formy spolupráce a komunikace. Rostou prostředky masové komunikace, které si přivlastnily úlohu univerzálního tvůrce společenské představitivosti a tvůrce norem společenského chování. Hlavní úkol pedagogů – výchova a připravenost pro život mladé generace odchází do pozadí. Ale přesto nacházíme v rámci speciální pedagogiky odborná témata, ve kterých se inovativní přístupy nerozvíjely tak intenzivně jak v jiných oblastech a tento trend inovace v nových sociálních podmínkách teprve začíná. Jedná se o problematiku nápravy sociálně patologických jevů u jedinců, chceme-li, etopedickou problematiku, problematiku poruch chování či oblast penologickou. Zkráceně: jde o moderní

a nově se rozvíjející pedagogickou disciplínu, a to resocializační pedagogiku. I rozvoj resocializační pedagogiky má svůj sociální aspekt, svoji epistemologii a svoje inovace.

V posledních několika desetiletích se v Polsku vytvářela první vědecká a pedagogická centra věnující se problematice resocializační pedagogiky. Tato pracoviště se koncentrovala kolem významných odborníků oboru, kteří jsou dnes považováni za zakladatele oboru. Významnou představitelkou resocializační pedagogiky a tehdy ještě speciální pedagogiky byla Marie Grzegorzewska (1888–1967, Státní institut speciální pedagogiky) a dále následovali Otton Lipkowski (1907–1982, Vysoká škola speciální pedagogiky), Jan Konopnicki (1905–1980, Jagelonská univerzita), Stanislaw Jedlewski (1906–1992) a Czeslaw Czapów (1925–1980, Varšavská univerzita), Stanislaw Kowalski (1904–1990, Univerzita Adama Mickiewicza v Poznani). Jedná se o skupinu polských pedagogů, kteří koncipovali novou subdisciplínu speciální pedagogiky s nadějí na dosažení nových úspěchů oboru jak v teoretické, tak metodické oblasti. Zcela jistě se jim to podařilo.

Uplynulo několik desetiletí. Změnily se podmínky politické, sociální, hospodářské i kulturní. Nastoupil nezvykle rychlý civilizační rozvoj posledních let, civilizační rozvoj spojený především v oblasti sociálně technické infrastruktury, rozvoje nových médií, které změnily prostor pro výchovu a socializaci jedince. Tradiční výchova, opírající se po celé tisíciletí o strategie intencionální se v současné realitě změnila na výchovu funkcionální a jakoby socializaci virtuální. Nakonec sami akceptujeme, že funkcionální výchova má viditelnější výchovné efekty než intencionální výchova. Prožíváme tedy jakousi civilizačně mentální revoluci v oblasti kvality mezilidských vztahů, kdy pohled na tradiční interpersonální kontakty ovlivňují determinanty postmoderní a ty se promítají do oblasti sociálně výchovné. V posledních desetiletích se intenzivně rozvíjejí axiologické, teoretické i metodické kontexty resocializační pedagogiky a vyvolávají tím diskuse mezi představiteli nejen věd o výchově, ale rovněž i mezi odborníky jiných oborů, zejména právníků, sociologů, psychologů.

Rovněž se v rámci diskuse mezi akademickými pracovníky oboru a pracovníky z praxe vedou dilemata o podstatě resocializačního

působení. Zejména se vedou spory o nejednotnosti teorie a praxe oboru a konkrétněji mezi metodami resocializační pedagogiky a efekty vycházejícími z používaných metodických postupů a praktickými výstupy. Velmi zkráceně můžeme říci, že vzpomínané diskrepance mezi teorií a praxí způsobily, že mezi resocializační teorií a praxí se objevilo několik pochybností a nepochopení. Panují i určité mylné představy na toto téma. Lze je představit v následujících třech nejčastěji prezentovaných sociálních mýtech, které nacházíme v díle profesora Konopczyńského (2014).

MÝTUS PRVNÍ: VÍRA V RESOCIALIZAČNÍ ROLI PRÁVA

Nejvíce zobecněný pohled na téma resocializačního akčního pole se týká trestního práva a jeho úlohy v procesu resocializace odsouzených. Mezi odborníky i laiky existuje velmi hluboce zakořeněné tvrzení mající sociální kontext, že zostření a větší surovost právních předpisů přináší snížení počtu pachatelů trestných činů. Toto tvrzení má svůj historický zdroj v dřívějších právních doktrínách jako byl Chammurapiho zákoník, babylonské či římské právo, osvícenecké koncepce retributivního trestu a jiné. Rovněž tak nacházíme zdroj tohoto tvrzení i v souvislostech mnoha staletí přenášených v našich sociálních a kulturních normách. Vedle nedostatku vědeckých důkazů k těmto tvrzením je velmi zakořeněno v širším společenském vědomí a vytváří nezdravé klima výkonu trestu odnětí svobody ve věznicích. Vědecké výzkumy realizované v posledním desetiletí jak v Evropě, tak i v jiných zemích či na jiných kontinentech ukázaly, že takové souvislosti nemají opodstatnění a neplatí. Existuje pouze statistická závislost mezi počtem trestných činů a realitou jejich detekce. V době, kdy nám narůstá počet páchaných trestných činů a sociálně patologických jevů, se celkem dobře aplikuje sociální vize, že tvrdší tresty mají charakter preventivní a čím budou tvrdší, tím bude zajištěna eliminace páchaní trestných činů. Jakoby tvrdší trest může zajistit lepší převýchovu a způsobuje jistý sociální strach.

Zkušenosti z Polska, kde dochází v posledních letech ke zvýšení rigoróznosti trestu, nám ukazují, že toto nevede k efektivitě resocializačního působení a týká se to především resocializačních efektů. Lze konstatovat,

že resocializační působení má charakter nápomocný a slouží druhému člověku a jako by podléhalo politickým a administrativním vlivům. Takto má resocializační proces výrazně politický a právní charakter na úkor procesu převýchovného, korektivního, resocializačního.

MÝTUS DRUHÝ: TERAPIE JE TO STEJNÉ CO RESOCIALIZACE

Druhým faktem, který vede resocializační pedagogiku do slepé uličky, je fakt, že trestná činnost podobně jako jiné sociálně patologické jevy musí být podřízeny terapii a léčení. Již v devadesátých letech 20. století se začaly uvádět do konkrétní resocializační práce některé terapeutické formy terapie v rámci programů zacházení. Vznikala speciální terapeutická oddělení a vznikaly programy zacházení, které byly postaveny na behaviorálních strategiích při výkonu trestu odnětí svobody. Toto myšlení vycházelo jakoby z medicíny, ale medicína má k dispozici prostředky k řešení (léky, terapie, chirurgie diagnostické metody apod.). Stále častěji se však začaly objevovat v programech zacházení léčebné postupy založené na psychoterapii a socioterapii. Analogicky řečeno, vážné nemoci se léčí v nemocnicích či klinikách a obdobně jsme se domnívali, že ve věznicích vyléčíme sociální diagnózy a tato role se začala připisovat i věznicím.

Nelze popírat aktivity tohoto typu, které jsou v resocializačních institucích stále aplikovány, ale nekritické přenášení psychologických a medicínských znalostí do koncipování resocializačních procesů budí jisté obavy. Nutno mít na paměti, že zejména psychologické přístupy, koncepce, metody a teorie měly za cíl pomáhat lidem frustrovaným, psychicky labilním, s psychickými problémy a nikoliv pachatelům trestné činnosti. Medicínské postupy zase měly pomoci lidem nemocným. Pachatelé trestné činnosti sice mohou mít tyto charakteristiky, ale jsou to jedinci, u nichž socializace měla deficitní charakter a je možné ji vnímat jako socializaci škodlivou, kdy pachatelé disponují deviantní identitou. V tomto ohledu psychologie i medicína mají ohraničené možnosti a nikdy se nevěnovaly resocializaci z praktického úhlu pohledu.

MÝTUS TŘETÍ: RESOCIALIZAČNÍ INSTITUCE ZMĚNÍ PACHATELE V LEPŠÍHO ČLOVĚKA

Třetím nejrozšířenějším sociálním mýtem je skutečnost, že izolace pachatele od zbytku společnosti je dobrou cestou na vyvolání jeho

pozitivní sociální změny, a to trvalého charakteru. Je těžké určit, jde-li o kamufláž zcela jistých intencí, jakými jsou preventivní potřeby izolace někoho, kdo ohrožuje jiné členy společnosti a také snahy jakéhosi zadostiučinění spáchané křivdy a splnění jistých očekávání obětí. Je toto ve společnosti reálné? Může resocializační instituce v podmínkách věznice vytvořit u odsouzeného pozitivní resocializační výsledky?

Tento aspekt je sám od sebe málo logický, pokud vnímáme resocializační proces jako proces iniciování a zdokonalování dovedností fungování v sociálních a životních rolích. Zároveň samotný aspekt izolace jakož i její podmínky (např. v podmínkách přeplněných věznic) resocializační proces negativně determinují. V zásadě tím devalvují hodnoty resocializace. Pokud zmíníme, že část osob ve výkonu trestu odnětí svobody v některých evropských zemích nevyšla z vězení, naznačuje to obraz zastaralého systému trestání i systémové bezmoci.

Problém spočívá v tom, že dříve či později se izolovaný jedinec vrátí do otevřeného sociálního prostředí a zapojí se méně či více do aktivního života. Děje se to i díky tomu, že u těchto jedinců vystupuje sociální stigmatizace a řada s tím spojených sociálních okolností, kdy se na tyto osoby nakládá zodpovědnost a přitom se jednalo o jedince, kteří v nedávné době žili v uzavřeném vězeňském prostředí a ještě dříve se pohybovali v deviantním sociálním prostředí. Tento problém má širší sociální souvislosti, jde i o pedagogické konsekvence a v návaznosti na to konsekvence v oblasti hodnotové, integrační, civilizační, kulturní i sociální spojené se současnou koncepcí resocializace, která je charakteristická právě stigmatizací po výkonu trest odnětí svobody.

Resocializační pedagogika se věnuje rovněž problematice výchovy jedinců sociálně obtížně přizpůsobivých, kteří nepobývají v různých typech převýchovných zařízení, ale jsou jakoby v terénu. Toto pojetí je tradiční a lze jej chápat v pojetí resocializační pedagogiky v užším slova smyslu. V širším slova smyslu je resocializační pedagogika vnímána jako pedagogická subdisciplína mající za cíl korekci chování jedinců, skupin, komunit za účelem návratu a tedy směřuje k vyvolání změny. Toto širší pojetí resocializační pedagogiky je identické s cíli sociální práce, která má obdobný cíl odborné a specializované intervence.

Kompendium resocializační pedagogiky zdůrazňuje její interdisciplinárnost s cílem zjistit příčiny sociálních handicapů. Zaměřuje se na analýzu projevů patologického chování, kreování možností aktivizace jedinců a možnosti nápravy u osob s deviantní kariérou či patologickým životním stylem a preferencí tohoto typu životního stylu. O nápravě hovoříme, ale máme tím na mysli korekci chování, které se vymyká normám a je třeba tyto normy opětovně u jedince s patologickým chováním rehabilitovat.

HISTORIOGRAFICKÝ EXKURZ – PŘÍČINY RESOCIALIZAČNÍCH NEÚSPĚCHŮ

Dějiny resocializační pedagogiky nám z jedné strany ukazují pokus předcházet patologickému jednání za pomoci pedagogických institucí, hledáním etiologie vzniku deviantního chování, fenomenologií oboru a možnosti preventivních a terapeutických intervencí nejen individuální patologie, ale i té sociální patologie. Komplexní pojetí resocializační pedagogiky vykrytalizovalo postoje sociální vůči sociálně patologickým jevům, ale především korektivní metody vůči těmto jedincům a jevům. Resocializační proces má relativní efektivitu. Rovněž se jí přičítá poměrně vysoký podíl recidivy, i když je nutné zdůraznit, že recidiva sice je vysoká, ale má mnohem širší sociální význam jako např. nedostatek sociálního zajištění propuštěných, dysfunkční vztahy s rodinou, nedostatek pracovních míst propuštěných a zejména nedostatek ubytovacích kapacit pro propuštěné. To jsou makrosociální determinanty resocializačních neúspěchů. Máme však identifikované také mikrosociální determinanty resocializačního neúspěchu.

Resocializace ve své podstatě je pozitivní změnou člověka sociálně nepřizpůsobivého s cílem metodických a plánovaných činností iniciovat jeho osobní a sociální rozvoj (do té doby zablokovaný). Skutečně je velmi těžké takovou rozvojovou změnu dosáhnout v podmínkách obecného fungování resocializační instituce a nabízí se oprávněná otázka o příčinách tohoto stavu věci. Jaké tedy jsou hlavní příčiny resocializačních neúspěchů?

Za prvé, chybou je využívání archaických forem institucionálního donucování v resocializačních zařízeních, které se opírají o zbankrotovanou behaviorální resocializační vizi opírající se o využívání trestů

a odměn, které regulují chování (systém známý jako bodové hodnocení či ekonomie bodů). Donucování zároveň způsobuje tzv. „falešné přizpůsobení“ a ona požadovaná (někdy udávaná) adaptace může být provázena agresí či nepokoji.

Za druhé, resocializační změny nejsou podloženy takovou terapií, která by změnila nejen chování jedince v izolaci, ale především kreovala jeho potenciály. Bereme na vědomí, že kriminální chování, jakož i jeho příčiny, nemají chorobný podklad? Tyto příčiny mají charakter negativních výchovných parametrů, které vedly k deviantní identitě, a které se nedají „vyléčit“ ve vězení. Je možné je modifikovat jedinečně vlivem přesně vymezených speciálních činností v návaznosti na vhodné sociální aktivity a okolnosti.

Za třetí, samotný fakt odsouzení k trestu odnětí svobody s sebou nenese žádné resocializační hodnoty a samotné udělení trestu neznamená, že dojde k pozitivním změnám. Spíše naopak. Trest je spojen se pocitem frustrace a odvrhnutí, vzpoury a zoufalství nebo snahou po odvetě po propuštění na svobodu. Svědčí o tom četné vědecké výzkumy. O tomto jevu ví i vědci z oblasti sociálních věd, kteří se problémem zabývají. S politováním, nechťejí o tom vědět trestní právníci ani politici, kteří připisují trestnímu právu resocializační moc.

Za čtvrté nakonec, odsouzený opouštějící zdi vězení, pokud chce normálně fungovat mezi lidmi, má slabou šanci, neboť mu často chybí péče a pomoc postpenitenciární. Bývalý vězeň zůstane sám se sebou odkázaný na milost či nemilost systému sociální pomoci. Na závěr třeba konstatovat, že se bývalí vězni setkávají se sociální lhostejností a distancem, neboť jsou nositeli negativního stigmatu „vězeň“ a je lépe si s takovým člověkem nic nezačínat (Konopczyński, 2014).

Otázkou tedy zůstává, jaká je podstata efektivní resocializace. Resocializační činnosti musí mít univerzální charakter, který spočívá v tom, že její metody mohou být využívány nejen v podmínkách institucí, ale také v otevřeném sociálním prostředí. Musí také zohledňovat několik fundamentálních otázek, které tvoří její podstatu.

Současná resocializační realita v dimenzi axiologické, teoretické i aplikační je charakteristická aktuálním dilematem staré resocializační vize a novými koncepcemi, které popisují moderní publikace v oblasti

resocializační pedagogiky. Hledáme-li ukončení sporu mezi těmito dvěma koncepcemi, musíme odpovědět na několik otázek a pochybností. Jejich zodpovězení nám umožní najít rozdíly a podobnosti mezi klasickou, čili tradiční, a novou resocializační pedagogikou s cílem nalezení efektivních forem a metod resocializačního zacházení.

Moderní publikace, zejména v autorství profesora Marka Konopczyńského, významného současného polského odborníka v oblasti resocializační pedagogiky, hledají východiskové cesty z této situace. Zejména v podmínkách polské resocializace a to by nás mělo inspirovat v českých podmínkách a modifikovat dobro tak, aby odpovídalo modernímu pojetí oboru. Resocializační pedagogika je jedna z mála pedagogických disciplín, které reagují na aktuální politickou situaci, ekonomickou, sociální či kulturní na přelomu století, resp. na počátku nového tisíciletí. Ať chceme, či nechceme, už se nacházíme na konci první pětiny tohoto století. Realita a současnost zároveň nás staví do situace, kdy se mnohdy poprvé setkáváme se sociálními situacemi, se kterými se předešlé generace neměly šanci ani v nejmenším setkat. Současnost je sycena sociálními markanty, které jsou z vlastní podstaty negativní. A nikdy se zatím v takovém rozsahu v civilizaci neobjevily. Zejména v takové míře, podobě a proměnlivosti (např. nové formy kriminality, širokospektrální problematika závislostního chování apod.). Civilizační změny jsou tak variabilní a mnohodimenzionální, že na mnohé neumí ani resocializační pedagogika zareagovat. To se netýká pouze Polska či České republiky, ale evropského regionu vůbec.

PRINCIPY RESOCIALIZAČNÍ PEDAGOGIKY

Základní principy resocializační pedagogiky lze představit v následujících tezích. V každém člověku bez ohledu na jeho biodromální zkušenosti a preferovaný způsob současného života či aktuální stav jeho sociálního fungování existuje rozvojový a tvořivý potenciál. Tyto potenciály je možné za pomoci speciálních forem práce a metodických způsobů resocializačního zacházení rozvíjet a edukovat. Prostřednictvím těchto rozvojových a tvořivých potenciálů je možné pochopit a poznat zdroje patologického chování a za pomoci osobnostních a sociálních predispozic umožnit a realizovat inovativní rozvoj specifických problémových

životních situací včetně uspokojování životních potřeb a konstruktivního vytváření či udržení interpersonálních vztahů.

Potenciály jsou rozvíjeny a organizovány za pomoci strukturálních činitelů poznávacích a tvořivých procesů. Osoby se sociálním handicapem prošly neadekvátním socializačním procesem a jejich socializace je determinována nerozvinutými strukturami v oblasti tvořivosti a poznání. Samostatnou kapitolou je i akceptace těchto procesů.

Metodické formy, kterými realizujeme výchovu zejména resocializační, jsou metody tvořivé. Zejména pokud jde o Koncept tvořivé resocializace, které aktivizují a rozvíjejí strukturální složky poznávacích a tvořivých procesů sociálně nepřizpůsobivých. Efektem rozvíjení potenciálů u těchto jedinců může být hledání nové identity jedince zejména s uvedenou patologickou kariérou.

Jedinci, kteří vykazují syndrom sociálního vykořenění se prostřednictvím rozvoje a vykreování nové identity stávají lidmi akceptovatelnými v širších sociálních souvislostech jak ve své rodině, tak v otevřeném sociálním prostředí zejména, když akceptují a využívají sociálně aprobované způsoby řešení vlastních životních problémových situací, uspokojují potřeby a prezentují akceptované životní priority. Díky tomu si vytváří vlastní reálnou šanci pozitivní readaptace, sociální readaptace prostřednictvím cílevědomě užívaných procesů vedoucích k jejich destigmatizaci.

Prezentované úvahy o podstatě moderně koncipované resocializační pedagogiky dávají předpoklad humanisticky orientovaných resocializačních procesů, které dominují v pragmaticko konzervativním myšlení. Mohou přinést pozitivní efekty v epistémě oboru a nejenom rozvoj hlubších kontextů resocializačního myšlení nýbrž i hlubší reflexe nad ukončením krize v resocializační pedagogice, která se jeví jako sociálně reálný jev a přítomný jev v teorii i praxi oboru. Lze se domnívat, že epistemologické úvahy moderně koncipované resocializační pedagogiky přinesou skutečně reálná očekávání pedagogů v kontextu socializačně výchovné doktríny, které jsme všichni svědky, účastníky a realizátory zároveň.

Termín „resocializace“ chápaný *Ex definitione* označuje opětovnou socializaci a navíc opakované zespolečenštění člověka sociálně

nepřizpůsobivého s cílem napravit jeho fungování v obecně přijímaných životních a sociálních rolích. Tento proces je chápán jako „pozitivní, neintencionální sociální výchova“, která se odehrává díky činností v lidských sociálních skupinách a díky mechanismům, které označujeme jako imitace, identifikace a internacionalizace.

Sociální nepřizpůsobivost vzniká v důsledku a také vlivem mnoha činitelů, které mají charakter osobnostní, kulturní i společenský (vzniká v důsledku špatného socializačního procesu v rodině, ve vrstevnických skupinách, ve škole, ale také v důsledku poruchy osobnosti na biologickém základě, což může být důsledkem dlouho trvajících užívání psychoaktivních látek). Výsledkem těchto vlivů je vznik trvalého deviantního způsobu uspokojování vlastních potřeb jedince a v souvislosti s tím i jeho životní priority jsou v duchu existence problémových situací.

Před mnoha lety jsme přijali myšlenku, že proces resocializace má probíhat ve speciálních institucích a zařízeních k tomu určených, které mají izolační charakter. Je tedy vůbec možné, aby se věznice, které mají plnit resocializační roli, a které, jak je obecně známo, jsou institucemi charakterizujícími se nedostatkem nejširšího pozitivního socializačního kontextu („mít sílu zespolečenšťovat“), vůbec vyvázaly z fakticky daných legislativních povinností? Takto chápaná socializace je výrazem kulturního a civilizačního pokrytectví a jak někteří soudí, vychází z idejí, které jsou shodné s politickými pravidly (takto to přece má být, takto to vypadá, takto to je v jiných zemích) – a potom tedy nakolik je možné splnit tento pedagogický postulát? A konečně tedy zda je možné někoho přinutit do zinternacionalizování (přijetí za vlastní) a používání ve vlastním životě morální, právní, zvykové či kulturní normy prostřednictvím odizolování ho na mnoho let od tzv. „normálního života“ a vystavit ho bezohlednému institucionálnímu donucování. Tyto a ještě jiné otázky, které se týkají podstaty a smyslu resocializace se objevují v poslední době velmi často ve veřejném mediálním prostoru. V prostředí vědců, jakož i praktiků resocializace, byly postaveny tyto otázky již dávno. Mají svoji genezi i podmíněnost. Rovněž svoji dlouhou vědeckou historií. Zcela určitě však nejsou zbaveny hlubokého významu. Hledání „východisek“ z „resocializační krize“ vychází jednak z potřeby

reálné efektivity institucionálního resocializačního procesu a vedle toho opravdové sociální readaptace, která se stane cílem i mimo institucionalizované prostředí, zejména v resocializačních zařízeních majících charakter péče o klienta a přitom při zachování nezbytné potřeby pocitu bezpečí zejména pro obyvatele, mezi něž se dříve či později tito chovanci resocializačních zařízení dostanou.

U základů takového myšlení nutno zdůraznit fakt, který pracuje s perspektivou vnímat resocializační proces jako „proces kreativní změny“ a nikoliv jako „proces vynucování změny“ tak jak se objevuje v současné výchovné praxi opírající se na poznatcích klasické resocializační pedagogiky.

Orientace na kreování pozitivních dimenzí člověka sociálně nepřizpůsobivého (jeho potenciálu) v místě současných způsobů korigování (korekce či psychokorekce) jeho deviantního chování a postojů, vychází z adaptování resocializační pedagogiky postavené na současné hodnotové a teoretické bázi jakož i specifických technik i způsobů metodického přístupu.

KONCEPCE TVOŘIVÉ RESOCIALIZACE JAKO VÝCHODISKO Z RESOCIALIZAČNÍ KRIZE

Mühlpachr (2015) v podmínkách České republiky a Konopczyński (2014) v prostředí polské resocializační reality jsou představiteli zavádění nového moderního konceptu tzv. Tvořivé resocializace do reálného prostředí korektivního výchovného působení. Ta se různí v pěti základních charakteristikách od současného, tradičního způsobu chápání podstaty resocializační výchovy, která vychází z principů klasické resocializační pedagogiky: za *prvé*, představuje resocializaci jako proces rozvíjení a kreování potenciálů a nikoliv jak bylo chápáno, korektivní změnu sociálních i osobnostních parametrů. Za *druhé*, sociální nepřizpůsobení se chápe jako problém chybně vytvořené identity a nikoliv chybných postojů (prof. Pospiszyl), ne jako akceptaci a dodržování sociálních norem (prof. Konopnicki), neadekvátních postojů přesvědčení a přístupů (prof. Czapów), narušených interpersonálních vztahů a škodlivých sociálních rolí (prof. Urban) či patologického chování, osobnostních rysů jakož i hodnotových preferencí (prof. Pytka). Za *třetí*, cílem resocializace je ve své podstatě vytvoření nových identit

chovanců a nikoliv korektivní změna jejich chování, nastavení postojů a hodnotových preferencí či forem reakcí chování a postojů ve společenských rolích. Za *čtvrté*, prostředkem k dosažení cílů je rozvoj strukturálních činitelů a mechanismů poznávacích a tvořivých procesů a ne „násilná“ změna špatných forem sociálního fungování prostřednictvím korekce, psychokorekce, psychomodifikace či jiných způsobu výchovných antropotechnických zacházení. A konečně za *páté*, doporučovaným způsobem a koneckonců metodou dosažení tohoto cíle je resocializování prostřednictvím trénování autoprezentace vizualizovaných parametrů identity (Konopczyński, 2014).

Těchto pět rozdílů mezi koncepcí Tvořivé resocializace a klasicky chápánou resocializační činností není jenom o její metodické zvláštnosti, ale také o rozdílech ohledně akceptovatelných teoretických kontextů. Tvořivá resocializace se opírá o výsledky vědeckých disciplín, které se věnují tvořivým procesům člověka a činí z nich základnu pro možné získávání požadovaných efektů. V našich úvahách vystupují tři klíčové problémy, které vytvářejí metodologický základ tohoto zacházení. Jsou to: tvořivost – resocializace – identita. Prezentovaná koncepce je pokusem ukázat zjevné korelace mezi tvořivostí, kterou chápeme jako efekt práce v procesech poznávacích a tvůrčích. Procesem resocializace a jejím vlivem na vytváření nových identifikací chovanců. Pojetí Tvořivé resocializace se váže z jedné strany s heuristikou, čili interdisciplinární vědou, která se věnuje metodologii tvořivosti a z druhé strany s resocializační pedagogikou. Znamená to, že tvořivá resocializace čerpá svoje teoretická východiska nejen z heuristických teorií, do té doby užívaných tvůrčích metod řešení problémů, jakož i z četných koncepcí kriminologických, sociologických, psychologických a pedagogických, které vymezují teoretické základy procesů resocializace. Zde tedy máme co dočinění s resocializační realitou z metodologické perspektivy tvořivého vnitřního a sociálního kreování sociálně nepřizpůsobivých osob, v místě perspektivy právě výlučného korigování a napravování jejich narušených funkcí a osobnostních struktur.

Pojetí „nových identit“ je pojetím klíčovým v prezentované koncepci. Takto chápáná Tvořivá resocializace je vědou o potenciálech sociálně nepřizpůsobivých osob. Znamená to, že její metody mají za úkol hledat

a rozvíjet jak potenciály tkvící v těchto osobách, tak i vytvářet perspektivy kreování nové identity a to jak individuální, tak sociální u nepřizpůsobivých osob. Takové pojetí problému neznamená, že koncepce Tvořivé resocializace se staví proti koncepcím tradičním.

Klasická resocializační pedagogika ve své metodické dimenzi považuje za hlavní cíl zacházení na základě korekce, eliminování, eventuálně napravování narušených struktur a mechanismů osobnosti u jedinců, kteří ve svých životních a sociálních rolích fungují patologicky. Toto eliminující a nápravné pojetí klasické resocializační pedagogiky má svoje zdroje ve třech základních skupinách současných koncepcí, které interpretují složité problémy sociálně nepřizpůsobivých jevů. Tyto koncepce mají ve značné míře charakter interdisciplinární a snaží se z pohledu mnoha aspektů a řady dimenzí vyjasnit příčiny, mechanismy a podstatu lidských reakcí při patologickém chování. V těchto koncepcích je obsažen jeden společný nedostatek a to konkrétně, že se v zanedbatelné míře odvolávají k metodické problematice samotného resocializačního procesu včetně jeho podmíněnosti a efektivnosti a soustřeďují se především na objasnění etiologie a fenomenologie toho konkrétního jevu. Při hledání a následně při reflexích spojených s praktickým fungováním resocializačních metod a forem je zdůrazněn pohled, který při projektování a realizování různých metod a technik zacházení má za úkol zreálnit a zefektivnit resocializační procesy v situaci, kdy v plné míře nevyužíváme rozvojových potenciálů u osob sociálně nepřizpůsobivých a to těch potenciálů, které tkví přímo v těchto osobách (Konopczyński, 2013, 2014).

Metody Tvořivé resocializace působí dvojsměrně. Za prvé aktivizují rozvojové potenciály u osob sociálně nepřizpůsobivých a za druhé rozvíjí konkrétní materiální a sociální efekty jejich tvořivosti. Rozvíjené potenciály vychovávaných sociálně nepřizpůsobivých osob mají vliv na jejich nový vztah k měnící se sociální přítomnosti, kterou začínají vnímat v kategoriích akceptovatelných a pro ně rozvíjejících se situací. V procesu zacházení získávají tyto osoby nové kompetence osobnostně poznávací, které jim umožňují řešení životních situací způsobem odlišným než doposud. V takovém stylu vychovávaní sami vytvářejí a vyplňují obsahový rámec své vlastní identity. Materiální a sociální efekty

zacházení metod Tvořivé resocializace, ke kterým patří zároveň konkrétní výtvoř, jako např. malované obrazy, řezbářské práce, psaní veršů, psaní povídek (materiální výtvoř tvůřivosti), divadelní představení, různá hudební vystoupení či realizace sportovních aktivit (sociální výtvoř tvůřivosti), mají za úkol utvářet, udržovat a zakořeňovat sociální postoje identity vychovávaných. Resocializační aktivity mají vliv na dva rozměry vytváření identifikačních parametrů vychovávaného: dimenze vnitřního kreování vychovávaného prostřednictvím rozvoje jeho potenciálů a dimenzi sociálního kreování vychovávaného prostřednictvím prezentování jeho různorodých pozitivních aktivit. Použijeme-li sociologickou terminologii, můžeme konstatovat, že tímto způsobem se vytváří individuální Já a sociální Já vychovávaného. Takto chápanou tvůřivost sociálně nepřizpůsobivé osoby můžeme nazvat resocializačním rozvojem vnitřním a resocializačním rozvojem vnějším. Vnitřní rozvoj představuje pozitivní změny současných osobnostních parametrů a následně vnější rozvoj představuje sociální výsledky těchto změn.

Na tomto místě musíme zdůraznit, že efektem tvůřivosti, kterou chápeme jako zmodifikované fungování strukturálních činitelů poznávacích procesů sociálně nepřizpůsobivých osob, je jejich inovovaný a tvůřivý způsob řešení problémových situací. Důležitým efektem, ale vedlejšího charakteru, jsou materiální výtvoř tvůřivé činnosti sociálně nepřizpůsobených osob. Řekneme-li to jiným jazykem, tak člověk, který se věnuje divadlu, sportu, umění či hudbě a dosahující v tomto ohledu jakýchsi úspěchů (díky tomu, že hraje roli v divadle, namaloval obraz, vytvořil dobrý sportovní výkon), je mnohem snáze a lépe akceptovatelný jinými lidmi, kteří nevykazují žádné patologické chování. Máme na mysli nikoliv vynikající uměleckou či sportovní tvorbu, nýbrž vzbuzení i toho nejmenšího zájmu pro tuto tvůřivost. O materiálních výtvořech sociálně nepřizpůsobivých osob hovoříme i v okamžiku jejich minimálních úspěchů (hraje v divadle, vystavuje díla, hraje ve sportovním týmu). Metodický rozměr Tvořivé resocializace spatřujeme v podstatě pedagogické pomoci a v narýsování perspektivy dalšího rozvoje sociálně nepřizpůsobivého jedince. Pokud má být deviantně se chováající člověk akceptovaný sociálně, musí vynaložit trojí úsilí. Rozloučit se

se svojí minulostí, zmodifikovat současnost svého života a vykreatovat svoji budoucnost. To první záleží na přeanalyzování a pochopení příčin svého špatného chování a sociálních postojů, pochopení reakcí druhých lidí a připravenosti ke změnám. V souvislosti s tím jsme povinni vytvářet modifikace vybraných parametrů individuální identity. Modifikovaná současnost je závislá na intelektuálním a emocionálním zapojení se do činností, které rozvíjí strukturální prvky a mechanismy poznávacích procesů. Tímto způsobem se zvnitřňují potenciály vychovávaných. Současné vytváření budoucnosti se týká iniciování sociálního procesu adaptace vlastních forem aktivity opírající se o ukotvené potenciály. Takovýmto způsobem vzniknou nové sociální identity, které umožňují realizaci odlišných sociálních rolí, odlišných od těch, které jedinec preferoval v minulosti.

Představená koncepce Tvořivé resocializace je výsledkem mnohaletého studia teoretických a empirických výsledků verifikovaných v reálné resocializační současnosti. Její obsah je vepsán v dráze hledání východiska ze socioekonomické *krize*, která obklopila resocializační prostor a nachází se společně s fundamentálními změnami státními, ekonomickými i sociálně kulturními na konci minulého století. Tento prostor vedle nesporných výhod obsahuje rovněž jisté nedostatky projevující se výskytem negativních jevů, které do té doby nevystupovaly v takové míře, v takové síle a v takovém směru. Civilizační změny bezprostředně ovlivňují resocializační současnost a jsou mnohem širší a důležitější.

Zde máme na mysli zejména výchovnou bezmoc školy, ztrátu hodnotovou a výchovně socializační současné rodiny, nedostatek profesních perspektiv absolventů různých typů škol a také mnohem větší setkávání se se stigmatizujícími a senzacechtivými rolemi médií v procesu sociálních změn. Když do tohoto stavu přidáme dysfunkcionalitu aparátu pomocných služeb, centralisticky administrativní způsob řešení edukačních a sociálních problémů, ale také reálné rozšíření sociální bídy, chudoby a bezdomovectví, tak získáváme reálný obraz společnosti krize (Konopczyński, 2013).

Doposud jediným receptem na tuto krizi bývá zostření kurzu trestní politiky mnoha evropských států, které povede k přeplnění věznic

a resocializačních zařízení, jakož i zостřením organizačních a administrativních procedur. Objevují se též názory na penalizování stále nových činů a chování, které v mnoha státech na světě nepodléhají takové přísnosti. To, že to není dobrý způsob omezení negativních jevů, samozřejmě vědí i resocializační pedagogové, ale nikdo se jich na to neptá. To je smutné konstatování ve vztahu k potvrzení legislativní i administrativní praxe.

Základní principy Tvořivé resocializace, se koncentrují do několika zásadních tezí. Jedna ze základních je verifikovaný pohled současného tradičního chápání podstaty institucionálního resocializačního procesu chápané jako zkouška nového zespolečenštění svěřenců v podmínkách penitenciární izolace nápravné či výchovné. Je to cíl nejen nereálný, ale i nemožný ho splnit, vzhledem k určité fundamentálnosti světa. Z toho plyne, že není možné očekávat výchovné efekty od současného institucionálního resocializačního systému. Z toho pak pramení nové pojetí resocializace nikoliv jako procesu zespolečenštění, ale jako *procesu vývojové změny osob sociálně izolovaných*. To nám otevírá nové metodické pole resocializační aktivity.

Efektům takto chápané resocializace má být *změna identity sociálně nepřizpůsobivého člověka* opírající se o identifikaci a rozvoj jeho potenciálů a nikoliv, jak se do té doby usuzovalo, výchovným donucením ke změnám škodlivých postojů a sociálního chování.

Resocializační aktivity musí zohledňovat několik fundamentálních zásad, které určují jejich podstatu a mají vliv na vytvoření pozitivních výchovných efektů.

Za prvé, strategickým cílem resocializace je získání změny identity resocializované osoby. Lidská identita je vlastně trvalý a funkcionální způsob myšlení o sobě samém a vlastních životních prioritách v kontextu jejich sociálního chápání. Znamená to, že v závislosti od toho, co o sobě lidé myslí (kým jsem, co je pro mě důležité), tak také postupují v sociálním životě. Změna deviantního způsobu myšlení o sobě a zároveň také změna současných životních priorit je změnou trvalou. Teprve po jejím získání můžeme hovořit o začátku procesu zespolečenštění, ale tento úkol je třeba vykonávat již za zdmi věznic. Identita se totiž nedá změnit „násilím“. Ona je totiž odolná vůči používání donucování

a trestání. Změní se však v okamžiku, kdy se resocializovaná osoba začne rozvíjet a začneme v ní nacházet její „silné“ stránky a navíc její potenciály.

Za druhé, v každém člověku bez ohledu na jeho životní zkušenosti a způsob jeho dřívějšího či aktuálního fungování existují rozvojové a tvůrčí osobnostní potenciály. Tyto potenciály je možné za pomoci speciálních forem a způsobů zacházení metodicky rozvíjet a vytvářet. Prostřednictvím rozvojově tvůrčích potenciálů můžeme pochopit zdroje a predispozice nejen osobnostní, ale i společenské, které nám umožňují inovované rozvíjení konkrétních problémových situací, uspokojování potřeb a udržování interpersonálních vztahů.

Za třetí, potenciály jsou vytvářeny a organizovány prostřednictvím strukturálních činitelů poznávacích a tvořivých procesů. Sociálně nepřizpůsobivé osoby mají vzhledem k těmto neadekvátním socializačním podmínkám z jedné strany nerozvinuté poznávací a tvořivé procesy a z druhé strany narušenou organizaci těchto procesů.

Za čtvrté, metodickými formami, které nám umožňují proces opravdové resocializace, jsou metody tvořivé (např. metody Tvořivé resocializace), které aktivizují a rozvíjejí ty vnitřní struktury člověka, které jsou odpovědné za rozvoj potenciálů a v důsledku toho vedou ke změně identity. K tomuto cíli je nejvhodnější využívat vzdělávání (rovněž po základní škole na různých stupních studia), různé aktivity divadelní, sportovní či dobrovolnické. Nutno na tomto místě zdůraznit, že ve věznicích se vzdělávání nevyužívá jako nástroj resocializační, podobně je tomu u divadla či sportu. Tyto aktivity jsou vnímány spíše tak, že se jedná o jakési „vědecké výmysly“.

Za páté, osoby s „resocializační minulostí“ (věznice, výchovné ústavy apod.) se prostřednictvím vnějšího rozvoje a díky vykreování „nové identity“ stávají lidmi sociálně akceptovanými, neboť začínají fungovat obdobně jako jiní lidé, akceptují normy sociálního spoluzití. Nemají pocit, že jsou interpersonálně méně atraktivní ve srovnání s jinými (že jsou méně schopní, talentovaní, vynalézaví apod.). Díky takovéto situaci si vytváří pro sebe reálnou šanci pozitivní sociální readaptace prostřednictvím procesu destigmatizace (odstranění stigmatu), (Konopczyński, 2014).

Takto chápaná resocializace přináší změřitelné efekty, její předností je to, že může probíhat jak současně v podmínkách věznice, tak i v reálném venkovním prostředí.

Resocializační instituce se úporně drží především tradičních regulí a způsobů postupů s vychovávanými, které však nepřinášejí žádané efekty (každý druhý vězeň po propuštění na svobodu realizuje další trestnou činnost a vrací se do vězení). Příčin tohoto stavu je zcela jistě více, vychází také z existence a platnosti sociálních mýtů, ale také ze změny humanistické perspektivy v okamžiku hodnocení sociálních jevů a mezilidských vztahů v rámci ekonomicko-užitečné perspektivy. A vlastně taková perspektiva nám determinuje současně existující problém současné *krize* na bázi výše popsané tváře současné resocializace.

Na tomto místě prezentované zásady Tvořivé resocializace dávají šanci získat nový humanistický rozměr resocializačního zacházení, který je dominantní prostřednictvím pragmaticko-utilitárního myšlení. Zcela jistě se tyto zásady stanou předmětem mnohých diskuzí a polemik nejen v akademickém prostředí, ale také mezi praktiky nacházejícími se ve výchovných institucích a zařízeních. Tyto diskuze mohou přinést pozitivní a měřitelné efekty nejenom v prohloubení úvah o resocializaci, ale zejména v oblasti hlubší reflexe nad probíhající sociální krizí v evropské sociální realitě. Mohou přinést reálné změny v existující výchovně resocializační doktríně, které jsme všichni svědky, účastníky a vykonavateli zároveň. Tato změna zcela jistě zohlední od dávných věků známé rčení, že člověk má takovou hodnotu, jakou je sám schopen dát v podobě dobrého ze sebe samého jiným lidem (Konopczyński, 2013, 2014).

7. VĚZEŇSTVÍ JAKO RESOCIALIZAČNÍ INSTITUTE

Základní legislativou v oblasti vězeňství je Zákon č. 169/1999 Sb. o výkonu trestu odnětí svobody. Zákon upravuje výkon trestu odnětí svobody a také pobyt ve zvláštních odděleních vazebních věznic. Obsahuje zásady výkonu trestu, stanovuje zásady pro výkon trestu a podmínky pro zařazování odsouzeného ve vězení. Důležitou částí tohoto zákona jsou i pravidla práce s odsouzeným, kterou se zabývají programy zacházení (Zákon č. 169/1999 Sb.).

Problematikou vězeňství se také zabývá zákon č. 58/2017 Sb. Tímto zákonem se mění zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony. Zákon pojednává o diferenciaci odsouzených ve věznici, která bere v potaz osobnostní charakteristiky odsouzených a posuzuje jejich trestnou činnost. Tím dochází k efektivnější organizaci a zacházení v jednotlivých věznicích. Nyní o zařazení jedince do oddělení v rámci věznice rozhoduje ředitel věznice spolu s týmem odborníků (Zákon 58/2017 Sb.).

Podstatným zákonem je i Zákon o výkonu vazby č. 293/1993 Sb. Ten upravuje výkon a průběh vazby. Stanovuje práva a povinnosti osob ve vazbě, podmínky výkonu vazby v trestním řízení a postavení příslušníků Vězeňské služby. Neméně důležitý je Zákon o Vězeňské a justiční stráži č. 555/1992 Sb. Vymezuje úkoly a povinnosti příslušníků a občanských zaměstnanců Vězeňské služby České republiky. Vymezuje orgány Vězeňské služby a jejich kompetence. Dalšími právními předpisy v oblasti vězeňství jsou: Trestní zákon, Zákon č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím, Zákon č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů.

VĚZNICE

Ve věznici se vykonává trest odnětí svobody. Do výkonu trestu lze přijmout jedince na základě písemného nařízení soudu. Odsouzený bývá při přijetí seznámen s právy a povinnostmi, které dle zákona má a také s vnitřním řádem věznice. Odsouzený se dostaví do tzv. příjmové věznice. Odděleně jsou umístovány muži od žen, mladiství od dospělých, recidivisté od pachatelů, kteří jsou ve výkonu trestu poprvé, odsouzení za úmyslně spáchaný trestný čin od odsouzených za trestné činy z nedbalosti, trvale pracovně nezařaditelní, jedinci s poruchami chování či duševními poruchami, s uloženým ochranným léčením a zabezpečovací detencí. V současné době máme na území České republiky 36 věznic. Z toho je deset vazebních věznic. V současné době rozlišujeme dva typy věznic, a to věznice s ostrahou a se zvýšenou ostrahou. Dřívější rozdělení věznic na věznice s dohledem, dozorem, ostrahou a se zvýšenou ostrahou se tedy změnilo zákonem č. 58/2017 Sb. Z věznic s dohledem a dozorem se stávají věznice s ostrahou (Zákon č. 58/2017 Sb.).

VĚZNICE S OSTRAHOU

Odsouzení se budou podle míry vnějšího a vnitřního rizika rozdělovat na oddělení s nízkým stupněm zabezpečení, středním stupněm zabezpečení a vysokým stupněm zabezpečení. Vnější riziko znamená míru nebezpečnosti odsouzeného pro společnost. Přihlíží se na trestnou činnost odsouzeného, za kterou mu byl uložen trest, na formu trestu, dále na délku trestu a také na to, zda byl již v minulosti trestaný. Vnitřní riziko vyjadřuje míru nebezpečnosti během výkonu trestu. Bere se ohled na individuální charakteristiku odsouzeného, povahu trestné činnosti, průběh předchozích výkonů trestů a na hrozbu útěku.

V rámci věznice je zřízena poradní komise, která provádí vyhodnocení vnějších a vnitřních rizik. Komise je složena ze zástupce ředitele věznice, vedoucího výkonu trestu nebo oddělení výkonu vazby, dále z psychologa, speciálního pedagoga, sociálního pracovníka, vychovatele nebo dalších osob, které určí ředitel věznice. Komise vydá rozhodnutí včetně doporučení na umístění jedince do některého z oddělení věznice s ostrahou. Toto rozhodnutí předá řediteli věznice, který rozhodne o umístění jedince. Při svém rozhodnutí přihlíží na doporučení

odborné komise. Pokud se jeho rozhodnutí liší od doporučení komise, je povinen o tom informovat Ministerstvo spravedlnosti a tuto skutečnost odůvodnit. Rozhodnutí je poté doručeno odsouzenému, který má právo se odvolat proti rozhodnutí o umístění. V tomto případě odvolání podává u ředitele, který jej doručí soudu (Zákon č. 58/2017 Sb.).

Stupeň zabezpečení i aktuální naplněnost nebo druhy programu zacházení jsou základními kritérii, která mají vliv na umístění odsouzeného do konkrétní věznice, o kterém rozhoduje Generální ředitelství ČR. V konkrétní věznici je provedena analýza rizik a potřeb odsouzeného, také hodnocení kriminogenních potřeb a pozitivních stránek odsouzeného. V průběhu výkonu trestu může docházet k negativním změnám, jakými jsou například pokusy o útěk, napadení zaměstnance a jiné, které mohou mít vliv na změnu stupně zabezpečení. Pokud se odsouzený chová dle řádu, plní program zacházení a snižuje se následek trestné činnosti, může to být podnětem pro návrh odborné komise ke snížení stupně zabezpečení (Zákon č. 58/2017 Sb.).

VĚZNICE SE ZVÝŠENOU OSTRAHOU

Do věznice se zvýšenou ostrahou se dostane pachatel odsouzený za zvláště závažný trestný čin, který mu byl vyměřen trest nejméně na osm let, dále pachatel, odsouzený za úmyslný trestný čin, který v posledních pěti letech uprchl nebo se o útěk pokusil ať už z vazby, z výkonu trestu nebo z výkonu zabezpečovací detence (Zákon č. 58/2017 Sb.).

VAZEBNÍ VĚZNICE

Výkon vazby upravuje zákon č. 293/1993 Sb. o výkonu vazby. Vazební věznice slouží k výkonu vazby, jejímž účelem je zabránit obviněnému v pokračování trestné činnosti. Do výkonu vazby se také umísťuje obviněný, u něhož hrozí riziko, že uprchne nebo se bude skrývat, aby se vyhnul trestu. Další možnost pro udělení vazby je, že obviněný bude působit na doposud nevyslechnuté svědky a bude je ovlivňovat (Sochůrek, 2007).

Na obviněného nelze pohlížet jako na pachatele trestného činu, dokud není vyslovena vina. Během výkonu vazby musí být zachován vnitřní pořádek a bezpečnost. Obviněný by měl být podroben pouze

takovým omezením, která jsou nutná pro splnění účelu vazby. Neměla by být ponižována lidská důstojnost.

Na návrh ředitele věznice jmenuje ministr spravedlnosti poradní komisi, aby byly zajištěny podmínky výkonu vazby. Členové komise jsou odborníci v oblasti práce s pachateli trestných činů a s osobami se sociálně patologickým nebo podobným způsobem chování. Nejedná se však o zaměstnance Vězeňské služby. Tito odborníci působí na obviněného a podílí se na zajištění jeho léčby. Jsou jmenováni na dobu čtyř let a mohou být jmenováni opakovaně.

Zacházení s obviněnými je následovné. Na základě písemného příkazu soudu je jedinec vzat do vazby. Je seznámen se svými právy, povinnostmi a s řádem výkonu vazby. Při umístění obviněného do cely se dbá na to, aby nedocházelo k mravnímu ohrožení obviněných. Na oddělení výkonu vazby se zmírněným režimem se umísťují osoby, u kterých se předpokládá, že to neovlivní výkon vazby. Na tomto oddělení je prostor se sociálním a kulturním zařízením, ve kterém se mohou obvinění volně pohybovat a stýkat s ostatními obviněnými. Obviněný je propuštěn, pokud věznice obdrží písemný příkaz od soudu, státního zástupce nebo prezidenta republiky (Zákon č. 293/1993 Sb.).

PROGRAMY ZACHÁZENÍ

Program zacházení je forma cílevědomého a komplexního působení na odsouzeného jedince ve výkonu trestu odnětí svobody. Jedná se o souhrn pracovních, speciálně výchovných, vzdělávacích, zájmových aktivit a aktivit v oblasti utváření vnějších vztahů. Jejich podstatou je, aby odsouzený jedinec přijal odpovědnost za spáchaný trestný čin a naplnoval se tak účel trestu. Aby odsouzeného připravili na soběstačný život po propuštění z výkonu trestu. Stanovují se pro vězně, kteří jsou ve výkonu trestu odnětí svobody minimálně na tři měsíce.

Na základě lékařského, pedagogického, sociálního, psychologického posouzení a hodnocení rizik a potřeb vzniká komplexní zpráva. Zahrnuje také to, jakého trestného činu se daný jedinec dopustil, jaká je jeho kriminální minulost, jaká je délka trestu a jaká je charakteristika jeho osobnosti. Podle této komplexní zprávy se stanoví vhodný program zacházení, který schvaluje ředitel a poté je nabídnut odsouzenému (Černíková, 2008).

Program zacházení shrnuje cíle působení na odsouzeného, metody směřující k dosažení cíle a způsob hodnocení. V programu zacházení je určeno zaměstnávání odsouzeného, jeho účast na pracovní terapii, vzdělávání nebo jiné činnosti, které směřují k vytvoření předpokladů pro jeho samostatný způsob života. Dle míry rizik se dělí programy zacházení na: program minimálního zacházení, program standardního zacházení, program speciálního zacházení a program výstupního zacházení. Pokud si odsouzený nezvolí některý z navržených programů zacházení, je mu stanoven minimální program zacházení. Ten zahrnuje pracovní aktivity odpovídající zdravotnímu stavu odsouzeného.

Pracovní aktivity osahují většinou činnosti nezbytné k zajištění chodu věznice. Odsouzení také mohou být zaměstnání mimo věznici. Vzdělávací aktivity probíhají v rámci školského vzdělávacího střediska, kdy si jedinci mohou doplnit základní vzdělání, střední vzdělání, vysokoškolské vzdělání nebo vyučení ve tříletém učebním oboru. Dále také mohou navštěvovat různé kurzy například kurzy cizích jazyků, kurzy výchovy k občanství, sociálně právní poradenství, kurzy drogové problematiky a podobně. Zájmové aktivity jsou takové aktivity, které rozvíjí schopnosti, vědomosti a sociální dovednosti odsouzených. Zahrnují například šachy, stolní tenis, společenské hry, hudební kroužek a jiné. Oblast utváření vnějších vztahů dbá na udržení sociálního zázemí, kontakt s rodinou a pomoc při ukončení výkonu trestu. Odsouzení také mohou sledovat televizi a navštěvovat knihovnu dle stanovení pedagoga.

- ▶ Odsouzenému s nízkými riziky se stanovuje program minimálního zacházení, který zahrnuje především pracovní a zájmové aktivity. Je charakterizován menší mírou odborné intervence.
- ▶ Program standardního zacházení se stanovuje odsouzenému se středními až vysokými riziky, který klade důraz na pracovní a vzdělávací aktivity. Je charakterizován střední mírou odborné intervence.
- ▶ Program speciálního zacházení se stanovuje odsouzenému s vysokými až velmi vysokými riziky. Klade důraz hlavně na speciálně výchovné a vzdělávací aktivity. Tento program vyžaduje větší míru odborné intervence.

- ▶ Program výstupního zacházení se stanovuje pro odsouzeného, kterého je potřeba připravit na život po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody. Například seznamují jedince se změnami, které se ve společnosti odehrály, s komunikací, s technologiemi atd.
- ▶ Pokud odsouzený odmítá přijmout stanovený program zacházení, je mu stanoven základní motivační program zacházení. Důležité je dodržování pořádku, bezpečnosti a pracovní aktivity. Tento program je charakterizován individuální mírou odborné **intervence s cílem motivovat odsouzeného ke změně postoje a chování.**

KONCEPCE VĚZEŇSTVÍ DO ROKU 2025

Vězeňství je esenciální součástí trestní politiky státu. Česká republika jako demokratický právní stát vychází ze svých mezinárodních závazků, z respektu k lidským právům a svobodám a ze svého úkolu ochránit společnost před pachatelem porušování právních předpisů. Účelem trestu nepodmíněného odnětí svobody má být nejenom izolace odsouzených, ale především intenzivní úsilí o napravení pachatele trestného činu a jeho budoucí reintegraci do společnosti lidí, jednajících v souladu se zákony.

Koncepce vězeňství do roku 2025 vychází ze základní premisy, již je multidisciplinární a meziresortní přístup k problematice vězeňství. Je zřejmé, že samotný výkon trestu odnětí svobody ve vězeňském zařízení je sice zásadní z hlediska napravení pachatele trestného činu a jeho budoucí žádoucí reintegrace do společnosti, nemůže být ale vnímán izolovaně, bez zdůraznění role postpenitenciární péče, vlivu prevence kriminality a v neposlední řadě fungování sociálního systému státu. S ohledem na skutečnost, že drtivá většina odsouzených bude jednoho dne propuštěna z výkonu trestu odnětí svobody, je naprosto nezbytné vycházet ze základní zásady, a to, že příprava na propuštění odsouzeného a na jeho život po opuštění věznice začíná dnem jeho nástupu do výkonu trestu odnětí svobody.

Cílem je vytvořit dobře fungující, efektivní, mezinárodní standardy dodržující vězeňství, propojené s prevencí kriminality, postpenitenciární péčí, sociální sférou a vzdělávacím systémem a směřující k reintegraci pachatelů trestné činnosti do společnosti. Plnit úkol nápravy

odsouzených osob na základě individuálních postupů za účelem předcházení recidivě kriminálního chování a izolace opakovaně recidivujících pachatelů nejzávažnější násilné trestné činnosti od společnosti s cílem zajistit bezpečí občanů. Pomocí širokého komplexu opatření docílit existence moderního systému vězeňství, odpovídajícího 21. století a srovnatelného s dalšími vyspělými demokratickými státy.

Nová Koncepce vězeňství do roku 2025 je historicky první systémovou aktivitou, která pojímá vězeňství v širším pojetí, neomezeném pouze na Vězeňskou službu ČR. S ohledem na to, že Vězeňská služba ČR má v dané oblasti neopomenutelnou zásadní roli, byla tato skutečnost zohledněna při budování Pracovní skupiny pro Koncepci vězeňství do roku 2025, v níž získala Vězeňská služba ČR největší zastoupení, a to jak z řad vedoucích pracovníků generálního ředitelství, tak i manažerů z jednotlivých věznic.

Shromážděn byl široký tým cca 50 odborníků z Ministerstva spravedlnosti ČR, Vězeňské služby ČR, Probační a mediační služby ČR, ministerstev a dalších institucí, včetně akademických a nestátních, přičemž cílem bylo co možná nejširší zohlednění škály nejdůležitějších aspektů problematiky. Z toho důvodu došlo k vytvoření 9 pracovních podskupin k jednotlivým kapitolám, přičemž každá z pracovních podskupin, složená z odborníků na danou oblast a koordinovaná zaměstnanci Ministerstva spravedlnosti ČR (sekce trestní politiky a vězeňství), měla za úkol shromáždit náměty a návrhy, ty písemnou formou i na ústním jednání vypořádat a shodnout se tak na cílech, které budou součástí koncepce a na nástrojích jejich dosažení.

Sestaveno bylo následujících 9 pracovních podskupin, jejichž výstupem se staly konkrétní specifické cíle a nástroje na jejich dosažení, obsažené v kapitolách koncepce:

- a) Zaměstnávání vězňů**
- b) Zdravotnictví ve věznicích**
- c) Vzdělávání**
- d) Programy zacházení a SARPO**
- e) Legislativní změny v oblasti vězeňství**
- f) Řešení problematiky drog a ostatních návykových látek**
- g) Financování vězeňství**

- h) Resocializace propouštěných vězňů, návaznost na prevenci a postpenitenciární péči**
- i) Bezpečnost ve věznicích**

Byla provedena evaluace naplnění cílů Koncepce rozvoje vězeňství do roku 2015 a vyšlo najevo, že převážné většiny cílů nebylo za uplynulých deset let dosaženo.

Ambicí Pracovní skupiny pro Koncepti vězeňství do roku 2025 bylo vytvoření obecného dlouhou dobu platného dokumentu státní politiky, který na příštích deset let deklaruje východiska, cíle a konkrétní nástroje pro ČR v oblasti vězeňství, včetně zajištění návaznosti na předchozí schválenou Koncepti rozvoje vězeňství do roku 2015, propojení s dalšími strategickými a koncepčními dokumenty, zdůraznění širšího kontextu kooperace s dalšími subjekty a institucemi, včetně nestátního sektoru, dále pak doplnění důležitých mezinárodněprávních a lidsko-právních aspektů, především dopadů rozsudků Evropského soudu pro lidská práva (ESLP), standardů, vyplývajících z Evropských vězeňských pravidel, doporučení Výboru OSN proti mučení (CAT) a Evropského výboru pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání (CPT) a Veřejného ochránce práv.

Za cíl si Pracovní skupina vytkla popsat konkrétní záměry ve vztahu k zacházení s vězni, tj. zmínit postupy, z nichž vyplyne, co se má dít s osobou, odsouzenou k výkonu trestu odnětí svobody, a to od nástupu do věznice, přes výkon trestu odnětí svobody, až po propuštění na svobodu a navázání na systém postpenitenciární péče.

Za prioritní cíle je shodně považováno – zvýšení skutečné zaměstnanosti vězňů, dále vyřešení otázky zdravotnictví ve věznicích, úsilí o potlačení závislostí mezi vězni – především drogová problematika, efektivní náplň programů zacházení, vzdělávacích a mimopracovních aktivit, využití nástrojů boje proti vysoké recidivě a zdůraznění nejdůležitějších konkrétních prostředků, jichž stát hodlá v dané sféře využívat, jako jsou např. elektronický monitorovací systém, probační domy, změny v sankční politice. Rovněž participaci na úsilí o vytvoření přehledného systému následné péče a její přesah již do samotného výkonu trestu odnětí svobody lze považovat za jednu z ambicí koncepce.

V rámci jednotlivých kapitol je dodržován stejný metodický postup. Každá kapitola obsahuje 5 částí.

- 1) Úvod – v něm je popsána problematika, jež je náplní dané kapitoly
- 2) Strategický cíl či cíle, vytyčené v kapitole
- 3) Současný stav, který je popisem nejenom aktuální situace ve vězeňství, ale i označením problematických oblastí, které musí být koncepty řešeny
- 4) Seznam specifických cílů – přehledný výčet jednotlivých cílů, jejichž realizace bude v průběhu příštích deseti let pravidelně evaluována. Následují jednotlivé specifické cíle se stručným popisem a jasným označením nástrojů k jejich úspěšné realizaci
- 5) „Příběh vězně“ – právě odsouzení hrají, s přihlédnutím k neopomenutelnému důrazu na postavení obětí trestných činů a dalších subjektů, klíčovou roli a koncepcí vězeňství se musí zabývat právě jejich postavením v rámci výkonu trestu odnětí svobody, ale i po propuštění, vzhledem k vysoké míře recidivy a tedy velmi pravděpodobnému návratu většiny odsouzených do dalšího výkonu trestu odnětí svobody. S ohledem na přiblížení cílů koncepce co nejširšímu okruhu osob jde v případě Příběhu vězně o ilustrativní příklad typizovaného odsouzeného, tak jak by vypadal jeho život v případě pokračování současného stavu a nenaplnění cílů nové koncepce („pan Starý“). Naopak při dosažení cílů, stanovených v koncepci, a využití všech plánovaných nástrojů dojde ke kvalitativní změně výkonu vězeňství, jak ji reprezentuje pan „Nový“.

SEZNAM STRATEGICKÝCH CÍLŮ KONCEPCE VĚZEŇSTVÍ ČR DO ROKU 2025:

- Zvýšení skutečné zaměstnanosti osob ve výkonu trestu odnětí svobody.
- Podpora zaměstnávání osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody.
- Funkční systém vzdělávání vězňených osob, který je účelně navázán na zaměstnávání vězňených osob a má funkční přesah do období po skončení výkonu trestu odnětí svobody, umožňuje vězňeným osobám vzdělávat se v praktických oborech, které s vysokou pravděpodobností naleznou své uplatnění za branou věznice a zabezpečí vězňené osobě příjem, čímž nemalou měrou přispějí ke snížení recidivy a rizika dluhové pasti.

- Aktivní personální politika, která umožňuje přilákat do vězeňství kvalitní, motivované zaměstnance, kterým je schopná nabídnout odpovídající kariérní růst a finanční ohodnocení, zahrnuje širokou škálu odborného vzdělávání určeného jak pro management, tak pro řadové zaměstnance a specialisty, nabízí příležitosti k dalšímu vzdělávání, sdílení poznatků a profesnímu růstu. V akademické oblasti je cílem rozšíření penologického a penitenciárního výzkumu a statistik.
- Dosažení stavu, kdy věznice zařazují odsouzené podle stupně deprivace osobnosti možnosti resocializace a mají dostatek odborného personálu, aby mohly být co nejrychleji zpracovány a naplňovány individuální programy zacházení.
- Posílení samostatnosti odborného personálu a zajištění, aby většinu svého pracovního času mohli zaměstnanci věnovat práci s vězněnými osobami a nikoli administrativě.
- Programy zacházení budou v přiměřené míře standardizovány, rozšiřovány do více věznic a jejich efektivita bude ověřována.
- Udržení dostupnosti zdravotních služeb ve vězeňských zařízeních. Posílení systému poskytování zdravotních služeb reflektujícího jak požadavky vyplývající ze specifik výkonu trestu odnětí svobody, vazby, zabezpečovací detence, tak také zvýšené nároky spojené s poskytováním této péče osobám ve vazbě, výkonu trestu odnětí svobody, ve výkonu zabezpečovací detence. Tento systém musí garantovat právo člověka na ochranu zdraví a poskytování rovnocenné péče při současném zajištění náležité bezpečnosti všech osob a spočívat na zásadách účelnosti, efektivity a hospodárnosti.
- Fungující a vhodně provázaný standardizovaný systém účinné odborné pomoci uživatelům návykových látek, motivující k abstinenci nejen ve výkonu trestu odnětí svobody, ale i po jeho skončení.
- Účinná ochrana vězeňského prostředí od průniku nelegálních látek, potlačování užívání omamných a psychotropních látek vězněnými osobami a důsledná prevence šíření toxikomanie.
- Zajistit bezpečné prostředí ve věznicích, které vytvoří odpovídající podmínky pro lidské zacházení s vězněnými osobami a pro kvalifikovanou práci s doložitelným příznivým dopadem na úroveň recidivy, a tím i na celkový počet vězněných osob.

- Snížit recidivu trestné činnosti pomocí účinné práce s odsouzenými a propuštěnými z výkonu trestu odnětí svobody a vytváření prostředí k jejich úspěšné reintegraci do společnosti.
- Vytvořit komplexní systém propojení penitenciární péče, postpenitenciární péče a programů prevence kriminality, a to na meziresortní a multidisciplinární bázi.
- Zajistit dostatečné rozpočtové zdroje k financování dalšího rozvoje vězeňství a zajistit jejich efektivní čerpání.
- Efektivní čerpání finančních prostředků z fondů Evropské unie, Norských a dalších fondů.
- Podpora pro rozšiřování provozoven Střediska hospodářské činnosti ve věznicích za účelem využití zisku jako mimorozpočtového příjmu pro rozvoj vězeňství (avšak se zřetelem na to, že tvorba zisku zde není jediným či hlavním přínosem).

Stabilní právní rámec umožňující bezproblémové fungování vězeňství, reagující na nové výzvy moderního světa a zajišťující prostor pro naplnění smyslu a účelu

SYSTÉM VĚZEŇSTVÍ V ČESKÉ REPUBLICE

Systém vězeňství je souhrn konceptů, který vznikl na popud požadavku společnosti, zakládajícím se na její ochraně, zabránění recidivy trestného činu, co možná nejefektivnější nápravě odsouzených a jejich reintegraci do společnosti.

V současnosti organizace vězeňství spadá pod kompetence Vězeňské služby České republiky. Ta je řízena zákonem č. 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční strážní České republiky. Instituce zajišťuje výkon vazby, trestu odnětí svobody a zabezpečovací detence. Vězeňská služba je ozbrojeným bezpečnostním sborem, správním úřadem a účetní jednotkou. Řídí ji generální ředitel Vězeňské služby, kterého jmenuje a odvolává ministr spravedlnosti.

Organizační jednotky Vězeňské služby ČR:

- Generální ředitelství
- Vazební věznice

- Věznice
- Ústavy pro výkon zabezpečovací detence
- Střední odborné učiliště
- Akademie vězeňské služby ČR (Stráž pod Rálskem)

Věznice v České Republice jsou děleny v podstatě do dvou základních skupin. Na věznice vazební a věznice, v nichž probíhá výkon trestu odnětí svobody.

ÚKOLY SOCIÁLNÍHO PRACOVNÍKA V PENITENCIÁRNÍCH PODMÍNKÁCH

Sociální práce ve vězeňství je specifickou odbornou disciplínou, která v praxi uplatňuje speciální metody vycházející z poznatků mnoha společenských věd. Pro výkon povolání sociálního pracovníka je žádoucí výcvik v oblasti psychologie, psychoterapie, mediace a sociálně psychologických dovedností. Sebelepší teoretické vědomosti nebo praktický výcvik ovšem ještě nezaručují kvalitní výkon sociální práce. Mezi principiální požadavky pro výkon funkce sociálního pracovníka patří empatie, úcta a respekt ke klientovi, akceptování klienta takového jaký je a víra v to, že každý jedinec je schopen změny, růstu, sebezkonalování. Sociální pracovník by měl být profesně motivovaný s vyšší mírou frustrační tolerance, flexibilní, respektující, odpovědný, měl by být schopen účinné komunikace. Je rovněž nutné, aby rozeznal a ovládal hranici mezi přizpůsobováním se klientovi a službou.

Práva a povinnosti sociálního pracovníka jsou definována právním systémem, zaměstnavatelem, profesními standardy a etickým kodexem. Vstupuje do soukromí svých klientů a je nutné, aby tyto vstupy byly legitimní. Cílem sociální práce je porozumět problémovému chování v sociálním kontextu, usilovat o změnu tohoto chování a opětovné začlenění do společnosti. Klíčovým zákonem, který představuje ukotvení oboru sociální práce je zákon č. 108/2006 Sb. o sociálních službách. Sociální práci ve vězeňství primárně jako formu či druh sociální služby tento zákon neupravuje. Výkonu povolání sociálního pracovníka ve vězeňství se týkají paragrafy upravující odbornou způsobilost a další vzdělávání sociálních pracovníků. Úkoly sociálního pracovníka ve věznici taxativně stanoví vnitřní předpis – nařízení generálního ředitele, kde jsou ve

třech samostatných paragrafech definovány úkoly sociálního pracovníka ve výkonu vazby, výkonu trestu odnětí svobody a detenci.

Nejdůležitějším pilířem práce s vězněnými osobami je individuální přístup ke každému jedinci, důležitým hlediskem je i skutečnost, zda se jedná o osobu prvovězněnou nebo recidivistu. Uvěznění je výrazným stresorem zejména pro prvovězněné osoby, neboť dochází ke ztrátě životních jistot, náhlé změně materiálních a psychosociálních podmínek. V tomto prvotním stadiu je kvalifikovaná intervence sociálního pracovníka nutná. Sociální pracovník je v době izolace odsouzeného mnohdy jediným pojitkem s vnějším světem.

Aktuálně pracuje ve Vězeňské službě 128 sociálních pracovníků a pracovníků. Základní premisou je samostatná sociální práce, která je zaměřena na plynulý přechod odsouzeného do řádného občanského života. Sociální pracovník je poradcem ředitele věznice v oblasti sociálně právních aspektů výkonu trestu a v oblasti přechodu odsouzených do občanského života. Společně s ostatními odbornými zaměstnanci zpracovává konkrétní program zacházení svěřených odsouzených a podílí se na vyhodnocení jeho účinnosti.

Poskytuje odborné sociálně právní poradenství a to jak individuální, tak skupinovou formou. V praxi tato činnost zahrnuje zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, sociálně terapeutické činnosti, pomoc při uplatňování oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí. Pro ilustraci, v konkrétní podobě se jedná např. o pomoc při koncipování návrhů na rozvod manželství, určení výživného, určení otcovství, poskytování informací o sociálních dávkách, zajišťování platných dokladů totožnosti, zprostředkování kontaktu na místně příslušné pobočky Úřadu práce za účelem zajištění zaměstnání po propuštění z výkonu trestu, sepisování žádostí o přiznání důchodových dávek a poskytování základních informací o podmínkách nároku na jejich přiznání, dluhové poradenství. Uvedené činnosti vyžadují od sociálního pracovníka řadu faktografických znalostí, orientaci v právních předpisech různých právních odvětví (rodinné právo, občanské právo, právo sociálního zabezpečení, pracovní právo, trestní právo, aj.). Sociální pracovníci jsou nuceni adekvátně reagovat na měnící se podmínky ve společnosti a legislativní změny. Příkladem je rozsáhlá

sociální reforma, při které došlo k úpravám klíčových oblastí, jako je dávkový systém, oblast péče o osoby se zdravotním postižením, oblast zabezpečení osob v hmotné nouzi, úpravě pracovně právní legislativy.

Sociální pracovník je rovněž garantem kontinuální sociální práce, v jejímž rámci navazuje pracovní kontakty s orgány státní správy, církvemi, nestátními neziskovými organizacemi. Příslušnému orgánu sociálně právní ochrany dětí zprostředkovává pravidelné sledování vývoje dítěte, o které matka pečuje ve věznici, navazuje potřebné kontakty s blízkými osobami vězněných osob, podílí se na řešení sociálních problémů. U mladistvých odsouzených úzce spolupracuje s příslušným orgánem péče o mládež, který žádá o opis zprávy o mladistvém, zákonného zástupce a příslušný orgán sociálně právní ochrany dětí o vyjádření se k formě a obsahu přípravy mladistvého na budoucí povolání, podílí se na výběru odsouzených k zařazení do práce, rekvalifikace a vzdělávání.

Zúčastňuje se aktivně jednání poradních orgánů ředitele věznice včetně poradny drogové prevence (odborných komisí), předkládá odborná stanoviska k přeřazování odsouzených v rámci vnitřní diferenciaci, v návaznosti na změny v chování a jednání jemu svěřených odsouzených. Podílí se na rozhodování o zařazení odsouzených do seznamu objektů možného napadení či ohrožení a vytipování konfliktních a psychicky labilních odsouzených. Spolupodílí se na zkoumání příčin vzniku mimořádných událostí ve vztahu k vězněným osobám a navrhuje ze sociálního hlediska příslušná opatření vedoucí k jejich řešení, prevenci a eliminaci.

Dále se podílí na návrhu k rozhodování o udělení přerušení výkonu trestu, povolování volného pohybu mimo věznici, dočasného opuštění věznice, účasti odsouzených na akcích mimo věznici, návštěv bez zrakové a sluchové kontroly a přeřazování odsouzených do jiného typu věznice nebo jejich přemístění.

U vězněných osob vypracovává sociální posouzení, sociální diagnózu a individuální socioterapeutický plán v rámci komplexní zprávy s příslušným doporučením pro program zacházení. Je spoluautorem hodnocení odsouzených, zasílaných věznicí příslušným orgánům. V souladu s příslušnými předpisy podává návrh výše sociální výpomoci při výstupu z výkonu trestu.

K uvedenému je třeba uvést, že sociální pracovník vykonává svou činnost kromě standardního výkonu trestu a vazby i na specializovaných odděleních, kde má jeho práce rovněž svá specifika. Jedná se např. o oddělení výkonu trestu odsouzených matek nezletilých dětí, specializované oddělení pro výkon trestu trvale pracovně nezařaditelných, specializované oddělení pro výkon trestu odsouzených s poruchou osobnosti a chování způsobenou užíváním návykových látek, specializované oddělení pro výkon trestu odsouzených s mentální retardací, oddělení specializované pro výkon trestu odsouzených s poruchami duševními a poruchami chování, oddělení specializované pro výkon ochranného léčení protitoxikomanického.

Ve všech typech věznic jsou zřízena výstupní oddělení, jejichž účelem je pomáhat odsouzeným při vytváření příznivých podmínek pro samostatný způsob života po propuštění a minimalizovat možná rizika opětovného páchání trestné činnosti. I v těchto odděleních je práce sociálního pracovníka nezbytná.

Předpokladem pro výkon povolání sociálního pracovníka je odborná způsobilost v souladu s §110 zákona č. 108/2006 Sb. o sociálních službách. Po nabytí účinnosti tohoto zákona si řada sociálních pracovníků doplnila vzdělání a v současné době jsou noví zájemci na pozici sociálního pracovníka přijímáni pouze na základě splnění této povinnosti. I přes tuto skutečnost dosud u sociálních pracovníků ve vězeňství není kvalifikace získaná v magisterském stupni vysokoškolského studia oceňována. Již od počátku devadesátých let přetrvává mezi odbornými pracovníky vězeňské služby rozdíl v zařazení do platových tříd. Mezi profesemi sociální pracovník versus psycholog a speciální pedagog existuje stále dvouúrovňový rozdíl. Kromě odborné způsobilosti se na sociální pracovníky vztahuje i § 111 zákona č. 108/2006 Sb. o sociálních službách, týkající se dalšího vzdělávání. Plnění této povinnosti, tedy další vzdělávání zajišťuje převážně Akademie Vězeňské služby ČR ve Stráži pod Ralskem. Na tomto místě bych ráda uvedla, že je naším cílem zefektivnit další vzdělávání sociálních pracovníků, které by mělo směřovat nejen k udržení a zvýšení kvality péče o klienty a profesnímu rozvoji zaměstnanců, ale i k udržení motivace a setrvání v této pomáhající profesi.

Každodenní práce je spjata i se stresujícími vlivy ve vězeňství, kterými jsou např. práce s obtížně přizpůsobivými vězni spojená s určitou mírou rizika. Odsouzení bývají často rozladění, demoralizovaní a podráždění, nezřídka kdy i agresivní. Mezi další patří malý pocit uznání ze strany společnosti a s tím související i malá prestiž ve společnosti, vnímání rozporů mezi tím, s čím jsme se seznamovali během předchozí přípravy a mezi realitou každodenní práce.

Cílem sociální práce, která je zaměřena na plynulý přechod vězňů do občanského života. Sociální intervence od okamžiku obvinění až po návrat do civilního života obsahuje:

- Sociálně právní poradenství
- Odborné sociální poradenství
- Garance kontinuální sociální práce
- Koordinace spolupráce s PMS
- Spolupráce s NNO
- Podíl na zpracování programů zacházení, vyhodnocování jejich úspěšnosti
- Zpracování sociální anamnézy a individuálního socioterapeutického plánu v rámci komplexní zprávy
- Vedení nejméně jedné aktivity z oblasti preventivně výchovných nebo vzdělávacích programů
- Podíl na zkoumání příčin vzniku mimořádných událostí, návrh opatření na jejich řešení, eliminaci a prevenci
- Individuální a skupinové zacházení (sociální terapie, sociální rehabilitace)
- Členství v odborných komisích.

8. SOCIÁLNÍ INKLUZE JAKO PEDAGOGICKÁ KATEGORIE

Každou nově koncipovanou vědní disciplínu, resp. subdisciplínu doprovází vymezení jejího předmětu, vymezení metod a její historiografický exkurz. Obdobně to platí i pro inkluzivní pedagogiku. Podrobné studie Kudláčkové (2009) analyzuje v historickém kontextu vývojové trendy dnešní inkluzivní pedagogiky. Postoj společnosti k jedincům s postižením se v dějinách lidstva vyvíjel a vyvíjí – od fyzické likvidace přes různé formy represivního přístupu až k přístupům dnešním, integračním a inkluzivním. V řecké kultuře vnímáme výchovu a vzdělávání jako jednu z forem péče o duši, jako přípravu člověka na začlenění do obce, do polis. Výchova byla včleněna, přímo integrována do filozofie. Odmítavý a represivní přístup k postiženým však převažoval. Římská vzdělanost do jisté míry kopíruje řeckou kulturu, je zaměřena prakticky, především na užitek. U obou antických směrů nacházíme světské pojetí výchovy. Výchova byla organizována především státem a byla zaměřena na pozemské hodnoty. Postižený člověk se této koncepci vymykal. Židovsko-křesťanská kultura se vyznačovala vztahem k Bohu. Východiskem i cílem výchovy byl Bůh, bez něhož existence člověka neměla smysl. Cílem výchovy je dosažení splynutí s Bohem, dosažení věčného života. V tomto období již registrujeme akceptující přístup k postiženým. Křesťanství přináší z dnešního pohledu jisté formy sociálních programů, v nichž postižení mají šanci na přijatelnou existenci.

Přelom středověku a novověku je obdobím nových objevů, nových sociálních změn, dominanci vědeckých autorit (René Descartes). Výchova a vzdělávání ztrácí univerzalitu, vznikají psychologie, pedagogika jako nové vědní disciplíny a objevují se specializované formy péče o postižené. Novověk již jednoznačně institucionalizoval péči

o postižené. Peče měla segregační i sociální charakter. Otázka akceptace postižených však zůstává historicky diskutabilní.

Vznik speciální pedagogiky jako vědní disciplíny můžeme situovat do konce 19. století a začátku 20. století. Výchovu a vzdělávání ovlivňují věda a technika. Vzniká sekularizované vzdělávání institucionálního charakteru. Značná část 20. století se ve střední Evropě projevuje segregačním trendem ve speciální pedagogice. Období od 70. let 20. století označujeme jako postmoderní společnost. Shoduje se na tom většina současných sociologů a filozofů. Ze společenského a historického hlediska se jedná o významné evropské a celosvětové trendy, jeden z nich označujeme jako integrační proces. Týká se nejen nového politického a územního rozložení Evropy, ale i mikrosociálních jevů vztahujících se k jednotlivým komponentům společnosti. Bezesporu zasahuje i edukační realitu a proces vzdělávání a také vzdělávací instituce.

Z hlediska chápání člověka v sociálním systému lze v souladu s Galem a Marcellim (in Lechta, 2009) konstatovat, že postmoderna je typická pluralitou koncepcí světa, pluralitou pravdy a vyznačuje se i hodnotovým relativizmem. To se odráží i ve vztahu k osobám s postižením. Výchova a vzdělávání v období postmoderny ve vyspělých evropských zemích probíhá ve vysoce organizovaném a dobře vybaveném školství, na druhé straně se v tomto systému ztrácí člověk hledající smysl života, hledající sám sebe a hledající odpovídající sociální vztahy. Co se týče přístupu k postiženým, nutno konstatovat, že kulminace trendu segregace a separace v polovině 20. století způsobila potřebu trendu integrace. Jde stále o duální systém, ve kterém existuje paralelně integrovaná a segregovaná edukace. Koncem 90. let minulého století se ve speciální pedagogice objevil pojem inkluze a v návaznosti na tento termín i pojem inkluzivní pedagogika.

V souvislosti s inkluzivním trendem se do povědomí lidí dostává chápání postižení ne jako jistého znevýhodnění, ale jinakosti. Člověk s postižením může být stejně jako každý jiný obohacením pro jiného člověka, skupinu i celou společnost. Trend inkluze se dnes projevuje i legislativě, a to i v evropském kontextu. Tento fakt otevírá lidem s postižením podmínky pro inkluzi. Jde o naplnění idejí křesťanství a humanismu (stejně jako v koncepcích sociální práce).

O inkluzivní pedagogice hovoříme jako o jedné z rozvíjejících se nových vědních disciplín pedagogických věd. Je běžným vývojovým trendem v každé vědecké disciplíně, že po diferenciaci jednotlivých subdisciplín následuje jejich integrace nikoliv na původní úrovni, ale na úrovni kvalitativně vyšší. Konstituování speciální pedagogiky a její osamostatnění ze všeobecné pedagogiky v minulém století bylo nezbytné, praxe ukázala, že šlo o sociální nutnost. Speciální pedagogika neztratila svoji vztahovost a příslušnost ke všeobecné pedagogice. Průnikem těchto disciplin může být právě inkluzivní pedagogika. Fenomén inkluzivní pedagogiky má svůj historický, etický, ekonomický, sociální, odborný, vědeckotechnický, transdisciplinární, internacionální, komparativní, politický a aplikační rozměr (Lechta, 2009). Jak uvádí Lechta (2009), kořeny našeho současného inkluzivního trendu lze spatřovat v USA. Pravděpodobně první legislativní řešení v souvislosti s integrovaným vzděláváním pochází z roku 1954, kdy v Pensylvánii došlo k soudnímu rozhodnutí, podle kterého inkluze všech žáků do státních škol je etická a spravedlivá. Jestliže při hledání synonym bychom slovo integrace mohli charakterizovat pojmem tolerance, potom inkluzi charakterizujeme spíše jako akceptování. Je třeba si však uvědomit, že skutečné a všeobecné akceptování není aktuální jen ve speciální pedagogice, ale týká se všech rovin lidského bytí a sociálních i napomáhajících disciplín.

V souvislosti s inkluzivním trendem se do popředí stále častěji dostává sociologické chápání existence osob s postižením. Postoje společnosti vůči postiženým jako takové prošly v historickém vývoji celou řadou peripetí. Je samozřejmé, že koncept inkluze a celá jeho realizace jsou výrazně ovlivněny aktuálními sociálními podmínkami. Společnost sice často do určité míry toleruje osoby s postižením v prostředí, ve kterém žije majoritní komunita, ale spíše jde o jistou formu integrace. Často dochází k tzv. skryté diskriminaci. Na inkluzivní vzdělávání velmi často navazuje skrytá sociální diskriminace. Za zmínku stojí koncepcí Požára (2009), který rozpracoval koncept tzv. koadaptačního trendu v přístupu k postiženým. Mezi majoritou a minoritou má jít o vztah partnerství, v jehož rámci se hodnotový systém nechápe jako jediný. Z průniku hodnot majoritní a minoritní populace vzniká nova hodnota, kterou je třeba rozpracovávat v dlouhodobější perspektivě.

Do diskuse rozvíjející se inkluzivní pedagogiky vystupuje aktivně i Klein (Lechta, 2009). Rozpracovává diskurs, zda integrace či inkluze jsou ty správné speciálně pedagogické pojmy. Konstatuje, že diskuse je neukončena a otázka nevyřešena. Materialisticky orientovaný pedagog Feuser hovoří o „mlhavém mluvení o inkluzi“, které zakrývá realitu. Tvrdí, že nevidí žádný pedagogický důvod na změnu integrace na inkluzi, ale používá pojem inkluze ve smyslu závěrů konference UNESCO v Salamance z roku 1994 jako implicitní a pragmatický pojem, kterým se politické deklarace a akční plány pokouší působit proti tendencím marginalizace ekonomicky definované občanské společnosti.

Diskuse o inkluzi by neměla ignorovat, že například celá určitá skupina lidí se sluchovým postižením chápe samu sebe jako část samo-správné kultury. Chce separaci namísto inkluze. To vyvolává otázku, jak pracovat profesionálně, když existují etnické či kulturní menšiny, které jsou proti své vlastní inkluzi. Představa vytvoření legitimní vědecké disciplíny – inkluzivní pedagogiky – je podmíněna diskusemi na odborné úrovni. Je zejména nutné uvědomit si následující dilemata, prezentovaná Kleinem (2009). Idea inkluze chápáná jako základní politická myšlenka a sociálně etická koncepce je od období osvícenství zakotvená v parlamentárním právním řádu jako jedno ze základních lidských práv. Oproti hlavnímu cíli inkluze je postaven nárok na individuální vzdělávání. Pedagogická idea vzdělávání se může změnit pouze tehdy, pokud budou použity speciální metody, přístupy, postupy a organizace vzdělávání.

Politika by měla vytvořit rámcové formy pro inkluzivní instituce a jejich organizační struktury. Jen taková politika může zavést potřebné reformy celého školského systému. Vyžadují to narůstající procesy exkluze v rámci globálního trhu a zápas zaměřený na výkon ekonomicky a technologicky měřitelný.

Pedagogika se často orientuje na vizi morálně dobrého člověka ve spravedlivém sociálním prostředí a sama o sobě nabádá k respektování odlišností. Podle tohoto optimistického postoje by žádné dítě nebylo jiné. Společnost je však stratifikovaná, je to jedna ze sociálních nutností existence každé společnosti. Právě do tohoto kontrastu vstupuje idea inkluzivní pedagogiky. Inkluzivní pedagogika není postavena na

heterogenosti a skupinové harmonii. Je nutný diferencovaný přístup respektující rozdíly mezi lidmi, respektující nezaměnitelnost individua. Skutečnost nejlépe vystihují pojmy rovnost a diferenciacie.

Konvence Spojených národů o ochraně práv a lidí s postižením přijata v roce 2007 vidí Disability Mainstreaming jako důležitý aspekt trvalého vývoje. Jejím základem je pochopení postižení jako zcela normální součásti lidské společnosti, váží si ho jako zdroje kulturního a sociálního obohacení. Podle Mainstreamingu má být toto téma posunuto z periferie společnosti do jejího centra. A má být ve společnosti jako téma trvale zakotveno. To znamená, že požadavky a potřeby lidí s postižením by se měly stát základní součástí politických, sociálních, hospodářských a administrativních procesů.

K naplnění Disability Mainstreaming je prvořadě nutná změna v myšlení lidí bez postižení, a to do takové míry, aby se vcítili do perspektivy lidí s postižením, do jejich zájmů, potřeb. Zde se nevyhnutelně otvírá prostor pro další vzdělávání, osvětu a informovanost majoritní populace. Například polská pedagogika kontinuálně rozvíjí jako jednu ze svých subdisciplín, vedle sociální andragogiky, i osvětovou pedagogiku, resp. pedagogiku osvěty a osvětové činnosti. V našich podmínkách nám termín osvěta vyvolává ne příliš pozitivní konotace. V současné společnosti postmoderního typu, zvláště ve státech střední Evropy je patrné, že do postkomunistických zemí přichází protiklady kapitalistického systému. Dominuje tržní ekonomika, s důrazem na efektivitu, sílu, soutěž, trh. Dnešní vize společnosti, ve které lidé žijí pseudoinkluzivně, je v protikladu s životní realitou. To se nejvíce dotýká lidí s těžkým postižením. Kritické sociální vědy dnes hledají odpověď na polaritu mezi tendencí segregovat a radikálně myšlenou inkluzí. Nutno upozornit na složitost této cesty.

Žijeme v době, kde vše je podmíněno úspěchu, materializmu, egoizmu, postmoderním hodnotám a životnímu stylu *carpe diem*. Pozitivním momentem takové doby je, že jinakost se už tak otevřeně neodsujuje. Nezabýváme se však pocitu, že jinakost se jeví jako kategorie, kterou si každý definuje po svém. Faktem zůstává, že jakákoliv jinakost má k normě různě daleko. Jinakost nikdy nebude identická s normou, a to ani v post-postmoderní době, které se zcela jistě dožijeme. S jinakostí

se bude stále pracovat jako s kategorií sociální, s kategorií mající charakter sociální nespravedlnosti, sociálního vyloučení, sociálního handicapu a to včetně jedinců se zdravotním postižením.

Koncept inkluzivní pedagogiky, podobně jako všechny radikální koncepty, je v podstatě bipolární. Implikuje v sobě na jedné straně nezpochybnitelný záměr humanistického nasměrování moderní pedagogiky a na straně druhé současně i jisté nebezpečí, že v případě nevhodného, nepřiměřeného či unáhleného aplikování může uškodit právě těm, kterým chceme pomoci – jedincům s postižením. Postupujme tedy odhodlaně, ale rozvážně, odborně, ale strategicky, pedagogicky, ale se sociálním akcentem.

Idea inkluzivní pedagogiky je rozšířena po celém světě. Setkáme se s ní nejen ve vyspělých zemích, ale i v zemích rozvojových a také v těch nejchudobnějších. Různorodost a heterogenita je normálním sociálním jevem v podmínkách těchto školských systémů. Prostřednictvím inkluze dojdeme ke konceptu sociální participace, ale to se dostáváme už nad rámec dnešních aktuálních úvah. Pojem „inkluze“ se objevil v politické diskusi v Evropě poprvé v 90. letech minulého století v kontextu vzdělávací politiky Salamanského usnesení. Na světové konferenci pořádané organizací UNESCO a španělskou vládou roku 1994 v Salamance na téma „Pedagogika pro speciální potřeby“ a cílem „Vzdělání pro všechny“ podepsaly vlády 92 zemí rezoluci, ve které propagovaly a stanovily si za cíl zásadní politickou a pedagogickou změnu ve vývoji inkluzivní pedagogiky, tzn. pedagogiky a školy pro všechny děti. Z tohoto vzniklé inkluzivní vzdělávání („inklusive education“) se již nezaměřuje – na rozdíl od integrace – na vzdělávací nebo výchovné problémy jednotlivých, dříve definovaných žáků resp. na rozsah jinakosti, ale na společnost, na skupinu, třídu, na strukturu systému, ve kterém se mají vzdělávací podmínky a účast na vstupech do heterogenní studijní skupiny organizovat především společně. Účast znamená se společně učit s ostatními a pracovat s nimi při společném procesu učení.

Inkluze ve vzdělávání staví na těchto předpokladech a procesech:

- Všichni studenti a pracovníci školy jsou stejně důležití.
- Zvyšování míry zapojení studentů (snižování míry vyčlenění) do školní kultury, vzdělávacího procesu a komunity.

- Změna školní kultury, politiky a praxe tak, aby byla zohledněna různorodost studentů.
- Odstraňování překážek v učení a zapojení všech studentů, tedy nejen těch, kteří mají určité postižení či jsou označení jako „studenti se speciálními vzdělávacími potřebami“.
- Využívání zkušeností z konkrétních případů překonávání překážek v přístupu a zapojení tak, aby ze změn mohli čerpat i ostatní studenti.
- Vnímání rozdílů mezi studenty jako inspirace pro podporu učení, nikoliv jako problému, který je třeba řešit.
- Uznávání práva studentů na vzdělávání v místě, kde žijí.
- Zkvalitňování škol pro potřeby studentů i učitelů.
- Vyzdvihování úlohy škol při budování společenství a rozvoji hodnot, nejen při zvyšování výkonů studentů.
- Podpora vzájemně prospěšných vztahů mezi školami a okolní komunitou.
- Zohledňování myšlenky, že inkluze ve vzdělávání je jedním z aspektů inkluze ve společnosti.

Inkluze je o minimalizaci všech překážek ve vzdělávání všech studentů. Inkluze začíná tím, že připustíme odlišnost mezi studenty. Při vývoji inkluzivních přístupů k výuce a učení se staví na respektování těchto odlišností. To může znamenat rozsáhlé změny ve třídách. Dítě nebo mladý člověk nás musí zajímat z pohledu celé osobnosti.

Inkluzivní škola vytváří přirozené a vstřícné prostředí pro každého. Žáci jsou vychováváni pohromadě, navzájem spolupracují, vytváří mezi sebou vazby a vzájemný kontakt podporuje dobré soužití i v dospělosti, což je výsledkem inkluze. Pokorná (2006) zdůrazňuje důležitost inkluze pro vytvoření zdravé společnosti. Smyslem inkluzivní školy je bourat zbytečné sociální bariery, ve společném integrujícím výchovném prostředí, dopřát všem žákům vzdělání, které bude naplňovat právě jejich individuální potřeby. Určitý okruh žáků potřebuje speciální vzdělávání, jehož odlišnosti jsou tak velké, že při zachování únosných nároků na učitele není možná kompletní inkluze těchto žáků. Nicméně množství těchto žáků je řadově menší, než kolik jich vyčleňuje tradiční

české školství. Inkluzivní škola tedy musí nejdřív velmi přesně diagnostikovat potřeby jednotlivých žáků a každé třídě podle toho na míru šít program, který bude typicky vysokou měrou vnější a vnitřní diference a individualizace. Aby mohl být efektivní, bude obsahovat i velmi podrobnou a systematickou evaluaci jednotlivých kroků.

Spilková vysvětluje význam inkluzivní školy pro žáky i společnost jako celek. Dává jí klíčový význam pro práci s dětmi se speciálními vzdělávacími potřebami a věří v lepší přístupy společnosti. Inkluzivní škola, inkluzivní vzdělávání znamenají spravedlivý, rovný přístup ke vzdělávacím příležitostem pro všechny děti bez rozdílu (alespoň na úrovni základního vzdělávání), bez předčasné selekce a segregace. Klade se důraz na solidaritu, pospolitost, na spolupráci a vzájemnou pomoc, na spoluúčast na vlastním rozvoji, na autonomní učení, sebeřízení a vlastní prostřednictvím tvorby podnětného učebního prostředí a kvalitních učebních situací.

Každý žák si přináší do školy své životní zkušenosti a přesvědčení. Každý je jedinečná osobnost a na tomto inkluzivní škola staví. Využívá odlišnosti jako výhody a každému se snaží zajistit co nejlepší možnosti ke vzdělávání. Žáci vnímají rozdíly mezi sebou a jsou vedeni k porozumění, toleranci, úctě k ostatním i k sobě. Každý je něčím cenný a má co v tomto kooperativním procesu nabídnout, a právě proto je inkluze všech v zájmu všech, neboť individuální kvality jednotlivců se doplňují. Třída je místem, kde žáci tráví hodně času. Proto by měla být podobná rodině, kde každý žák cítí, že zde má své místo, ostatní ho respektují a pokud potřebuje, pomohou mu. Dobré klima třídy vede k úspěšné inkluzi. Podílejí se na něm žáci, učitelé, pracovníci školy a do určité míry i rodiče. Mezi všemi aktéry by měla panovat důvěra, tolerance a vzájemná podpora.

Inkluze podporuje spolupráci. Žáci často pracují ve skupinách. Ve třídě panuje přátelská, ale i soustředěná a tvůrčí atmosféra. Učitel i třída by měli společně rozumět tomu, že důležitý není jen výsledek, ale i kooperativní proces a jeho kvalita. I těžce postižené dítě může mít z účasti na běžné školní práci nějaký užitek. Žáci využívají takových pomůcek a postupů, které jim umožňují pracovat tempem, jež odpovídá jejich schopnostem a potřebám. Inkluze znamená změny ve strategiích výuky a v přístupu učitelů. Učitel má ve svých rukou celý inkluzivní proces.

Každý, kdo na škole působí (zaměstnanci i žáci školy), by měl být seznámen s problematikou integrace a inkluze. I rodiče žáků školy mají právo vědět, co se děje ve třídě/škole, kterou navštěvuje jejich dítě. Vhodné je informovat rodiče na třídních schůzkách, kde se mohou na cokoli zeptat, a můžeme vyvrátit jejich případné obavy. Pokud mají rodiče o problematiku zájem, je vhodné doplnit informace přednáškou odborníka. Spolupráce učitelů, jejich vzájemné porozumění a podpora je také velice důležitá. Nejen pedagogové, ale celý personál školy by měl zaujmout inkluzivní přístup k žákům.

Inkluzivní výchova v rodině a inkluzivní vzdělávání ve škole je první možnost vytvářet komunitu akceptace, rovnosti, tolerance. Je na to česká společnost připravena? Hodnoty, normy, životní styl, českého prostředí to v podstatě ani neumožňují. Jedním z cílů vzdělávání je získat stupeň vzdělání. Vzdělání je spojeno se statusem jedince, umožňuje mu přístup k zaměstnání a tím i zlepšuje jeho finanční stránku. I zde platí obecně přijímaný fakt, že čím vyšší vzdělání jedince, tím vyšší šance má na zaměstnání a jeho participace na sociálním životě je plně sanována.

Osoby s postižením v zemích Evropské Unie, vykazují nižší vzdělání v porovnání s osobami zdravými. Dvě třetiny populace postižených ukončilo vzdělávání na základním stupni. Vyšší vzdělání vykazuje jen určité procento. Nejvíce osob s postižením právě na úrovni základního vzdělání je ve Francii, Itálii, Španělsku, Velké Británii a naopak s vysokoškolským vzděláním univerzitního typu je nejvíce osob ve Finsku a Francii.

Za pozornost stojí fakt, že mezi postiženými především s nižším vzděláním se objevují častěji ženy, než muži. Rovněž charakter bydlení má vliv na strukturu vzdělání a to tak, že nižší stupeň vzdělání je vysledován především u osob s postižením žijících na vsi. Velmi alarmují je fakt, že každá desátá osoba vykazuje neúplné základní vzdělání a pouze ono základní vzdělání vykazuje 57% populace osob s postižením. Co se týče vzdělání mládeže na středoškolské úrovni je nutno zdůraznit, že řada regionů nemá možnost dál vzdělávat osoby s postižením. Tito mladiství mají speciální vzdělávací potřeby a je velmi obtížné je dále vzdělávat. Nejhorší situace je ve vysokoškolském vzdělávání, i když počet studentů s postižením narůstá.

Inkluzivní školské prostředí také znamená, že postupně roste i počet žáků ve školách běžného vzdělávacího proudu a dochází k situaci, kdy škola a školní prostředí se stává stále častěji místem každodenních bezprostředních kontaktů osob s postižením a zdravých jedinců. Toto je velmi důležitý aspekt sociální participace, neboť se tím podporuje společenský život handicapovaných. Rovněž je patrný posun u základních škol v přípravě přijmout žáka s postižením. Ne všechny děti s postižením, které jsou zařazeny do běžných škol, jsou schopny samostatného života ve škole. Je zapotřebí, aby měly asistenta a problematika přizpůsobení se režimu v těchto integrativních školách je otázkou, jak rodičů těchto dětí, tak vedení škol.

V předškolním vzdělávání, zvláště ve velkých městech není vysledován závažný nedostatek. Vlastní inkluze takového dítěte je možná a častá. O možnostech inkluze rozhoduje především stupeň fyzické schopnosti žáka, stupeň jeho intelektuálního rozvoje, stupeň emocionální zralosti, psychické odolnosti poznávacích schopností a motivace. Žáci s postižením opouští školy všech stupňů s nižším pocitem životní spokojenosti, což dokazují výzkumy v porovnání s osobami zdravým. Z metodického portálu *Rámcový vzdělávací program* lze citovat: „*Inkluze je nikdy nekončící proces, ve kterém se lidé s postižením mohou v plné míře zúčastňovat všech aktivit společnosti stejně jako lidé bez postižení.*”

Inkluzivní postoj spočívá v přesvědčení, že všichni lidé jsou si rovni v důstojnosti a právech. V inkluzivním přístupu jsou tedy osoby s postižením zapojovány do všech běžných činností jako lidé bez postižení. Pokud je to možné, nejsou přitom využívány žádné speciální prostředky a postupy. Pouze v situacích, kdy je to nezbytně nutné, nastupuje adekvátní pomoc a podpora. V tom můžeme spatřovat zásadní posun od integračních postupů, které spočívají právě v zajištění speciálních prostředků, podpory a péče pro osoby s postižením, aby mohli být tito jedinci následně zapojováni do většiny činností v běžném životě společnosti. Dobře je to zřejmé na příkladu školské integrace: zatímco integrační přístup spoléhá především na síť speciálních škol, které pro vzdělávání handicapovaných žáků a studentů využívají zejména specifické metody a pomůcky a vytvářejí víceméně zvláštní (až segregované) vzdělávací prostředí, inkluzivní vzdělávání upřednostňuje zařazování

žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami do běžných škol – tedy jejich vzdělávání společně s nepostiženými vrstevníky a s využitím převážně běžných vzdělávacích metod a prostředků (speciální pomůcky a metody jsou samozřejmě využívány všude tam, kde je to pro efektivní vzdělávání znevýhodněných žáků a studentů nezbytně nutné). Takový přístup je mimořádně výhodný i pro děti bez postižení, které si tak mohou vytvářet relevantní, nezaujaté postoje k osobám s handicapem, a přijmout tedy za svou i centrální myšlenku inkluze – že totiž být odlišný je normální.

Vyrovňáváme šance žákům a studentům s postižením, ale jaké šance? Skutečně šance přístupu ke vzdělání. Nyní trochu reality. 20 tisíc studentů středních škol nedosáhne každoročně na státní maturitu a to jsou ročníky, kde inkluzivní strategie nebyla ještě tak dominující. Zapomínáme, že mnoho učebnic obecné pedagogiky dodnes uvádí jako jednu ze základních funkcí školy i funkci selektivní, zejména v podmínkách základního školství.

O dlouhodobých krocích, které by měly vést ke změnám v edukačním procesu v českém školství, se hovoří již celé čtvrtstoletí. Jakoby zase za všechno mohly pedagogické fakulty. Měl by se totiž mimo jiné změnit způsob vzdělávání učitelů, na čemž se obě strany shodly. Kdy tedy ta změna přijde, o změnách se hovoří už hodně dlouho. Didaktika předmětů by se měla více zaměřit na inovativní metody výuky. Nejen budoucí, ale také stávající učitelé by se měli rovněž školit o tom, jak ovlivnit celkové třídní klima a zvládat krizové situace dané kontaktem s problémovými žáky.

9. KOMUNIKACE JAKO EPISTÉME VYTVÁŘENÍ IDENTITY

Problematika patologických projevů chování není novinkou jednadvacátého století. Právě v této překotně se rozvíjející době se diskuse o tom, zda je vinen dotyčný jednotlivec či naopak zda je jeho odchylka od normy důsledkem neschopnosti společenského klimatu absorbovat či neutralizovat odlišnosti od konvenčního stavu, rozvíjí. Tento fakt lze přičíst zejména současně postmoderní době a přístupu k celkovému prožívání, jež poprvé v historii odnímá lidskému společenství (ať již chápanému jako konglomerát soupeřících kultur a idejí nebo jako globální společenství, založené na společných nejobecnějších hodnotách) nálepku „správného“ a naopak staví vedle sebe vzájemně se vylučující koncepce, aniž by některou z nich apriorně označila za nadřazenou. Paradoxně právě fenomén globalizace, jenž umožnil naplno rozvinout soupeření mezi kulturami, vede ve stejné době k jejich přibližování či „upořádání“ některých z nich ve jménu diktátu jediné ideologie, která je vlastní prakticky všem soudobým světonázorovým koncepcím – tržnímu kapitalismu. Pád bipolárního uspořádání světové politiky byl mj. také pádem soupeřící komunistické ideologie, čímž tržně orientovaný kapitalismus ztratil v politické i ekonomické rovině jediného vážného soupeře. Daleko větší nebezpečí proto dnes vznikají ne vně, ale uvnitř tohoto systému; rozevírající se nůžky sociální nerovnosti, tlak na zvyšování výkonu, hedonismus, odlidštění a atomizace společnosti, ekologické problémy, extremismus, to vše jsou jevy, které se vyskytují v rámci soudobé společnosti a mohou se potenciálně stát její vážnou hrozbou.

Lze diskutovat o tom, zda soudobé formy deviantního chování jsou důsledkem nedostatků současného uspořádání společnosti; mnohé z nich se přece (byť někdy v pozměněných podobách) vyskytovaly i v předchozích obdobích historie lidského druhu. Zároveň ovšem nelze automaticky

sejmout ze současného světového řádu odpovědnost za vznik nových či za opětovný výskyt již dříve vyzozorovaných forem deviace.

Při hledání optimálního řešení vznikajících problémů v chování jedince nesmí být opomíjen také sociální kontext, v němž se akty patologického chování odehrávají, příp. prostředí, z něhož dotyčný vzešel či které určujícím způsobem formovalo jeho systém hodnot a norem a vnitřní prožívání. Nezastupitelným činitelem v tomto ohledu je rodina. Mezi hlavní charakteristiky soudobého společenského uspořádání lze zařadit např. diktát úspěchu, racionality, hedonismus, absenci obecně sdílených morálních hodnot, zvyšující se tlak na jedince (časový i výkonostní), atd. Tyto faktory kladou velkou zátěž na jednotlivce i rodinu, přičemž mechanismy standardizovaného vyrovnávání se s tímto tlakem jsou rozvinuty méně. Tato kombinace může vést k rozvoji široké škály sociopatologického jednání. Může se jednat buď o rozvinutí určitého druhu závislosti, příklon k určitému „výlučnému“ společenství či o propuknutí násilného chování vůči ostatním nebo sobě samému.

K tradičním druhům závislosti (alkoholismus, tabakismus, drogová závislost, závislost na hracích automatech) se v posledních desetiletích přidávají další druhy, odvislé od nových druhů zábavy (netomanie, závislost na televizi, atd.), diktátu soudobých estetických norem (bulimie) či obecné proměny vztahu společnosti k některým tradičním činnostem (závislost na práci, sexu, nakupování). Sektářství může být chápáno jako široký pojem, jehož prvky lze nalézt v některých náboženských, politických (zejména extrémně laděných), psychoterapeutických, vzdělávacích i čistě ekonomicky laděných společnostech. Sebevražednost je fenoménem, jehož vnímání je v rozhodující míře podmíněno kulturně a také je v různých společnostech značně odlišné; stejně tak rozdílné mohou být i motivy pro její spáchání či volba způsobu provedení suicidálního pokusu. Mezi zvláště nebezpečné jevy lze zařadit kriminalitu mladistvých, která je společně s tzv. novými formami kriminality závažným problémem pro budoucí rozvoj společnosti. Agresivní chování se navzdory jistým genetickým predispozicím může rozvinout u dítěte především v klinické rodině nebo v kolektivu, kde se může dopouštět nebo sám být vystaven agresivnímu chování ze strany ostatních bez jistoty potrestání pachatele. To vše jsou konkretizované podoby sociálně patologických jevů.

Sociální patologie (angl. socialpathology, něm. Sozialpathologie, fr. pathologie sociale) je souhrnný pojem pro označení chorobných, nenormálních, všeobecně nežádoucích společenských jevů. Patří sem i sankcionované formy deviantního chování, rovněž studium příčin jejich vzniku a existence. Pojem začal používat významný anglický filozof a sociolog H. Spencer, jeden ze zakladatelů pozitivismu ve společenských vědách a zastávce evolucionismu. Spencer hledal paralelu mezi sociální a biologickou patologií, a to v oblasti biologického a sociálního organismu. E. Durkheim považoval sociální patologii za vědu o chorobách a nepříznivých skutečnostech, činech a chování, které se odchyľují od stanovených norem, ale současně jsou organickou součástí, komponentou sociálního života.

Porozumět tomu, co je abnormální je možné pouze tehdy, pokud máme vymezeno, co je normální. V odborné literatuře jsme občas svědky dvojakého chápání normality – jednou jako normalita prožívaného světa (lebensweltliche Normalität), která garantuje vnitřní jistotu, jindy jako normalita, o kterou usiluje sociální stát, překonávající sociální jistoty (Böhnisch, 1994).

Operacionalizovat a následně empiricky postihovat normalitu je neobyčejně těžké. Všeobecně lze konstatovat, že za normální je smysluplné pokládat sociální jevy a procesy, ale i sociální situace, které umožňují člověku takové životní projevy, které jsou výsledkem konsenzu a nepotřebují vždy znovu a znovu zvláštní argumentaci pro vlastní zdůvodňování. Normalita bude mít proto svoji subjektivní, statistickou, antropologickou a sociokulturní dimenzi.

Termín *sociální patologie* použil už A. I. Bláha, který zdůrazňoval poruchy *sociálních procesů a sociálních zařízení*. Sociálně patologické teorie vycházejí nejčastěji z předpokladu, že ve společnosti existují dlouhodobé strukturální nedostatky, které členy společnosti postihují různě, nerovnoměrně. Sociální patologii se často vytýká, že je popisná, že je pouze sbírkou sociálních problémů. Často se hovoří také o *patologizaci*. Máme tím na mysli situaci, kdy jistému deviantnímu chování, nebo některým znakům takového chování, připisujeme charakter choroby. Doprovodným negativním jevem *patologizace* je odnětí kompetencí sociální pedagogiky ve prospěch medicíny (nejčastěji psychiatrie)

nebo psychopatologie. V důsledku takového přístupu se redukuje úsilí o nápravu na *terapii a kuratelu*.

S termínem *sociální patologie* se setkáváme ve specifických významech od doby Ericha Fromma a tzv. Frankfurtské školy (kritická teorie, neomarxismus). Podle této teorie představuje sociální patologie nejen problém duševního zdraví jednotlivce uprostřed společnosti, který se neumí přizpůsobit, ale i patologický stav celé (západní) společnosti.

Zastánci kategorie *sociální patologie* zdůrazňují její negativní axiologický náboj, tj. společenskou nepřejícnost, kterou údajně termín sociální deviace neobsahuje v takové intenzitě. Zvláštní kategorii představují poruchy chování, které nepatří do oblasti sociální patologie, resp. sociální deviace, neboť jsou součástí individuální invalidity, abnormality v psychologické anebo anatomické struktuře či funkci člověka.

V průběhu 20. století byly považovány za sociálně patologické jevy sebevražednost, alkoholismus, prostituce, ale také rozvodovost, nezaměstnanost či válečné konflikty. Později se k nim přidaly narkomanie, široké spektrum závislostí, násilí, agresivita a extremismus, který představuje dnes jedno z největších nebezpečí. Hrozí nebezpečí rezignace lidí na jejich odstraňování, resp. eliminaci.

Sociálně patologické jevy mají všechny známky sociálních jevů včetně *nadindividuálnosti*. Znamená to, že existují nezávisle na tom, zda si je subjekt, jednatel, uvědomuje či nikoliv. Metody výzkumu v oblasti sociálně patologických jevů považujeme za významné, ne však za samostatné a už vůbec ne za výlučné metody sociálně pedagogického výzkumu v oblasti sociální patologie ve smyslu návratu k durkheimovskému antipsychologismu a proti nominalistickému chápání společnosti, podle kterých *společnost*, a tedy i *sociální patologie*, je pouze název, kterým se sleduje vyjádření určitého celku individuů a jejich vzájemných vztahů (Hirner, 1976). V této oblasti je třeba hledat všeobecné úsilí o budování kolektivní identity, překonávat dichotomické myšlení *společenství a společnost*, ale i interpretace společenského života z pozice jednotlivce.

Specifický přístup k problematice sociální patologie získáme v okamžiku, kdy na současnou sociální situaci pohlédneme z pozice *superzapasu*, který úzce souvisí s utvářením *nové civilizace* (Tofler, A., Toflerová,

H.). Koncept srážky civilizací (rozumějme: první sociální vlny – agrární revoluce, druhé vlny – industrializace a třetí vlny – nástupu informačních technologií) znamená vznik, resp. rozvoj nových konfliktů, jakými jsou především klasická průmyslová velkovýroba a přesun těžiště z oblasti výroby do oblasti sociálních služeb, ultranacionalismus a zánik klasických národních států, masovost výroby a společnosti a současně jejich demasifikace, tradicionalismus a zrychlování tempa vývoje, vzdělanost versus nevzdělanost, univerzálnost versus specializace apod. Nejdůležitějším momentem v politickém vývoji naší doby je podle Toflerových vznik dvou základních táborů. Jeden je oddaný *civilizaci Druhé vlny*, pevně odhodlaný zachovat klíčové instituce masové průmyslové společnosti, tj. nukleární rodinu, masový vzdělávací systém, gigantické korporace, masové odbory, centralizovaný národní stát a politiky pseudoreprezentativní vlády. Druhý tábor, oddaný *civilizaci Třetí vlny*, si uvědomuje, že nejnaléhavější problémy dneška, počínající nedostatkem energií přes válku, chudobu a ekologickou krizi až po rozpad rodinných vztahů, se nemůže řešit v rámci průmyslové civilizace. Rozvojem poznání, akceptováním plurality hodnot, změn v klasické nukleární rodině *Druhé vlny* a přisouzením adekvátního významu sociální pedagogice, sociální práci a sociálním službám vůbec je možné hledat a nacházet řešení problémů sociální patologie.

Sociální patologie je shrnující pojem pro nezdravé, nenormální, obecně nežádoucí společenské jevy, tzn. společnosti nebezpečné, negativně sankcionované formy deviantního chování, ale hlavně označení pro studium příčin jejich vzniku a existence. Do sociologie zavedl tento pojem Herbert Spencer, který hledal paralelu mezi patologií (chorobou) sociální a patologií (chorobou) biologickou, mezi biologickým organismem a společenským organismem, jejich strukturami a funkcemi. Spencerovský biologismus je hlavní příčinou pozdějšího zamítání pojmu sociální patologie a jeho nahrazování pojmem sociální deviace.

Mühlpachr (2008) ve svých výzkumných pracích parciálně prezentuje problémy vzniku sociálně patologického chování. Jeho výzkumné aktivity, dílčí i souhrnnější práce, vyústily v prezentaci sociálně pedagogické teorie vzniku sociální deviace. Tyto dílčí etiologické elementy

syntetizuje do teorie patologické interpersonální komunikace. Samotná teorie je postavena na sociologicko – pedagogicko – psychologické epistémě (ve foucaultovském slova smyslu).

Teorie patologické interpersonální komunikace vzešla jako výsledek řady empirických a teoretických studií autora. Vedle dlouhodobě prováděných kvantitativních výzkumů doplněných kvalitativními partiálními studiemi se verifikovala tato teorie jako teorie etiologická ve vztahu ke vzniku sociálně patologického chování jedinců, a to se zvláštním důrazem na problematiku závislostního chování.

Legitimita teorie patologické interpersonální komunikace je podložena triádou systémově podmíněných faktorů, přičemž *na prvním místě nutno uvést dlouhodobou, patologickou interpersonální komunikaci (ve smyslu neuspokojení primární komunikační potřeby dítěte), která má protrahovaný, prolongovaný charakter*. Po určité individuálně dané době chronifikuje (stává se chronickou patologickou komunikací). Počátky této patologické interpersonální komunikace lze diagnostikovat do tří let věku dítěte, kdy vznikají zárodky komunikačního deficitu. Dítě strádá neuspokojenou komunikační potřebou, nejsou zkomunikovávány (lépe: rozkomunikovávány) jeho problémy, potřeby, poznatky, připomínky apod. Komunikační deficit se prohlubuje se zvyšujícím se věkem a silícími (co do četnosti i kvality) edukativními vlivy (intencionálními, ale zejména funkcionálními), přináležejícími danému věkovému období dítěte. Komunikační deficit se markantně manifestuje v prepubertálním, resp. pubertálním a adolescentním věku inklinací k projevům sociálně patologickým. Dítě, resp. mladistvý vzhledem k neuspokojené potřebě – potřebě interpersonální komunikace v primární skupině – se odvrací hodnotově i normativně od rodiny a přijímá hodnoty a normy jiné primární skupiny, v tomto případě vrstevnické skupiny. Chce-li být integrován do této vrstevnické skupiny (party), musí socializovat hodnoty a normy této skupiny (experimentuje s narkotiky, alkoholem, vykrádá auta, přijímá a prezentuje – mnohdy i bez přijetí – extremistické názory apod.). Čím déle bude dítě intencionálními výchovnými vlivy v rodině *fixováno* ke členům rodiny (a nemusí to být pouze rodiče či sourozenci), tím déle bude toto dítě rezistentní vůči funkcionálním vlivům patologických subkultur. Komunikační

paradigma by se mělo stát základem pro operacionalizaci při tvorbě preventivních socioedukativních intervencí.

Druhým systémově podmíněným komplexem faktorů, který je identifikován ve vztahu k dítěti, resp. mladistvému, je *nenalezení adekvátní identity*. Nenalezení identity úzce souvisí s deficitní komunikací. Dítě v podmínkách současné *agresivně* orientované postmoderní společnosti nemá možnost nalézt svoji vlastní identitu, sociální roli, sociální status. Vizí současnosti je nonidentismus. Dítě, resp. mladistvý, s neukotvenou identitou je o to více ohroženo při vytváření své identity, neboť své socializační vzory spatřuje v masmédiích. Hrdinové akčních filmů, pořadů pro děti, ale i celé řady pohádek jsou etiketizováni jako ti *nejlepší, nejschopnější, nejpřijatelnější*. Jejich komunikačním paradigmatem je síla a násilí, non-realismus, postmoderní utopie. Tyto společnostmi prezentované vzory a modely přebírají jedinci s výše popsány deficitem a aplikují je do podmínek svého reálného života. Pak se setkáváme se šikanou jako s formou *alternativní* komunikace, experimentování s drogou je projevem *vysokého* sociálního statusu a vykrádání aut je symbolem moci, neboť kdo má peníze, má moc.

Třetím, nejširším komplexem patologické triády je *systém sociálně patologických vlivů nejrůznější kvality*. Jedná se o *dysfunkci rodiny, individuální* či sociální patologii různého druhu. Lze sem zařadit i nedostatek sociokorektivních opatření, volnočasových aktivit, přemíru intencionálních i funkcionálních vlivů s negativním nábojem, vliv masmediálních institucí, životní styl s atributy postmoderní společnosti – nonkonformismus – a ostentativní životní styl. Fenomén *přidružené* patologie je pouze živnou půdou pro rozvoj jakékoliv formy sociálně patologického chování, na které *klíčí* dva primární problémy (komunikace a identita).

Teorie patologické interpersonální komunikace může lingvisticky využít svých počátečních písmen v obráceném pořadí pro vyjádření intenzity triády příčin obsažených v systémově pojaté teorii patologické interpersonální komunikace.

Nelze opomíjet specifické teorie jednotlivých vědních oborů (medicína, biologie, psychologie, sociologie, antropologie a další) ani multidisciplinární teorie čerpající z komplexu systémově podmíněných jevů. I jim nelze upřít právo na legitimitu.

10. INFORMACE JAKO ZÁKLADNÍ SOCIÁLNÍ KAPITÁL

V dnešní postindustriální době za probíhající technologické revoluce se stává nejdůležitějším zbožím globalizované společnosti *informace*. Ta se stává hlavním prostředkem i produktem nové postmoderní doby. Vzájemné propojování informačních a komunikačních technologií vede ke vzniku a rozvoji informační společnosti. Kdo nehraje aktivní úlohu v dnes dynamicky rozvíjející se informační společnosti a nepřijímá její atributy, se postupně dostává na okraj (informační) společnosti.

Pro úspěšný a harmonický rozvoj informační společnosti je třeba vzájemné kooperace a jít tak správnou cestou k budoucnosti globalizovaného světa s plnohodnotným životem všech složek společnosti. Na životě v informační společnosti se musejí podílet občané, podnikatelské subjekty, akademická a výzkumná sféra, stejně tak jako veřejná a státní správa.

Základní elementem informační společnosti jsou instituce knihoven, a to na všech dostupných úrovních.

Občané a zejména podnikatelský sektor vývoj již pochopili a chopili se příležitostí a výzev, které s sebou nese vznikající se informační společnost a snaží se její výsledky využít k uspokojení vlastních potřeb. Prvotní impulsem se stala akademická sféra ve spolupráci se sférou komerční a dali tak vzniknout fantasticky dynamickému procesu informační společnosti, který zachvátil celou planetu. Informatika a telekomunikace se staly klíčovými faktory ekonomického rozvoje, který může přinést občanům zvýšení kvality života, uspokojení jejich potřeb a seberealizaci.

Stát může pro rozvoj informační společnosti udělat velmi mnoho, může toho však také mnoho pokazit. Zejména pokud začne svazovat prostředí informační společnosti nejrůznějšími regulemi a omezeními.

Nesmíme zapomínat, že boom informační společnosti se uskutečnil bez aktivní role státu. Ale k tomu, aby se informační společnost stala samozřejmostí pro každého občana musí stát hrát určitou.

Pro úspěšné vybudování informační společnosti je nezbytné důmyslné propojení informačních, komunikačních a mediálních technologií. Tímto dochází k dramatickému snížení prostorového i časového omezení a k téměř neomezenému získání a výběru informací všeho druhu. Takto vybudovaná globální informační infrastruktura umožňuje propojení všech informačních zdrojů a prostředků zpracovávající informace do celosvětové sítě. Předpokladem rozvoje je učinit tento přenos maximálně levný, dostupný a rychlý s téměř neomezenou kapacitou přenosu dat. Proto je třeba koordinace všech složek globální informační společnosti – lidé, procesy, technika a technologie. Většinu z toho již vyspělý svět získal díky Internetu, který stál bezesporu u zrodu informační společnosti. Za jeho původem stál stát (armáda), jeho rozšíření se však uskutečnilo bez jeho přímé asistence, i když nepřímou se na něm nepřímou podílel například financováním akademické sféry. Bez zapojení podnikatelského sektoru by však byl Internet stále jen kanálem vyměňujícím několik odborných informací mezi vědci případně studentskými nadšenci.

Nové produkty a služby díky moderním technologiím pronikají do všech oblastí společnosti. Lze očekávat rapidní změny ve všech oblastech, ekonomikou počínaje a všedním životem ve společnosti konče. Za použití vhodných nástrojů může doznat výrazné změny i vztah soukromé a veřejné sféry. Bod kam směřuje všechno snažení subjektů informační společnosti je spojit světové ekonomiky v jeden globální efektivní trh. To se sebou nese ohromné příležitosti, ale též se mohou vyskytnout úskalí. Díky informační společnosti dochází ke vzniku mnoha nových sektorů v ekonomice a k výrazným změnám v již existujících odvětvích, které vedou k rapidnímu nárůstu produktivity. Doslova revoluci a ohromné úspory lze očekávat v dopravní infrastruktuře. Významným elementem trhu se stanou prostředky globalizovaného trhu prostřednictvím elektronického obchodu přes Internet a další informační kanály. Dojde k ještě výraznější mobilitě kapitálu za levnými výrobními faktory, zejména za levnou pracovní silou, což povede

k levnější a efektivnější produkci, a tedy k celosvětovému zvýšení konkurenceschopnosti se všemi důsledky. Zvětší se pracovní mobilita, lidé budou moci plnohodnotně uplatnit své schopnosti, které nejsou dnes plně využívány z důvodů informačních, sociálních a geografických bariér. Tyto bariéry se díky rozvoji informační společnosti stanou marginálními. Nové možnosti se objeví ve sféře vzdělávání, ty mohou rozšířit lidský kapitál a zvýšit svou kvalifikaci a uplatnit se tak ve stále se zostřující konkurenci na trhu práce. Nové dimenze se mohou objevit ve vztahu státu k vlastním občanům a odstranit tak dnes naprosto specifický způsob styku občanů s úřady. Informační společnost zvýší potřebu kvalifikovanějších pracovních sil, to může zhoršit možnosti méně kvalifikovaných a nekvalifikovaných pracovníků, což s sebou může nést neblahé sociální důsledky. Zabránit tomuto vývoji je třeba dostatečným průběžným vzděláváním, což s sebou nese jisté prvotní náklady. Nebezpečím se pravděpodobně stane počítačová kriminalita, krádeže důvěrných informací a dalších nehmotných statků. Hrozí šíření zneužitelných a nebezpečných informací, pornografie, hackingu a krádeže autorských práv, virů a v neposlední řadě může dojít i k většímu zneužití informační společnosti státem a k daleko větší kontrole osob, firem, a všeho ve společnosti, a znehodnotit tak zcela původní záměry informační společnosti.

Pokud stát využije alespoň části nástrojů, které mu nabízí rozvoj globální informační infrastruktury a informační společnosti a zajímá všechny jednotky státní správy na jejím využívání a implementaci, může dojít k velkému zefektivnění práce státu a jeho spolupráce s ostatními subjekty. Velmi důležité je navození důvěryhodné a efektivní komunikace a jejím všeobecným využíváním. Změny mohou nastat v řadě oblastech, které má stát na starosti. Důležitým prvkem pro rozmach informační společnosti ve státě je implementace některých e-zákonů (např. zákon o elektronickém podpisu).

Velkým příslibem je využívání způsobu elektronické komunikace mezi občany a úřady. To může zlepšit, zrychlit a zefektivnit vzájemnou komunikaci. Dokumenty, se kterými se dnes stojí dlouhé fronty na úřadech v úředních hodinách, bude možné odevzdávat v elektronické podobě kdykoli a kdekoli. Jde tedy o úsporu času pro občany i úředníky,

a také o úsporu nákladů obou stran (poštovné, náklady ztraceného času, shoe leather costs a snížení počtu úředníků). Bylo by vhodné implementovat jistá pravidla a standardy vzájemné komunikace (hrozba vzájemné ignorance). Lze očekávat i jisté omezení korupce, neboť již nebude docházet k osobnímu kontaktu soukromé sféry s dotčenými úředníky.

Elektronická komunikace umožní aplikovat správu státu levněji a efektivněji (e-volby, e-referenda). Dostupnost téměř všech informací o činnosti zvolených zastupitelů přispěje ke zvýšení průhlednosti státní správy, ztráty její anonymity a tím i ke zvýšení důvěry k němu. To může zvýšit občanskou angažovanost a přispět tak k rozvoji občanské společnosti a větší kontrole a důvěryhodnosti státního aparátu. Na druhou stranu tento způsob demokracie se sebou může přinést řadu negativních aspektů – nekvalifikované rozhodnutí mas, tyranie většiny či ztráta odpovědnosti vládnoucích zastupitelů, ze kterých by bylo sejmuta rozhodovací pravomoc.

V zájmu lepší informovanosti a komunikace s občany je třeba zřídit jeden státní informační portál, odkud se může člověk se dostat na weby jednotlivých úřadů. Všechny státní úřady je třeba propojit jednotným informačním systémem a registry, což může přinést značné finanční, realitní i personální úspory.

Příznivý vliv se projeví i ve fiskální politice, neboť mimo snížení nákladů na státní aparát, prostřednictvím lepší komunikace finančních orgánů, díky zvýšení daňové vymahatelnosti dojde ke zvýšení příjmů státního rozpočtu. Na zvýšení příjmů se bude dozajista podílet i příliv zahraničních investic hledající průhledné a jednoduché prostředí a také zvýšením konkurenceschopnosti dojde ke zvýšení exportu tuzemských firem, a to se vše projeví na zvýšení daňových příjmů. V prvé fázi budou kladeny větší nároky na financování celé akce přechodu na nový IS. Tyto náklady však budou brzy kompenzovány úsporami a příjmy.

Hrozbou je zejména ztráta důvěrných dat o občanech. Zejména soustředění dat v jednom centrálním registru se může stát velkou výzvou pro různé nekalé živly. Chyba či úmysl v centrálním registru může ochromit celý systém dat na všech výstupných místech. Je třeba zabezpečit bezpečnou komunikaci a jasnou identifikaci komunikujících

(hrozba zneužití či krádeží e-identity). Na místě jsou obavy z výraznější kontroly státu nad občanem.

Omezení lze spatřovat v nerovném přístupu k finančním prostředkům zejména u méně kvalifikovaných, chudších a starších občanů, což zvýší nerovnosti v rozvrstvení společnosti. Velmi diskutovaným problémem je toto zejména na mezinárodní úrovni, neboť země třetího světa si nemohou dovolit investice do moderních technologií a další prohloubení mezinárodních rozdílů může vyústit v další vnitřní i vnější sociální a vojenské konflikty, a tím i k masovým exodům lidí do vyspělých států, které na tuto eventualitu nejsou a ani nemohou být připraveny. Je třeba se aktivně podílet na odstranění těchto bariér v přístupu k informačním technologiím. Hrozbou je odosobnění kontaktu s úřady, a tím i částečné ztráty zodpovědnosti obou stran.

Vzhledem k těžkopádnosti státní správy a existenci byrokratického imperativu lze očekávat těžkosti při implementaci nových systémů řízení a správy. Je třeba velké výdrže a bojovat s psychologickými, finančními a leckdy i iracionálními důvody.

Rozmach Internetu a dalších kanálů může ve svém důsledku i přímo ohrozit stát či společenský systém šířením nebezpečných informací. Tomu se snaží stát bránit cenzurou či podobnými nástroji. Je však otázkou, co je nebezpečné, a zda tento okruh se nebude postupně rozšiřovat až k naprostému odumření celého smyslu informační společnosti. Nebezpečím se může zdát získání vlivu některých skupin nad masovými komunikačními kanály a ovlivňování myšlení lidí. Na druhou stranu nekalé živly a úmysly vznikají spíše v důsledku omezeného přístupu k všeobecným informacím a neznalostí jiných kultur a zvyků, proto bych spíše očekával snížení negativních nálad jako je xenofobie a rasismus.

Pozitivní změny lze očekávat na trhu práce, neboť rozvoj informační společnosti vytvoří nová pracovní místa, které umožní pracovat z domova a umožní zapojit se do pracovního procesu i lidem, kteří byli odsouzeni k setrvání ve svém bydlišti z rodinných či zdravotních důvodů. To přispěje ke zkvalitnění osobního života, jak kvůli úspoře času ztraceném dojížděním, tak třeba i ke zvýšení příjmů rodin.

Maximální informovanost všech subjektů je předpokladem fungování jakéhokoli trhu, tedy i zavedení informační společnosti na trh práce zvedne vzájemnou komunikaci mezi pracovníky a zaměstnavateli a tím povede ke snížení nezaměstnanosti a lepšímu využití lidského kapitálu (pracovníci si najdou snáze pracovní místo odpovídající jeho kvalifikaci a zájmům).

Velkým problémem se pravděpodobně stane výrazné odlidštění při vzájemné komunikaci zejména na úřední úrovni. Lidské problémy či některé specifické situace, které nebudou a ani nemohou být ošetřeny, se stanou velmi výrazným omezením pro řadu členů informační společnosti.

Implementace informačního systému do systému vzdělávání je pravděpodobně nejdůležitější, neboť ovlivní úspěšnost všeho výše uvedeného. Bez prolnutí vzdělávání a nových informačních technologických možností nelze budovat plnohodnotnou informační společnost, jelikož by nebylo „na čem stavět“. Hlavní prioritou je mladým lidem zpřístupnit a naučit ovládat nástroje informační společnosti alespoň ve vzdělávacích institucích, kteří tak hravě mohou celý systém pochopit a odstranit tak obavy či neznalost svou i cizí. Právě to je předpokladem toho, aby se spolupráce s informačními technologiemi stala celospolečenským jevem. Na znalost standardního softwaru je již dnes zaměstnavateli kladen výrazný důraz.

V systému vzdělání bude umožněno studovat elektronickou formou a tudíž nebude třeba fyzické přítomnosti studentů či vyučujících. To zpřístupní vzdělání komukoli a kdekoli – geografické, finanční, časové, zdravotní či sociální bariéry se stanou marginálními. Může dojít ke zkvalitnění výuky, jelikož větší podíl výuky bude prováděn odborníky na nejvyšší úrovni, kteří se dnes z finančních a hlavně časových důvodů nezapojují. Úspora času bude patrná na obou stranách, které ho tak mohou efektivněji využít.

S tím souvisí i umožnění maximální dostupnosti a utřídění všech informačních materiálů ke studiu a dalšímu vzdělávání na Internetu. Tyto materiály budou moci být průběžně aktualizovány a zpracovávány. Nahrazení papírové literatury s sebou vede také pozitivní hledisko šetření peněz, času, místa a životního prostředí. Výukový software

vzhledem ke své interaktivnosti, názornosti a komplexnosti výrazně zvýší efektivitu studia.

Je třeba klást také důraz na informační gramotnost obyvatel, kteří se dnes nezúčastňují vzdělávacích programů. Vzhledem k výrazné orientaci mladších generací směrem k informačním technologiím, kam směřuje i vývoj společnosti a ekonomiky by mohlo časem dojít k dalšímu prohloubení mezigeneračních konfliktů.

Fórum o informační společnosti, jež se konalo v roce 1998 ve Vídni se věnovalo problematice zefektivnění funkcí veřejné správy a snažilo se ji přiblížit občanům. Účastníci se shodli ve „Vídeňské deklaraci“ na šesti cílech a řadě dalších doporučení potřebných k jejich dosažení.

- Právo občanů na informace,
- Poskytování veřejných služeb skrze elektronické prostředky a jejich dostupnost pro občany,
- Partnerství soukromého a veřejného sektoru,
- Poskytovat pokud možno informace bezplatně,
- Prostřednictvím evropských iniciativ osvojit standardy a nejlepší postupy,
- Připravit informační platformy pro nepřetržitý sběr informací o iniciativách využívajících nové technologie pro veřejné služby.

Informační gramotnost všech občanů je dnes nezbytná pro plnohodnotné zapojení člověka do společnosti. Proto je třeba nově přihlížet na zvýšené požadavky na vzdělání za pomoci nových technologických, které mohou zvýšit efektivitu vzdělávání. Lze očekávat, že v budoucnu bude trh práce velmi měnit se v požadavcích na pracovní síly.

Základním předpokladem pro rozšíření a zažití nových technologií je implementace všech informačních a komunikačních technologií do vzdělávacích institucí, čímž by se měli stát běžnou součástí života společnosti. Základem je napojení všech škol na Internet a jeho využívání ve výuce. Práci s informacemi za využití informačních a komunikačních technologií musí ovládnout jak studenti, tak zejména učitelé. Je třeba integrovat informační technologie do osnov předmětů. Stěžejním pro implementaci těchto technologií do veřejné správy je vzdělávat

zaměstnance, veřejnost a vrcholné odborníky, kteří se podílejí na vytváření informačních systémů. Je třeba podporovat i novější formy vzdělávání (celoživotní a distanční vzdělávání, rekvalifikace, sebevzdělávání) a zvyšovat tak vzdělanost celé společnosti.

Jedním ze základních práv musí být přímý přístup občana k informacím. Nové technologie mohou posílit individuální práva občanů a zlepšit výkonnost, komunikaci a kvalitu veřejných služeb k plné spokojenosti společnosti. Je třeba propojit všechny stupně veřejné správy a samosprávy v jeden celek a zajistit občanům snadné a kvalitní elektronické propojení ke všem orgánům veřejné správy. Mezi nejdůležitější garantovaně šiřitelné informace patří zejména informace o pracovních příležitostech, lékařské a sociální péči, pomoc v nouzových případech, informace o dopravě, kultuře, politickém životě a také dostupné veškeré veřejné listiny, zákony, ekologické informace, dopravní a bezpečnostní situace.

Rozvoj informační společnosti veřejné správy musí zlepšit služby poskytované státem. Veřejné informace se stanou univerzálně dostupnými, což vyžaduje reformu veřejné správy tak, aby byla schopna využít celé instrumentarium nových technologií pro zefektivnění vlastní činnosti.

Vybuduje se společná, maximálně chráněná databáze dat, která má skloubit do jednotné neveřejné sítě státní IS, se kterým budou moci jednotlivé úřady definovaným způsobem pracovat a komunikovat. Na tuto síť budou navázány veřejně přístupné služby umožňující elektronicky kontaktovat veřejnou správu, získávat či poskytovat informace a data. Dnes již částečně legislativně vyřešena je otázka elektronických podpisů a autentizace, díky nimž bude možno podávat například daňová přiznání a další žádosti a formuláře. Hovoří se o elektronické správě (e-Government) odstraňující nadbytečnou byrokracii a přiblíží tak stát občanům a podnikatelům. Nezbytným a velmi důležitým předpokladem e-Governmentu je ochrana proti zneužití dat a zajistit kontrolovatelný přístup ke sdíleným údajům. Na tvorbě se musí kooperovat se soukromým sektorem a neomezit nikterak jeho práva a svobody.

Na rozšíření Internetu měli zejména v USA největší vliv liberalizované telekomunikační společnosti. Evropa včetně České republiky

v tomto ohledu velmi zaostávala, neboť veškeré telekomunikační služby byly poskytovány pouze národními monopoly za monopolní a tedy nadměrné ceny. Z tohoto důvodu probíhá liberalizace, která by měla snížit poplatky na přijatelnou úroveň a zároveň nabídnout zákazníkům kvalitnější služby, prostřednictvím nichž, by se mohli spolupodílet na vytváření informační společnosti.

Zajištění ochrany osobních dat je prioritou státní informační politiky. Pro rozvoj IS je předpokladem využívání elektronických identifikátorů (elektronický podpis), které jsou bezpečným základem pro jakékoli e-procesy, kde je důležité bezpečná identifikace a ukládání chráněných dat. V ochraně osobních dat se musí angažovat stát legislativními úpravami a kontrolními orgány.

Elektronický obchod je nezbytným předpokladem zapojení se do globální ekonomiky a jejich trhů. S rozvojem elektronického obchodu ztrácí na významu národní ekonomika a ekonomické dění se bude odehrávat na jednom společném trhu. Mezi nesporná pozitiva patří malé náklady na vstup na trh, nízké provozní náklady, vysoká rychlost a efektivita všech procesů, vzájemné interakce mezi subjekty není omezena časově ani teritoriálně, rozšíření nabídky a poptávky po zbožích a službách, což povede k větší konkurenci a větší efektivitě, a tedy ke snížení cen a zvýšení kvality k větší spokojenosti zákazníků. Hrozbou elektronického obchodu se může stát otevření dalších prostorů pro daňové úniky, praní špinavých peněz a šíření protizákonných a asociálních jevů.

Stát se má snažit dát subjektům využívajících elektronického obchodu jistotu, že se jedná o dostatečně bezpečnou, prakticky i formálně akceptovatelnou formou jednání. Je třeba zajistit a prosazovat vytvoření legislativních a technicko-organizačních předpokladů pro zajištění věrohodnosti jednání a transakcí elektronickou formou. Právní ochrana musí být ve stejném rozsahu jako se týká ostatních právně závazných forem. Důležité je fungování centrální certifikační autority.

Největší podporou pro rozvoj podnikání je informačně transparentní prostředí, tedy veřejně známé majetkové a vlastnické situace podniků. Předpokládá se zřízení elektronického registru ekonomických subjektů. To může pomoci zejména menším podnikatelským subjektům, kteří nemají dostatečné prostředky pro zjištění situace o svých

obchodních partnerech a dostávají se tak do prekérních situací, kterým by se mohli při dostatečných informacích vyhnout.

Hospodaření s veřejnými finančními prostředky (tedy penězi nás všech) je nutné podrobit maximální kontrole veřejnosti a vytvořit tak tlak na maximálně efektivní hospodaření státu. Toho lze dosáhnout například prostřednictvím Internetu, který umožňuje zveřejňovat v reálném čase detailní informace o stavu veřejných rozpočtů, dále např. zveřejňovat poskytnuté dotace, připravovaná výběrová řízení a jejich výsledky.

Pro spolehlivou státní informační politiku je třeba zajistit stabilní existenci a vývoj subjektů, objektů i zdrojů produkčních, řídicích a zabezpečovacích institucí a systémů. Moderní informační technologie aplikované v energetických a výrobních soustavách může zvýšit efektivitu produkce a zlepšit ekologické parametry výroby a přispět tak i ke zlepšení životního prostředí. Velmi důležitou úlohu mohou sehrát v krizových situacích vojenského či přírodního charakteru. Informace a komunikace vedou k zajištění bezpečnosti a zvýší efektivitu soudní moci. Implementací principů informační společnosti do bezpečnostních systémů může dojít k větší pravděpodobnosti zajištění míru a stabilního globálního bezpečnostního prostředí. Zároveň je třeba dbát na redukci možností zneužití těchto prostředků.

Základním předpokladem pro realizaci státní informační politiky je legislativa, přidělování finančních zdrojů, řízení a koordinace příslušných orgánů veřejné správy a kontrola. To vše by mělo směřovat ke splnění vytyčených cílů. Hlavní činnost vlády by se dal shrnout do čtyřech základních bodů.

- Zajištěním realizace státní informační politiky je pověřena Rada vlády pro státní informační politiku spolu s Úřadem pro státní informační systém. Bude připraven „Akční plán státní informační politiky“, který bude zpracováván na dvouletky. Jeho náplní jsou úkoly, které by měli být plněny formou projektů (obsahem by měli být verifikovatelné cíle, termíny, zdroje a odpovědnost orgánů). Realizace plánu by měla být pravidelně vyhodnocována.
- Uvědomění si vzájemné kooperace se všemi subjekty země – státní správa a samospráva, občané, podnikatelé, informační průmysl a výzkumná sféra.

- Ustanovení Českého informačního fóra pro spolupráci státu s podnikatelskou veřejností a akademickou a výzkumnou sférou.
- Pro oblast budování informačních systémů je připravena „Koncepce budování informační společnosti veřejné správy“.

Informační společnost je důsledkem technologické revoluce v informační a komunikační oblasti, ale též globální společenské změny chápající svět jako jeden integrovaný celek. Používá veškeré dostupné nástroje a prostředky a na nich stojících služeb. To se stává hlavním faktorem nové dimenze fáze růstu ekonomik, čímž pozitivně ovlivňuje celou společnost (růst hodnoty života, HDP, zaměstnanosti). To vytváří podmínky pro hodnotnější a spokojenější život obyvatel a jejich seberealizaci. Vhodným zapojením aktivit státu se může celý proces významně urychlit a zjednodušit. Nesmí se zapomínat na to, že státní politika by měla být pouze jedním z nástrojů budování informační společnosti. Je též třeba zdůraznit též hrozbu prohlubujících se sociálních rozdílů, které se snaží marginalizovat veřejné politika.

Stát zatím hraje v informační společnosti velmi malou roli a nedokáže využít obrovský potenciál, který mu doslova leží pod nohama. Za vážný problém je považována nedostatečná infrastruktura, ale důležitější je dle mého vybudovat prostředí, které bude k rozvoji informační společnosti přátelské. Často si státní orgány stěžují na nedostatek financí, ale hlavní problém spatřuji v neochotě a nezájmu přijímat nové technologie a postupy a obavách z něčeho nového. Proto je hlavním problémem aktivní role státu v informační společnosti byrokratický imperativ. To se samozřejmě nejvíce projevuje v kontinentální Evropě, která stále nepochopila, že zaostávání za Spojenými státy nedožene přijímáním nejrůznějších direktiv a směrnic, a zlepšení vybavení IS nedokáže zasedáními i třeba svých nejvyšších orgánů.

11. OSMÝ DEN SCHÁZÍ NÁM – REALITA ČI MÝTUS

Písnička *Osmý den* vznikla v roce 1980, bude to tedy téměř čtyřicet roků co se v rádiích poprvé objevil tento hit skupiny Olympic. V písni se zpívá, že nám v týdnu jeden den navíc schází. V době vzniku této písně měl autor na mysli, že nám chybí jeden den navíc na lásku. A jak je to dnes? Dnes to určitě není chybějící den na lásku. Myšlenka z oné písničky se stala námětem následující úvahy v kontextech sociální práce. Ona nám totiž spolu s jinými sociálními vědami ukáže, že současná společnost je taková jaká je, možná dobrá, možná špatná, ale už dopředu nutno avizovat, že problém není ve společnosti, ale v nás samotných, v člověku.

Možná jsme si skutečně někteří z nás povzdychli (možná, že všichni), že nám jeden den schází, tedy že máme málo času. Zkusme přijít na výhody a nevýhody osmého dne v týdnu. Co nás při takové myšlence napadá? Jak by se osmý den jmenoval, mezi kterými dny by byl zařazen? A byl by to den pracovní či den volný? A není to dnes už jedno – pracovní a volný den postupně splývají. Pro většinu lidí by osmý den přinesl určitě víc výhod než nevýhod.

Výhody: rok by měl pouze 46 týdnů. Pracovních dní v týdnu by přitom zůstalo pět. Ve finále by se tak během roku pracovalo méně o celých 30 dní. Lidé, kteří mají v práci pět týdnů dovolené, by si díky delším týdnům užili místo 35 dnů volna rovných 40 dnů. Lidé dostávající v zaměstnání příplatky za práci o víkendu by měli na výplatní pásce o pěkných pár korun navíc. Lidé by o víkendu utratili mnohem více peněz. Měli by totiž víc času na zábavu, nakupování a cestování. Po delších víkendech budou lidé více odpočatí a efektivita jejich práce vzroste.

Nevýhody: podle odborníků by klesly platy. A pokud by lidé chtěli mít stále stejné platy jako nyní, museli by každý den pracovat déle. Zřejmě by to vyústilo v delší pracovní den. Na děti by měli učitelé ve

školách větší nároky. Každý měsíc by totiž klesl o dva dny počet školních dní. Množství látky, kterou by se musely děti naučit, by však zůstalo stejné. Trpěla by však česká ekonomika a ani větší efektivita práce by ji příliš nezachránila. Pracovní rok ochuzený o zhruba 30 pracovních dní by totiž způsobil ztrátu hrubého domácího produktu v hodnotě několika miliard korun. Pokles ekonomické úrovně by ale částečně zachraňovalo to, že by lidé ve dnech volna více utráceli. S větší chutí do nákupů ale přichází také zásadní nevýhoda, kterou by pocítil téměř každý Čech. Pokud by se denně pracovalo klasicky osm hodin, tak by s nižším počtem pracovních dní v měsíci klesly i výplaty, a i když by lidé měli větší chuť utrácet, nebylo by co. Jak je vidno, týden prodloužený o jeden den volna by byla sice krásná věc, avšak přinesla by také řadu komplikací.

Opravdu by tomu tak bylo? Ze všech stran slyšíme – stres, tlak na výkon, kariéra jako priorita. Minulé generace zažívaly mnohem větší stres se zajištěním sebe, rodiny, domácnosti. Jde tedy o to, umět si strukturovat čas a umět realisticky hodnotit svoje možnosti. Nemůžeme počítat s tím, že by se společnost jako taková zklidnila. Možná si neuvědomujeme, že žádná generace neměla tolik technických vymožeností, které jí ulehčují život, jako ta současná (vybavení domácností – myčky, pračky, technika x-té generace, dálkové ovladače úplně na všechno, auto jako samozřejmost každé rodiny, a ne jedno!).

Je to tedy v člověku, v jeho myšlení, ve schopnosti strukturovat si svoji činnost, brát si na sebe jen takové úkoly, které zvládneme a na které máme znalosti, schopnosti a dovednosti.

A teď trochu z historie Sedmidenní týden je časovou jednotkou, která se nezakládá na pohybech měsíce ani nebeské sféry. Poprvé se toto dělení objevuje v 8. stol. př. n. l. v Mezopotámii, kde byl sedmý den vyhražován odpočinku. Toto dělení bylo zřejmě v úzké souvislosti s jejich astronomickým pozorováním, protože jednotlivým dnům odpovídalo sedm nebeských těles viditelných pouhým okem (pět planet a Slunce a Měsíc). První doklad o systematickém používání sedmidenního týdne pak nacházíme u Židů. Sedmidenní časovou periodu však nenalzáme pouze u Židů a Babylóňanů. Setkáváme se s ní také v Indii. Naproti tomu ve starověkém Římě bylo zavedeno dělení na osm dnů,

příčemž osmý den, zvaný *nundinae*, přicházeli do města rolníci, aby si vyřizovali svoje záležitosti. Pod vlivem okolních národů však Římané později rovněž převzali sedmidenní týden.

Později v novověku se objevily snahy zavést nové uspořádání týdne. Ve Francii byl po Velké francouzské revoluci v r. 1793 zaveden nový republikánský kalendář, který pro týden vymezil desetidenní časový úsek. Neměl však dlouhého trvání a v r. 1802 došlo k návratu k původnímu stavu. Podobná situace se opakovala také v Sovětském svazu, kde začal být od roku 1929 používán pětidenní a později šestidenní týden. Sedmidenní týden zde byl obnoven v r. 1940. V současnosti není úplně jednoznačné, zda se za první den týdne považuje neděle nebo pondělí. Zatímco ve slovanských jazycích je tradičně prvním dnem týdne pondělí, ve většině amerických, kanadských a japonských kalendářích je dosud jako první den týdne označována neděle. Číslování týdne od pondělí se však prosazuje stále více, k čemuž přispívá i ISO norma, která jej předepisuje.

My počítáme dny do sedmi, máme sedm dní v týdnu. Osmý den schází nám. Ano a schází. Opravdu schází v našem kalendáři, i kdybychom si mnohdy velmi přáli, abychom ho měli, ale spíš proto, abychom stihli dodělat resty, nebo oddechnout, když jsme den odpočínutí pracovali! Jenže tenhle den nepatří do lidského času, nad tím člověk nemá vůbec žádnou moc. Ten si pro sebe nemůžeme nijak uchopit ani přizpůsobit. Je to utopie stejně taková, jak ji popsal Thomas Morus či Thomas Campanella.

Prastaré úsloví (*Hřeší, kdo v neděli bez nutnosti pracuje*) odpovídá kupodivu přesně i silám dnešního člověka. Byly už zaznamenány pokusy zavést desetidenní pracovní týden, tzv. dekády, ale nešlo to. Člověk je už tak stvořen, že jeho energie potřebuje obnovit v sedmidenním cyklu. Máme tedy slavit sváteční den odpočíváním. Na první pohled to vypadá, že není nic lehčího, než tohle plnit a v neděli si trochu oddechnout. Ale co je lidí, kteří to nedokážou. Neděle je dnes součástí víkendu. Jsou dva dny volna a páteční podvečer k tomu.

Ale kolik si toho přičinliví lidé naplánují, co vše musí stihnout doma, na zahradě, na fušce, na výletě, na návštěvě a při zábavě. „Ten víkend by jednoho uštval!“ stěžuje si pán cestou do práce. „To jsem ráda, že už je pondělí“ dodává paní co jde s ním.

Svádí se to často na neklidný čas, na uspěchanou dobu, ve které žijeme. Ale není to tak. Slunce vychází stále stejně, čas plyne v klidné stálosti jako před lety. Čas není neklidný, ale neklidný je člověk. Co jsou to za nervy, aby jsme stihli všechno, co jsme si na víkend naplánovali.

A tak se nám dny oddechu mění v dostihové dny. „Čím to je, že jsme všichni tak neklidní?“ Zase omyl: všichni neklidní nejsme. Jsou mezi námi lidé klidní, a je jich dost, jenže není je tak vidět. Nejsou tak nápadní, jako ti, co se stále honí. Jsou mezi námi lidé, ze kterých vyzáruje klid a pohoda. Nejsou pasivní, dělají dost, ale v souladu s danou situací, bez hluku a bez nervozity. Umějí v práci zabrat, umějí si vychutnat chvilky klidu, pohody a zábavy. Pochopili správně, že třetím přikázáním Bůh říká člověku, přikazuji ti, abys dodržel den odpočinku.

Každý z nás žije osobitým životním stylem. Někdo buduje profesní kariéru a pro jiného je základní osou jeho života rodina, někdo se sebe-realizuje v práci a jiný prostřednictvím svého koníčka ve volném čase. Život jednoho je řízený určitým duchovním modelem a druhý nemůže existovat bez obchodních center a jejich zboží, jeden třídí odpady a šetří přírodu a druhého nechávají ekologické problémy chladným.

Naše životní styly jsou velice rozmanité, přesto mají některé společné rysy, vyplývající ze sociálních a ekonomických podmínek současné společnosti – na jedné straně pohodlnost a na straně druhé uspěchanost. Zdánlivě jde o protiklady, protože pohodlný člověk obvykle nespěchá a uspěchaný zase nemívá čas na pohodlnost.

Uspěchanost, časový stres a hektičnost se odráží ve známých povzdech „Nemám čas!“

a „Nestíhám!“, které dnes vyslovují lidé bez ohledu na věk, pohlaví, rodinný stav, vzdělání, místo bydliště. Všechny tyto věty (musí být krátké, protože na delší není čas) vyslovují s upřímným přesvědčením o jejich pravdivosti a zároveň nezměnitelnosti – protože úspěšný může být jen ten, kdo je výkonný, a nejvýkonnější je ten, kdo vyřídí co nejvíce záležitostí v co nejkratším čase. Tito jedinci patří do tzv. nonstop společnosti (společnosti 24 hodin), která jakoby usiluje o to zbavit se spánku jako jednoho z mála posledních delších časových úseků, kdy člověk nemůže nic dělat – kdy nemůže pokračovat v aktivitách, které přes den nestihl, ať spěchal sebevíc. Jeden smutný postřeh. Protagonistka

reklamy na jeden vyživující noční krém to řekla výstižně: „Tento krém je nejlepší, protože pro sebe mohu něco dělat i v noci, když spím.“

Nonstop společnost má však více možností – 24 hodin denně můžeme sledovat jeden z mnoha televizních kanálů, nakupovat (online a dokonce i v některých kamenných obchodech), vybírat své peníze z bankomatů, odpovídat na e-mailovou poštu, komunikovat přes chaty a hrát online hry, účastnit se pracovní videokonference napříč kontinenty. Že se bez spánku lidská bytost fyzicky a tím spíše psychicky neobejde, je pro nonstop společnost věc druhá.

Uspěchanost, časový stres a hektičnost podněcují k vynalézání vymožeností, které na jedné straně usnadňují život, ale na straně druhé paradoxně přispívají k ještě větší uspěchanosti, časovému stresu a hektičnosti. Například myčka nádobí. Když bude místo nás mýt nádobí myčka, ušetříme tím svůj čas a nebudeme muset tolik spěchat. Jenže ve skutečnosti to bývá jinak, tímto způsobem ušetřený čas obvykle nevyužíváme k rozvolnění harmonogramu dne, ale k tomu, abychom do svého denního plánu zahrnuli další aktivity. Řadu činností dnes můžeme vykonávat snadněji a rychleji než kdykoli předtím, ale čas jsme tím neušetřili. Naopak, máme ho méně než kdykoli předtím, protože přibýlo úkolů, které musíme nutně zařídit. Německý psycholog Erich Fromm tento paradox vyjádřil úvahou o tom, že se lidé štvou, aby ušetřili trochu času, a když ho ušetří, dělají všechno možné, aby ho ušetřili ještě více, až konečně zcela uštvání padnou.

Takže nám nezbývá než hledat rezervy sami v sobě (nepopulární heslo socialistického světa). Spíše než hledat rezervy sami v sobě je lepší rehabilitovat slavný výrok významného jesenického léčitele, který působil na Gräfenbergu (dnešním Jeseníku) Vincenta Priessnitze: „Člověče, zpomal tempo svého bytí.“ Už tenkrát věděl, že je to dobré pro zdraví člověka.

Většina tendencí mívá i své protitendence, v případě zrychlování životního stylu jsou protitendencí vyznavači stylu ‚downspeeding‘ (příbrzdit), kteří si říkají ‚slobbies‘ – pomalu, zato lépe pracující lidé. Mnoho z nás se však k úvahám o rychlosti a pomalosti životního stylu nebo dokonce o možnosti změnit svůj životní styl dostane až tehdy, kdy spěchat nemůže – v tichu a klidu na nemocničním lůžku máme na

přemýšlení dostatek času, pokud jsme ovšem nenechali doma mobil a notebook.

Jeden z umírněných stoupců postmoderního sociologického myšlení Anthony Giddens píše, že v postmoderní době se životní styl stal nutností. Pojem životní styl zní ovšem poněkud triviálně, protože se obvykle asociuje s povrchním konzumem, tedy s tím, jak je životní styl prezentován v barevných časopisech a na billboardech. Ve skutečnosti máme co do činění s jevem navýsost komplikovaným, který má dosti daleko k takovým asociacím. V podmínkách pozdní modernity má každý nějaký životní styl, ba co víc – je nucen k tomu, aby jej měl: nemá volbu, protože musí volit. Životní styl je možno definovat jako více méně integrovaný soubor praktik, které individuum realizuje ne proto, že jsou užitečné, ale také, ba hlavně proto, že dávají materiální podobu výpovědím o vlastní identitě“ (Giddens, 1992).

V této Giddensově tezi je obsaženo vlastně vše podstatné: v postmoderní době je *životní styl nikoliv věcí svobodného rozhodnutí* („nemohu nemít styl“), ale *nezbytné volby* a úzce souvisí s prezentací vlastní identity. Koncept identity, který udělal závratnou kariéru v posledních desetiletích, odkazuje ale k vážnějšímu fenoménu než je autoprezentace ve formě toho, co a jak nakupují, spotřebovávám či manifestuji.

Postmodernismus především radikálně *zpochybnil dichotomii „vysoké“ a „nízké“ kultury*. Tradiční evropská kultura vždycky rozlišovala mezi tím, co náleží k „vyššímu“ kulturnímu standardu a co nikoliv. Nejpozději od dob tzv. Frankfurtské školy se všeobecně ví, že „ztráta kritérií“ znamená radikální *proměnu vkusu*. Od konce 19. století se mluví o „krizi evropské kultury“, ale mluvilo se o ní vždycky v naději, že se kultura dokáže vrátit na své „ztracené cesty“, že sama sebe najde, protože kulturní kánon evropské civilizace prostě v zásadě platí.

Pitirim Sorokin, který měl za to, že evropská civilizace je na sestupné trajektorii, nakonec v cosi pozitivního věřil. Jeho diagnóza z konce 40. let 20. století, kdy o postmodernismu nebylo ani slechu, je příznačná: „Západní kultura přestala být výběrovým organismem. Místo toho se stala obrovským kulturním smetištěm, na němž se vyklápí bez výhrad cokoliv. Ztratila svou vlastní tvářnost, svou duši a svou rozlišovací schopnost“ (Sorokin, 1947). Jestliže Sorokin (americký sociolog

ruského původu) ještě věří v „očistu, omilostnění a vzkříšení“, dnes se stav onoho „kulturního smetiště“ bere jako samozřejmý fakt, který nikoho nezneklidňuje a odkaz na „kulturní kánon“ se vnímá jako projev nesmyslného a mrtvého konzervatismu.

Pravidla života spotřební společnosti a tedy i „vzorce chování“ a „životní styl jsou navíc v mnohém zásadně jiné než ve společnosti moderní (o tradiční nemluvě): model „hypermarketu“ funguje optimálně. Hypermarket pro spotřební společnosti nabízí v podstatě všechno: pozdně moderní společnost je společností, v níž násilí je nahrazeno sváděním a přesněji, kdy svádění slouží jako zástěrka pro násilí neviditelné a proto nebezpečnější.

Jean Baudrillard, který se fenoménem spotřební společnosti zabýval jako jeden z prvních (1970), konstatoval již v roce 1979 (kdy my jsme zde o „supermarketech“ závistivě snili) toto: „Masy budou psychologizovány, aby mohly být svedeny“. (Baudrillard, 1996).

Spotřební společnost vytváří nový životní styl – *styl ekonomické a mravní neodpovědnosti*.

George Ritzer (1995) vypracoval přesvědčivou sociologickou teorii „*globální společnosti kreditních karet*“: to, co je v rukou jedněch požehnaním, může být a je v rukou jiných cestou k sebezničení. Ale umíme si životní styl bez kreditních karet (o nichž jsme před 20 lety věděli nanejvýš z tisku) vůbec představit?

Ukazatelem sociálního postavení není profesní zařazení – to platilo ještě v dobách Parsonsových, ale *demonstrativní spotřeba* – lhostejno, jakými prostředky saturovaná. Thorstein Veblen věděl o fenoménu demonstrativní spotřeby velice dobře a jeho popisy jejich konkrétních forem zůstávají nepřekonány, co však Veblen nevěděl a nemohl ani předpokládat, byl vznik společnosti, v níž „se spotřeba stala masovým jevem, nikoliv doménou bohatých nebo střední vrstvy, protože společnost se stává skutečnou spotřební společností teprve tehdy, když se konzum mění ve fenomén masového rozměru“ (Schor, 1999).

Jde tedy o jinou dimenzi spotřební společnosti. Spotřební společnost je společností masového konzumu a současně procesem, v němž se všechno nebo téměř všechno stává předmětem prodeje a koupě,

nabídky a poptávky, prostě všechno nabývá tržní hodnoty. Na tomto typu trhu jsou zapotřebí peníze. Ty je třeba získat. Legálně prací či nelegálně jinak. Naprostá většina členů naší společnosti si je vydělává legálně, snaží se o přivýdělký, mají dvě a více zaměstnání aby dostaly nárokům konzumní společnosti. V podstatě jsou to ale nároky každého z nás, členů naší rodiny a je to nutnost udržet se v postmoderním světě a být IN. Na závěr myšlenky neznámého autora nazvané paradoxy postmoderního života (nalezeno na internetu, kde jinde):

- Dnes máme větší domy, ale menší rodiny,
- víc vymožeností, ale míň času,
- máme víc titulů, ale míň zdravého rozumu,
- víc vědomostí, ale míň soudnosti,
- máme víc odborníků, ale také víc problémů,
- víc zdravotníků, ale horší zdravotní stav.
- Utrácíme příliš bezstarostně, smějeme se málo,
- jezdíme rychle, zlobíme se brzy, udobřujeme pozdě,
- čteme málo, televizi sledujeme hodně,
- a modlíme se velmi zřídka.
- Znásobili jsme naše majetky, ale zredukovali naše hodnoty,
- mluvíme mnoho, milujeme málo a podvádíme příliš často,
- učíme se, jak vydělat na živobytí, ale ne jak žít,
- přidali jsme roky životu, ale ne život rokům,
- máme vyšší budovy, ale nižší charaktery,
- širší dálnice, ale užší obzory,
- kupujeme víc, ale těšíme se z toho míň.
- Cestujeme na měsíc a zpět, ale máme problém přejít přes ulici navštívit sousedy,
- dobýváme venkovní vesmír, ale vnitřní ne,
- rozbili jsme atom, ale ne naše předsudky.
- Píšeme víc, učíme se míň,
- plánujeme víc, dokončujeme míň,
- naučili jsme se pospíchat, ale ne čekat,
- máme vyšší platy, ale nižší morálku,
- vytvořili jsme víc počítačů pro víc informací, ale méně komunikujeme.
- Máme vyšší kvantitu, ale nižší kvalitu,

- dnes je doba rychlého stravování a pomalého trávení,
- máme mnoho vysokých mužů, ale nízkých charakterů,
- víc volného času a méně zábavy,
- rozmanité druhy jídel, ale méně výživy,
- dva platy, ale víc rozvodů,
- naše domovy jsou krásnější, ale rodiny neúplné.
- Proto navrhuji, že tak jako dnes, nenechávej nic na zvláštní příležitost,
- protože každý den, který žiješ je zvláštní příležitostí.
- Vyhledej vědomosti, víc čti, sed' na verandě,
- obdivuj výhled bez toho, aby jsi věnoval pozornost svým potřebám,
- buď víc času se svou rodinou a přáteli,
- jez oblíbená jídla a navštěvuj místa, které máš rád.
- Život je řetězec radostných momentů, nejde jen o přežití.
- Používej doma vystavené křišťálové poháry,
- nešetři nejlepším parfémem a použij ho, kdykoliv budeš chtít.
- Ze svého slovníku odstraň fráze jako „někdy jindy“ a „příště“,
- napiš teď dopis, který jsi chtěl napsat „někdy jindy“.
- Řekni své rodině a přátelům, jak moc je máš rád,
- neodkládej nic, co přináší smích a radost do tvého života.
- Každý den, každá hodina a každá minuta je výjimečná
- a nikdy nevíš, jestli není tvou poslední ...

12. DESIDERATA JAKO IMPERATIV SOCIÁLNÍ PRÁCE

Desiderata je soubor morálních norem, určitě to není kompletní soubor morálních norem, ale ukazuje nám jak se dá žít šťastnějším životním stylem. Kdo je autorem Desideráty? Jedna z novodobých koncepcí nám říká, že je to Max Hermann. Neobyčejný člověk, který vystudoval právo, profesí byl bankéř a dalším povoláním spisovatel. Celý život bydlel v nevelkém městečku ve státě Indiana, kde našel čas na rozjímání a hledání vnitřního klidu. To se stalo předlohou pro napsání Desideraty. Desiderata má podle něho charakter jakéhosi průvodce plnohodnotným a šťastným životem. *Desiderata* (latinsky *Co je žádoucí*, plurál slova *desideratum*) je krátká báseň v próze o tom, jak dosáhnout štěstí v životě. Jak už bylo řečeno jejím autorem je možná americký právník a filosof Max Ehrmann žijící v letech 1872 – 1945, poprvé ji uveřejnil roku 1927.

Existuje však legenda, a ta je čas od času více či méně přijímána, tvrdící, že se jedná o anonymní text, který pochází ze 17. století a byl nalezen v kostele sv. Pavla v Baltimore.

Nám nejnámější soubor norem – Desatero – se věnuje převážně negativnímu chování (např. nezabiješ, nepokradeš). Jakoby nosnou ideou Desatera bylo – řečeno slovy současné psychologie – soustředění se na trestání. Není pochyb, že současný člověk uznávající hodnoty Desatera je motivován pozitivně a orientuje se na formy chování determinované odměnou, to je charakteristické lidskému naturelu. Papež Jan Pavel II. konstatoval po shlédnutí recitálu s Desiderátou, že jde o cituji: „neobyklé morální poslání zrozené v duchu ekumenismu a tolerance“.

Verše byly označovány v dějinách různými názvy – Desiderata, Desideraty, Baltimorská modlitba, Zásady z Baltimore. Originál ale bezpochyby zněl Desiderata. Slovo ve své podstatě znamená „požadované,

žádoucí, vysněné, něco co je přáním“. Podle legendy byl text nalezen na zdech starého kostela sv. Pavla v Baltimore v roce 1692. Tedy v 17. století. Evropa prožívá období baroka, Amerika období bílé kolonizace. Jméno autora těchto veršů se téměř nikde nevyskytuje. Co lze říci o místu nálezu. V roce 1876 zde (myšleno v Baltimore) vznikla univerzita, v Baltimore navždy odpočívá Edgar Allan Poe. Baltimore je největším městem státu Maryland. Vzniklo jako hlavní město kolonií v roce 1643. O mnoho let později, v roce 1995 přijel do Baltimore Papež Jan Pavel II. V homilii připomněl vznik města, jeho roli pro katolicismus a význam právě Baltimorského katechismu. Kde je tedy pravda? Není to až tak důležité. Důležité je obsažené poselství desideraty se zvláštní zřetelem právě k sociální práci.

Desiderata je dílo velmi krátké, psané prostým a jasným jazykem. Má v sobě moudrost biblických knih. Skládá se z několika málo delších či kratších vět, je jich něco málo přes dvacet a to v závislosti a způsobu překladu. Četba Desideraty zabere něco málo přes minutu času. A právě těch dvacet a něco vět je důležitých pro několik set tisíc lidí, možná i několika milionů. V každém případě vyšla Desiderata v mnohamilionových nákladech.

A jaký byl novodobý osud díla? Verše se staly známými v 60. letech 20. století v USA. Je to období, které je svázané z mnoha společenskými situacemi. V roce 1960 propukly nové protesty proti rasové segregaci. O rok později začal stát řídit John Kennedy. První američtí poradci vycestovali do Vietnamu, na podzim roku 1962 vznikla Kubánská krize, v létě následujícího roku probíhaly obrovské manifestace a pochody na podporu lidských práv. Státisíce lidí poslouchali pastora Kinga, který kázal o spravedlivé Americe. Vypukly obrovské nepokoje v černošských čtvrtích od Chicaga po San Francisco. Umírali bílí i černí. Atentát na prezidenta Kennedyho v roce 1963 a začátek války ve Vietnamu byly poslední kapkou v makrosociální krizi té doby. Evidentně šlo o společnost s prvky anomie, tedy sociálního chaosu. V Kalifornii se v té době zrodila mládežnická kontrakultura – kultura hippies. Hipisovská revoluce zachvátila celou Ameriku. Mladí lidé se odvracejí od hodnot, norem, zvyků a víry. A Desiderata se stává na čas politikem této mládežnické subkultury.

Rozvoj pozitivních hodnot u člověka má významný vliv na fyzický i psychický stav jedince. Závist, zlost, agresivita a negativní myšlení je v pojetí současné vědy považováno za prapříčinu deprese, strachu, a celé řady civilizačních chorob trávicího i srdečně oběhového systému. Ale rozvoj těchto pozitivních hodnot jakož i eliminace negativních postojů u jedince je velmi obtížný. Lze ale najít i jiná poselství vedle Desiderátů. Například internetové vzkazy Dalajlámy pro nové tisíciletí. Tady jsou některá z nich: Měj na paměti, že jak velká láska tak velké úspěchy sebou nesou velká rizika. Važ si sám sebe a také ostatních a buď odpovědný za své činy. Každý den buď trochu času sám. Pamatuj, že mlčení je někdy nejlepší odpověď. V konfliktech s blízkými se nikdy neodvolávej na minulost. Rozdávej svoje vědění, je to jednoduchá cesta k nesmrtelnosti.

Podobných textů je možné najít vícero, Ale žádný nedosahuje hloubky a prostoty Desiderátů a především patrné skromnosti jejich tvůrce. Max Ehrmann nic nenařizuje, nepoučuje, ale chce se s těmito myšlenkami, které jsou podle něho důležité, podělit s ostatními. Autor nazval Desideratu něco jako soukromý průvodce životem. Myšlenky Desideraty byly implementovány v sociální a terapeutické práci s psychicky nemocnými, alkoholiky a jinými skupinami osob. Myšlenky Desideraty se objevují v různých kulturách, mezi chudými i bohatými, mezi Američany i v mnoha evropských státech. V rámci korektivní sociální práce s vězeňskou populací byly v Polsku evidovány výrazné pozitivní změny životní kondice mezi účastníky jak individuální tak skupinové terapie. Je to srozumitelný obsažný text pro všechny, apeluje na naše člověčenství a motivuje k zamyšlení a k autoreflexi.

Lidé potřebují moudré a jednoduché životní vzkazy a orientace, které jim pomáhají vyrovnávat se jak se svým světem vnitřním tak tím venkovním, který nás obklopuje permanentními sociálními změnami. Sociálně oslabení a dezorientovaní lidé potřebují buzolu stejně tak jak ji potřebuje jachta na rozbouřeném moři. Žijeme ve světě, který nemá alternativy resp. kde chybí alternativy, který sociálně slabé a sociálně izolované paralyzuje. Mnohé z nás žene do deprese. Desiderata do jisté míry dává možnost zamyšlení, nalezení alternativy.

Přečtete-li si tento text poprvé, je možné, že se k němu někdy a někde vrátíte s nadějí na jakousi žádoucí a potřebnou změnu nejen sebe sama.

DESIDERATA

- Procházej poklidně kolem hřmotu a shonu tohoto světa a pamatuj jaký klid lze nalézt v tichu.
- Pokud je to možné, bez naříkání a bědování, žij se všemi ve shodě.
- Svoji pravdu vyjadřuj klidně a jasně, ale vyslechni také jiné až do konce, pronásledované a nevědomé – oni mají rovněž právo se vyjádřit.
- Svůj čas neztrácej ve společnosti hlučných a agresivních, oni jsou tvým trápením.
- Budeš-li sám sebe porovnávat s jinými, můžeš se stát domýšlivým jakož i nahořklým, neboť vždy najdeš lidi horší a lepší, než jsi sám.
- Necht' jsou Tvoje úspěchy a plány zdrojem Tvé radosti.
- Svou práci vykonávej od srdce, ať je jakkoli skromná, neboť ona je tvým jediným majetkem v proměnlivých životních osudech.
- Bud' opatrný v tom, do čeho se pouštíš – na světě je totiž plno podvodů. To ať Ti však nezakryje opravdovou ctnost, mnoho lidí směřuje ke vznešeným ideálům a všude je život plný hrdinství.
- Bud' sám sebou, zvláště se nepřetvařuj. A k lásce nepřistupuj cynicky, neboť vůči citovému chladu a zklamání je věčná jako tráva.
- Přijmi klidně co přináší roky tvého stárnutí a mládí ztrácej důstojně.
- Rozvíjej duchovní sílu, aby Tě mohla ochránit v náhlém neštěstí. Netrap se výplody fantazie. Mnoho obav se rodí z nudy a samoty.
- Vůči sobě bud' zdravě disciplinovaný a vlídný. Jsi dítětem vesmíru a o nic méně, než strom a hvězdy a máš právo zde být. Ať je to pro tebe srozumitelné nebo ne. Vesmír je bezpochyby na správné cestě.
- Žij tedy v souladu s Bohem, ať se Ti zdá, že je čímkoliv, ať děláš cokoli a ať jsou Tvá přání jakákoli a v tomto bláznivém světě si uchovej klid své duše. Při všech zklamáních, těžkostech a ztracených snech je svět krásný.
- Bud' radostný, dojdeš ke štěstí.

POUŽITÁ LITERATURA

ANONYM, České vězeňství: Co zmůžou programy zacházení. Praha: Vězeňská služba České republiky, 1992–, 2011 (2). ISSN 1213-9297 75

ANONYM, České vězeňství: Programy zacházení v českých věznicích a vazebních věznicích. Praha: Vězeňská služba České republiky, 1992–2011(2). ISSN 1213-9297.

ANONYM, České vězeňství: Věznice Jiřice. Praha: Vězeňská služba České republiky, 1992–, 2013(1). ISSN 1213-9297.

BALCERZAK-PARADOWSKA, B. Sytuacja osób niepełnosprawnych w Polsce. Warszawa: Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, 2000.

BARRON, K. Disability end Gender – Autonomy as an Indication of Adulthood. Uppsala University, 1997.

BAŠTECKÁ, B. *Klinická psychologie v praxi*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-735-3.

BAUMAN, Zygmunt. (1999) *Globalizace: důsledky pro člověka*. Praha: Mladá fronta.

BAUMAN, Zygmunt. (2002) *Tekutá modernost*. Praha: Mladá fronta, s. 55.

BECK, Ulrich. (1992) *Risk Society: Towards a New Modernity*. New Delhi: Sage. Friedan, Betty. 1993. *The Fountain of Age*. New York: Simon & Schuster, ISBN 0-671-40027-4.

BESEDOVÁ, Magda. *Manuál dobrých praxí: Vytváření sítí dluhového poradenství*. 1. Praha: Úřad vlády ČR – Odbor pro sociální začleňování (Agentura), 2014. ISBN 978-80-7440-092-6.

BIEDERMANOVÁ, Eva a Michal PETRAS. *Možnosti a problémy resocializace vězňů, účinnost programů zacházení*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2011. *Studie* (Institut pro kriminologii a sociální prevenci). ISBN 978-80-7338-115-8.

BOOTH, T., AINSCOW, M. *Ukazatel inkluze – Rozvoj učení a zapojení ve školách*. Rytmus o. s., 2007.

CULLEN, Franciss T. a Cheryl Lero JONSON. *The American Prison: Imagining a Different Future*. 1. United States in Amerika: SAGE, 2014. ISBN 978-1-4522-4136-4.

CURT T. GRIFFITHS, Curt T.Yvon Dandurand. *The social reintegration of offenders and crime prevention*. Ottawa, Ont: National Crime Prevention Centre, 2007. ISBN 978-066-2468-882.

ČERNÍKOVÁ, V. *Sociální ochrana: terciární prevence, její možnosti a limity*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008. ISBN 9788073801380.

ČERNÍKOVÁ, V., MAKARIUSOVÁ, V. *Úvod do penologie*. Praha: SPI Most, 1997.

ČERNÍKOVÁ, V., SEDLÁČEK, V. *Základy penologie pro policisty*. Praha: Policejní akademie, 2002. ISBN 80-7251-104-1.

ČERNÍKOVÁ, Vratislava a Jana FIRŠTOVÁ. *Postpenitenciární péče – aktuální otázky*. 1. Hodonín: Evropský ústav práva soudního inženýrství, 2016. 121 s. ISBN 978-80-906601-0-6.

ČERNÍKOVÁ, Vratislava. *Sociální ochrana: terciární prevence, její možnosti a limity*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008.

Vysokoškolské učebnice (Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk). ISBN 978-80-7380-138-0.

DÜNKEL, Frieder, ed., GRZYWA-HOLTEN, Joanna, ed. a HORSFIELD, Philip, ed. Restorative justice and mediation in penal matters: a stock-taking of legal issues, implementation strategies and outcomes in 36 European countries. Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg, 2015. 2 svazky (viii, viii, 1100 stran). Schriften zum Strafvollzug, Jugendstrafrecht und zur Kriminologie, Band 50/1,2. ISBN 978-3-942865-31-9.

GAVORA, P. *Úvod do pedagogického výzkumu*. 1. vyd. Brno: Paido, 2000. 207 s. ISBN 80-85931-79-6.

GOJOVÁ, Alice. *Příručka pro metodiky sociální prevence a sociální kurátory*. Ostrava: [Ostravská univerzita], 2007. ISBN 978-80-7368-329-0.

GOLEMAN, D. *Emoční inteligence*. Vyd. 2., Praha: Metafora, 2011. ISBN 978-80-7359-334-6.

HARTL, P., HARTLOVÁ, H. *Psychologický slovník*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2009. ISBN 9788073675691.

HAŠKOVCOVÁ, Helena. 1990. *Fenomén stáří*. Praha: Panorama.

HAWKINS, P., SHOHET, R. *Supervize v pomáhajících profesích*. Praha: Portál, 2004, Translation HARTLOVÁ H., Praha: Portál s.r.o. 2004, ISBN 80-7178-715-9.

HELUS, Zdeněk. *Sociální psychologie pro pedagogy*. Praha: Grada, 2007. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-247-1168-3.

HENDL, J. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. 1. vyd. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-040-2.

HENDRYCH, I. *Vybrané kapitoly z penologie*. Opava 2010.

HOLÁ, Lenka. *Mediace a možnosti využití v praxi*. Praha: Grada, 2013. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-4109-3.

HŘEBÍČKOVÁ, M., MACEK, P., ČERMÁK, I. ed. *Agrese, identita, osobnost*. Brno: Psychologický ústav Akademie věd ČR, 2003. ISBN 8086620069.

CHOCHOLÁČ, Aleš. *Zákon o církvích a náboženských společnostech: komentář*. Praha: Wolters Kluwer, 2016. Komentáře (Wolters Kluwer ČR). ISBN 978-80-7552-296-2.

CHRÁSKA, M. *Metody pedagogického výzkumu: základy kvantitativního výzkumu*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2007. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-247-1369-4.

IVANOVIČOVÁ, Michaela, *České vězeňství: Zastav se, zamysli se, změň se*. Praha: Vězeňská služba České republiky, 1992–. 2010 (2). ISSN 1213-9297.

IWANOWSKA, Aleksandra a RZECZNIK PRAW OBYWATELSKICH. *Przygotowanie skazanych do życia na wolności w trybie art. 164 k.k.w.* Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, 2013. ISBN 978-83-93836-61-1.

JANATA, J. 1997. *Dvojí svět*. Praha: Maxdorf. ISBN 80-85800-65-9.

JEKLOVÁ, M., REITMAYEROVÁ, E. *Syndrom vyhoření*. Praha: Vzdělávací institut ochrany dětí, 2006. ISBN 80-86991-74-1.

JUNG, Carl.Gustav. 1994. *Duše moderního člověka*. Brno: Atlantis.

KALVACH, Zdeněk a kol. 1997. *Úvod do gerontologie a geriatrie*. Praha: Karolinum.

KALVACH, Zdeněk a kol. 2004. *Geriatric a gerontologie*. Praha: Grada.

KALVODOVÁ, Věra. Zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody: komentář. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2012. Komentáře (Wolters Kluwer ČR). ISBN 978-80-7357-706-3.

KARABEC, Zdeněk. Restorativní justice: sborník příspěvků dokumentů. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2003. Studie (Institut pro kriminologii a sociální prevenci). ISBN 80-7338-021-8.

KEBZA, V., ŠOLCOVÁ, I. Syndrom vyhoření. 2., rozšířené a doplněné vyd. Praha: Státní zdravotní ústav, 2003. ISBN 80-7071-231-7.

KELLNER, Tomáš, České vězeňství: Konference: Křehká šance. Praha: Vězeňská služba České republiky, 1992-, 2015 (4). ISSN 1213-9297.

KIRENKO, J. *Oblicza niepełnosprawności*. Lublin: Wydawnictwo Akademickie WSSP, 2006.

KLÍMA, J. Nejstarší zákony lidstva. Chammurapi a jeho předchůdci. 1. vydání. Praha: Academia, 1979, str. 121 a následující. ISBN 509-21-856.

KONOPCZYŃSKI, M. *Metody twórczej resocjalizacji*. Warszawa: Pedagogium, 2008. ISBN 978-83-01-14852-2.

KONOPCZYŃSKI, Marek. *Kryzys resocjalizacji czy(li) Sukces działań pozornych: refleksje wokół polskiej rzeczywistości resocjalizacyjnej*. Warszawa: Pedagogium Wyższa Szkoła Nauk Społecznych, 2013. ISBN 978-83-62902-10-1.

KOPP, P. a kol. *Penitenciárna psychológia*, 1. vydání. Bratislava: Akadémia Policajného zboru SR, 2004. 102 s. ISBN 80-8054-326-7.

KOTOWSKA, I. E., GRABOWSKA I. *Niepełnosprawność*. In Czapiński, J., Panek, T.: *Diagnoza społeczna 2005. Warunki i jakość życia Polaków*. Warszawa: WIZJA PRESS, 2006.

KRAMER, Laura. 1991. *The Sociology of Gender*. New York: St. Martin's Press, ISBN 0-312-05209-X.

KRAUSE, A. *Integracyjne złudzenia ponowoczesności. Sytuacja ludzi niepełnosprawnych*. Kraków: Oficyna Wydawnicza IMPULS, 2000.

KUBÍČKOVÁ, Pavla a Ivo KMĚTÍK. *Penologie*. Karviná, 2011. Dostupné také z: <http://www.sosoom-zlin.cz/media/skripta/penologie.pdf>.

KUDLÁČKOVÁ, B. *Filozoficko-antropologické východiská inkluzívnej pedagogiky v Európskom kontexte*. In LECHTA V. a kol. *Východiská a perspektívy inkluzívnej pedagogiky*. Martin: Osveta, 2009. 128 s. ISBN 80-8063-303-5.

LANG, G., BERBERICHOVÁ, CH. *Každé dítě potřebuje speciální přístup*. Praha: Portál, 1998.

LECHTA, V. *Komponenty inkluzívnej pedagogiky*. In LECHTA V. a kol. *Východiská a perspektívy inkluzívnej pedagogiky*. Martin: Osveta, 2009. 128 s. ISBN 80-8063-303-5.

LOWNKAMP, Christopher T., Edward J. Latessa, Paula Smith. 2006. *Does Correctional Program Quality Really Matter: The Impact of Adhering to the Principles of Effective Intervention*. *Criminology and Public Policy*. Vol. 5, p. 581.

MAJEWSKI, T. *Zatrudnienie wspomagane osób niepełnosprawnych*. Warszawa: KIG-R, 2006.

MAREŠ, J. *Psychosociální klima školy – důležitý ukazatel „zdravého stavu školy“*. In: Řehulka, E. (Ed.) *Škola a zdraví 21*. Brno: Paido, 2006. s. 189.

MAŘÁDEK, V. *Vězeňství*. Ostrava: OU, 2005. ISBN 80-7368-002-5.

MATOUŠEK, O. *Pracovní stres a zdraví*. Praha: Výzkumný ústav bezpečnosti práce, 2003. Bezpečný podnik. ISBN 80-903604-1-6.

MICELI, Victoria, „Analyzing the Effectiveness of Rehabilitation Programs“ (2009). Senior Honors Projects. Paper 158.

MIOVSKÝ, Michal. Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu. Praha: Grada, 2006. Psyché (Grada). ISBN 80-247-1362-4.

MOJŽÍŠOVÁ, Adéla (ed.). Kapitoly sociální práce v praxi. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zdravotně sociální fakulta, 2008. ISBN 978-80-7394-074-4.

MŮHLPACHR, Pavel. Sociální a postpenitenciární péče. Brno: Institut mezioborových studií, 2004. 80 s.

NAKONEČNÝ, M. Sociální psychologie. Vyd. 2., rozš. a přeprac. Praha: Academia, 2009. ISBN 9788020016799.

NAKONEČNÝ, M. *Psychologie téměř pro každého*. Praha: Academia, 2004. ISBN 80-200-1198-6.

NAKONEČNÝ, Milan. Sociální psychologie. Vyd. 2., rozš. a přeprac. Praha: Academia, 2009. ISBN 978-80-200-1679-9.

OLECKÁ, Ivana a Kateřina IVANOVÁ. Metodologie vědecko-výzkumné činnosti. Olomouc: Moravská vysoká škola Olomouc, 2010. ISBN 978-80-87240-33-5.

OSTROWSKA, A., SIKORSKA, J. Syndrom niepełnosprawności w Polsce. Bariery integracji. Warszawa: IFiS PAN, 1996.

OTMAROVÁ, Monika. Analýza zadluženosti klientů ve výkonu trestu odnětí svobody. Praha: Sdružení pro probaci a mediaci v justici, 2012. ISBN 978-80-904116-3-0.

PACOVSKÝ, Vladimír. 1997. *Proti věku není léku. Úvahy o stárnutí a stáří*. Praha: Karolinum.

PETRAS, Michal. České vězeňství: SARPO školí koordinátory: Práce v SARPO. Praha: Vězeňská služba České republiky, 1992-, 2012(1). ISSN 1213-9297.

POKORNÁ, V. *Inkluzivní a kognitivní edukace*. Praha: PdF UK, 2006.

POLECHOVÁ, P. *Interaktivní a kooperativní strategie v evropských projektech škol*. Praha: PdF UK, 2000. s. 13–14.

POSCHKAMP, Thomas. Vyhoření: rozpoznání, léčba, prevence. 1. vyd. Brno: Edika, 2013. Rádce pro pedagogy. ISBN 978-80-266-0161-6.

POŽAR, L. Socialno-psychologicke problémy inkluzivnej pedagogiky. In LECHTA V. a kol. *Východiská a perspektívy inkluzívnej pedagogiky*. Martin: Osveta, 2009. 128 s. ISBN 80-8063-303-5.

PRŮCHA, Jan a Jaroslav VETEŠKA. *Andragogický slovník*. 2., aktualiz. a rozš. vyd. Praha: Grada, 2014. ISBN 978-80-247-4748-4.

PRZESŁAWSKI, Tomasz. Post-penitentiary assistance in Poland. Interdisciplinary approach in social problem solving. , 33. In PEŠATOVÁ, Ilona, Beata SZLUZ a Paweł WALAWENDER, ed. *Interdisciplinary approach in social problem solving*. Ústí nad Labem: Jan Evangelista Purkyně University in Ústí nad Labem, 2015. ISBN 978-80-7414-986-3.

PTÁČEK, R., RABOCH J., KEBZA V. *Burnout syndrom jako mezioborový jev*. Praha: Grada, 2013. Edice celoživotního vzdělávání ČLK. ISBN 978-80-247-5114-6.

REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada, 2009. Sociologie (Grada). ISBN 978-80-247-3006-6.

ROZTOČILOVÁ, Dagmar, Andrea MATOUŠKOVÁ a Ondřej DUŠEK, České vězeňství: Projekt Křehká šance. Praha: Vězeňská služba České republiky, 1992-2014 (3). ISSN 1213-9297.

ŘÍČAN, Pavel. 1990. *Cesta životem*. Praha: Panorama. ISBN 80-7038-0780.

ŘIHÁČEK, Tomáš, Ivo ČERMÁK a Roman HYTYCH. Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy. Brno: Masarykova univerzita, 2013. ISBN 978-80-210-6382-2. 74

SOCHŮREK, J. *Kapitoly z penologie I. díl*. Liberec: TU Liberec, 2008. ISBN 978-80-7372-203-6.

SOCHŮREK, J. *Kapitoly z penologie II. díl*. Liberec: TU Liberec, 2008. ISBN 978-80-7372-205-0.

SOCHŮREK, J. *Kapitoly z penologie III. díl*. Liberec: TU Liberec, 2008. ISBN 978-80-7372-204-3.

SOCHŮREK, J. Úvod do penologie. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2008. ISBN 978-80-7372-287-6.

SOCHŮREK, Jan. *Kapitoly z penologie*. Vyd. 1. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007, 69 s. ISBN 978-80-7372-050.

SPILKOVÁ, V. a kol. *Proměny primárního vzdělávání v ČR*. Praha: Portál, 2005.

STRÉMY, Tomáš, Lucia KURILOVSKÁ a Miroslava VRÁBLOVÁ. *Restorativní justícia*. Praha: Leges, 2015. Teoretik. ISBN 978-80-7502-075-8.

ŠPERLICOVÁ, M. Komu slouží Psychologické pracoviště VS ČR. ČESKÉ VĚZEŇSTVÍ. 1/2013. ISSN 1213-9297.

ŠTĚRBA, V. *Penologie*. Praha: Armex, 2007. ISBN 978-80-86795-48-5.

ŠTERN, Pavel, OUŘEDNÍČKOVÁ, Lenka a Dagmar DOUBRAVOVÁ, ed. *Probace a mediace: možnosti řešení trestných činů*. Praha: Portál, 2010. 212 s. ISBN 978-80-7367-757-2.

ŠVAŘÍČEK, R. ŠEĐOVÁ, K. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-313-0.

ŠVAŘÍČEK, Roman a Klára ŠEĐOVÁ. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-313-0.

TICHÝ, Michal. *Práce se sociálně neadaptovanými klienty*. Vyd. 1. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2007. 79 s. ISBN 978-80-7368-310-8.

VÁGNEROVÁ, Marie. 2007. *Vývojová psychologie II. Dospělost a stáří*. Praha: AVICENUM.

VÁLKOVÁ, Helena, Vratislava ČERNÍKOVÁ a Jana FIRSTOVÁ. *Aktuální otázky vězeňství*. Praha: Policejní akademie České republiky v Praze, 2014. ISBN 978-80-7251-426-7.

VETEŠKA, J. *Mediace a probace v kontextu sociální andragogiky*. Praha: Wolters Kluwer, 2015. ISBN 978-80-7478-898-7.

VĚZEŇSKÁ SLUŽBA ČESKÉ REPUBLIKY. *Koncepce vězeňství do roku 2025*. [online] [cit.5.10.2017]. Dostupné z: <http://vscl.cz/wp-content/uploads/2017/06/Koncepce-vezenstvi.pdf>.

VOHRALÍKOVÁ, Lenka, RABUŠIC, Ladislav. 2004. *Čeští senioři včera, dnes a zítra*. Brno: VUPSV, Výzkumné centrum Brno.

Vyhláška 345/1999 Sb., kterou se vydává Řád o výkonu trestu odnětí svobody. In: . v Praze: Motejl, 2000, ročník 1999, č.345.

ZAPLETAL, Josef a kol. Prevence kriminality. 3., přeprac. vyd. Praha: Vydavatelství PA ČR, 2008. 108 s. ISBN 978-80-7251-270-6.

ŽOLKOWSKA, T. Kierunki rehabilitacji osób niepełnosprawnych w Danii. In Krause, A.: Dyskursy pedagogiki specjalnej. Olsztyn: UWM, 2004.

ZOUBKOVÁ, Ivana. Kriminologický slovník. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2011. ISBN 978-80-7380-312-4.

ŽURAW, H. Uczestnictwo społeczne osób niepełnosprawnych. Od modelu teoretycznego do działań praktycznych. In Krause, A.: Człowiek z niepełnosprawnością w systemie edukacji i rehabilitacji. Olsztyn: UWM, 2005.

INTERNETOVÉ ZDROJE

http://www.ochrance.cz/fileadmin/user_upload/Konference/Konference_2012/Hnidkova_Socialni-prace.pdf

<http://www.helcom.cz/cs/co-delame/projektova-cinnost/deti-vezne-nych-rodicu/>

<http://www.zabranou.cz/>

<http://www.rubikoncentrum.cz/pracovni-agentura.php>

<http://www.vscr.cz/veznice-valdice-95/vykon-vezenstvi-366/vykon-trestu/program-zachazeni-4970>

<http://www.vscr.cz/generalni-reditelstvi-19/o-nas/sarpo/co-je-sarpo-1762/>

<http://dismas.cz/neziskovka-dismas/>

<http://www.vscr.cz/veznice-valdice-95/vykon-vezenstvi-366/vykon-trestu/program-zachazeni-4970>

<http://www.vscr.cz/veznice-kynsperk-nad-ohri78/informacni-servis-1590/aktualitky-straz-291/zastav-se-zamysli-se-zmen-se-13138>

<http://www.vscr.cz/veznice-ostrov-nad-ohri-88/informacni-servis-1610/aktuality-302/cesta-za-zmenou-zivota-program-zastav-se-zamysli-se-a-zmen-se-ve-veznici-ostrov>

https://www.pmscr.cz/images/clanky/letak_Parole.pdf

<https://www.pmscr.cz/krehka-sance-ii/>

<http://www.rozvojprogramu.cz/>

<http://www.rozvojprogramu.cz/o-projektu>

<http://www.rozvojprogramu.cz/projektova-rada>

<http://www.rozvojprogramu.cz/kognitivne-behavioralni-programy>

<http://www.rozvojprogramu.cz/aliance-proti-dluhum>

<http://www.rozvojprogramu.cz/reintegracni-program>

<http://www.csspraha.cz/24827-resocializacni-a-reintegracni-programy>

<http://www.nopenguins.com/danish-open-prison>

<https://www.kriminalvarden.se/swedish-prison-and-probation-service/rehabilitation/>

<http://www.politics.co.uk/reference/prison-rehabilitation>

<http://www.politics.co.uk/reference/prison-rehabilitation>

<https://www.prisonphone.co.uk/rehabilitation-in-uk-prisons-which-methods-are-working-and-which-are-not/>

LEGISLATIVA:

Zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním, ve znění pozdějších předpisů

Zákon České národní rady č. 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční strážní ČR

Zákon č. 293/1993 Sb., o výkonu vazby, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 169/1999 Sb. o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů

Vyhláška č. 345/1999 Sb. – Řád výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů

Zákon č. 129/2008 Sb., o výkonu zabezpečovací detence a o změně některých souvisejících zákonů

Zákon č. 40/2009 Sb., Trestní zákoník

Zákon č. 58/2017 Sb. Zákon, kterým se mění zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony

Sociální propedeutika postmoderny

Pavel Mühlpachr

Vydavatel: Slezská univerzita v Opavě
Fakulta veřejných politik v Opavě
Výzkumné centrum pro sociální začleňování
Bezručovo nám. 885/14, 746 01 Opava

Vydání: první
Místo a rok vydání: Opava, 2019
Náklad: 100 ks
Počet stran: 156

Grafická úprava a tisk: X-MEDIA servis, s.r.o.
U Cementárny 1171/11, 703 00 Ostrava-Vítkovice

Publikace je neprodejná.
Neprošlo jazykovou úpravou.

ISBN 978-80-7510-336-9 (Print)
ISBN 978-80-7510-337-6 (Online)

